

ELMAR MUUK

LÜHIKE

EESTI KEELEÕPETUS

I

VIIES, MUUTMATU TRUKK

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

LÜHIKE EESTI KEELEÕPETUS

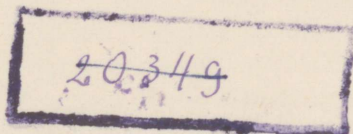
I

HÄÄLIKU- JA VORMIÕPETUS

KOOSTANUD

ELMAR MUUK

VIIES, MUUTMATU TRUKK

TARTU, 1933
EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

Teise trüki eessõna.

Käesolevas uuendatud trükis on raamatus tehtud tunduvald ümberkujundusi. Seejuures on autor püüdnud muuta keelenähte käsitusviisi lihtsamaks ning praktilisemaks. Kõige põhjalikumalt on ümber töötatud sõnade deklinatsioon ja konjugatsioon, kuid vähemaid muudatusi on tehtud kogu töös, eriti häälikuõpetuses. Sisuliselt on raamatut täiendatud, kusjuures aga tööle aluseks olevad õigekeelsuslikud põhimõtted on jäänud muutmata samaks. Täiesti uueks osaks on raamatu lõppu paigutatud kordamisharjutused, mis eelmises trükis puudusid ja mis loodetavasti soodustavad raamatu tarvitamist koolides. Õpetajale jääb muidugi vaba valik, mida neist harjutustest tarvitada, mida mitte, sest nende vajalikkus oleneb suurel määral õpilaste keeleoskuslikust tasapinnast.

Autor on käesoleva töö puhul tehtud märkuste eest tänu võlgu lektor J. V. Veski'le, eesti keele õpetajaile Ernst Nurm'ele, August Õunapuu'le, Mihkel Tedre'le, Karl Mihkla'le ja samuti kõigile neile, kes raamatu esimese trüki kohta avalik-arvustavalt on sõna võtnud.

E. M.

Nõmmel, 11. VII 1928.

Kolmanda trüki eessõna.

Mitmete eesti keele õpetajate soovil on ka käesolevas, kolmandas trükis tehtud mõningaid muudatusi. Näit. on välja jäetud keeleajaloolised ja rahvaluulekeelelised märkused, sest tundub, et on liiga varajane käsile võtta keskkooli I klassis seda laadi küsimusi (teatavasti käsitletakse keskkoolide uue õppekava järgi rahvaluulekeelt põhjalikumalt alles V klassis); peatükid „Märkusi üksikute käänamismuudete kohta“ ja „Märkusi üksikute pööramismuudete kohta“ on ümber paigutatud tahapooles, „Käändkondade“ ja „Pöördkondade“ järele (eelmises trükis §§ 57—72 ja 136—141, käesolevas trükis §§ 93—105 ja 154—159), et võimaldada käsitusel siirdumist kergemalt raskemale (et näit. sääraseid raskelt omandatavaid keelevorme nagu mitmuse partitiivi ja *i*-mitmust ei tuleks üksikasjaliselt käsitleda enne käändkondi) ning et teatavate vormide kokkuvõtlik esitus saaks järgneda nende vormide üksikasjalisele eritlusele käändkondade ja pöördkondade puhul; on juurde lisatud ülevaatlikkuse suurendamiseks paar tabelit, nimelt pea- ja põhimuudete kohta (§§ 57 ja 137); on vähemtähtsaina välja jäetud mõningad harjutused (eelmises trükis nr-d 2, 4 ja 7), peale selle on paar harjutust koondatud ühte (eelmises trükis nr-d 13 ja 14, käesolevas trükis nr. 10) ja on mõnd harjutust kärbitud (eelmises trükis nr-d 39 ja 60, käesolevas trükis nr-d 27 ja 51), jne. Seejuures on üldiselt raamatu käsitlussüsteem ning aineulatus (vastavalt keskkoolide õppekavadele), samuti ka raamatule aluseks olevad õigekeelsuslikud põhimõtted (vastavalt „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatule“) jäänud täiesti muutmata. Igatahes on raamatus tehtud muudatused niivõrd ebaolulised, et käesolev trükk sugugi ei tee võimatuks ka eelmise trüki tarvitamist koolides (soovitav on, et õpetaja ülesannete kättenäitamisel õpilastele nimetaks käesoleva raamatu paragrahvide ja harjutuste numbrite kõrval ka eelmise trüki vastavaid numbreid, kui klassis peaks leiduma õpilasi, kes tarvitavad eelmist trükki).

Tänuväärselt on autorile ka käesoleva trüki redigeerimisel abiks olnud hulk kompetentseid nõuandeid tuntud pedagoogidelt ja keeleteadlastelt. Nii on raamatu eelmise trüki kohta arvamusi avaldanud ja märkusi teinud prof. P. Pöld † ja eesti keele õpetajad A. Õunapuu, mag. H. Rajamaa, M. Tedre, E. Nurm, mag. J. Väinaste, H. Ruubel, A. Vaigla, K. Mihkla, P. Viires ja E. Schönberg. Peale selle on raamatu kolmanda trüki käsikirjas tehtud muudatused lahkesti läbi vaadanud prof. A. Saareste. Kõigile neile olgu öeldud autori suurim aitäh!

E. M.

Nõmmel, märtsis 1931.

Neljanda trüki eessõna.

Käesolev neljas trükk on muutmatu äratrükk kolmandast trükist.

E. M.

Nõmmel, septembris 1932.

Lühendite ja märkide seletus.

ains. = ainsus	mark. = märkus
alaleütl. = alaleütlev	nim. = nimetav
alaltütl. = alaltütlev	nn. = niinimetatud
alalütl. = alalütlev	<i>nud</i> -kesks. = isikulise tegumoe
allap. = allapoole	mineviku kesksõna
<i>da</i> -teg. = <i>da</i> -tegevusnimi	näit. = näiteks, näiteid
e. = ehk	olev. = isikulise tegumoe kindla
ilmaütl. = ilmaütlev	kõneviisi olevik
isik. = isikuline tegumood	omast. = omastav
jj. = ja järgmised	osast. = osastav
jm. = ja muud	p. = pööre
jms. = ja muud sarnast	seestütl. = seestütlev
jne. = ja nii edasi	seesütl. = seesütlev
jt. = ja teised	sisseütl. = sisseütlev
jts. = ja teised sarnased	s. o. = see on
kaasaütl. = kaasaütlev	teg. = tegevusnimi
kesks. = kesksõna	tegum. = tegumood
<i>kse</i> -olev. = umbisikulise tegumoe	<i>tud</i> -kesks. = umbisikulise tegumoe
kindla kõneviisi olevik	mineviku kesksõna
lihtmin. = isikulise tegumoe kindla	umbisik. = umbisikuline tegumood
kõneviisi lihtminevik	vrđ. = võrdle
lk. = lehekülg	vt. = vaata
<i>ma</i> -teg. = isikulise tegumoe <i>ma</i> -	0 [=null] tähendab puudumist
tegevusnimi	või kadu
min. = minevik	● = tugev aste
mitm. = mitmus	○ = nõrk aste

' vokaali kohal tähendab p e a r õ h k u (näit. *poéet*)

' vokaali kohal tähendab k a a s r õ h k u (näit. *kõnelème*)

' silbi ees tähendab järgneva silbi ülipikkust (näit. *'laulu, advõ'kaati*)

~ tähendab kõrvalolevate keelekujude vaheldumisi esinemist

Numbrid, millele raamatus on viidatud, tähendavad paragrahve.

Sissejuhatuseks.

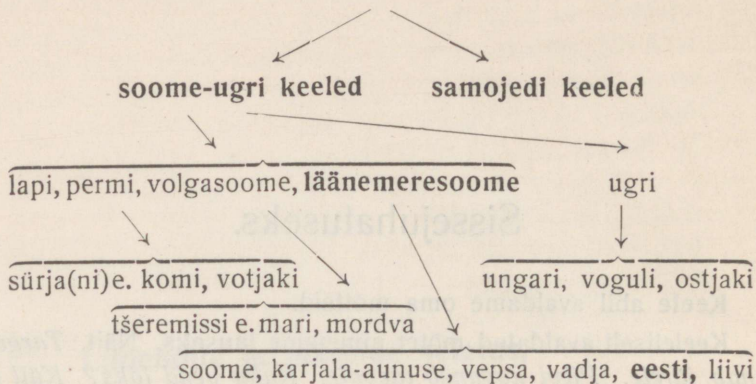
Keele abil avaldame oma mõtteid.

Keeleliselt avaldatud mõtet nimetame **lauseks**. Näit.: *Targem annab järele. Pilvi koguneb taevale. Kuhu vend läks? Küll on ilus ilm! Viige see õnnetu ruttu haigemajja!* (Neis näiteis on laused üksteisest eraldatud punkti [.] , küsimärgi [?] või hüüumärgiga [!].)

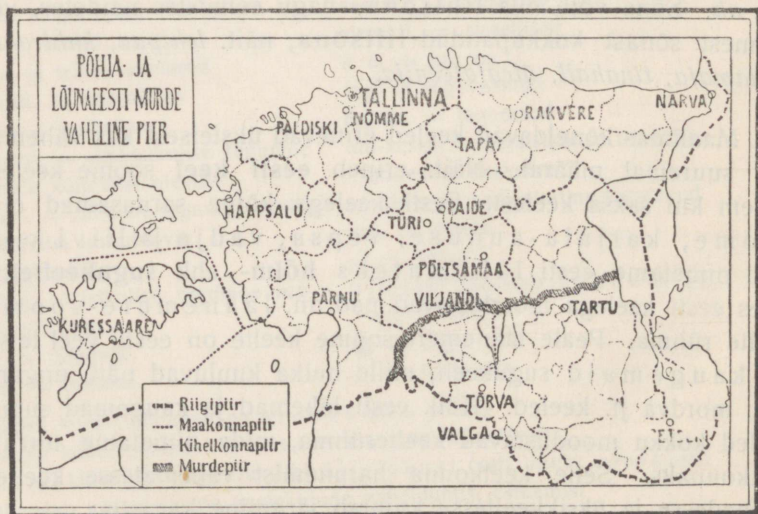
Lause kõige lihtsamat osa, mil veel on iseseisev tähendus (s. o. lause osa, mis ei ole sisutu, mõttetu kõla, vaid mille kuulmisel me kujutleme mingit asja, isikut, olukorda, tegevust, omadust, aega, suhet või muud sarnast), nimetame **sõnaks**. Näit. lauses *vend läheb sügisel kooli* on neli sõna (iga sõna kirjutatakse teistest eraldi). Vrd. ka järgmisi sõnu: *elu, inimene, punane, valus, tema, kümme, keegi, mingu, kui, nüüd, sinna, ees, ah*. Sõna võib olla lihtsõna, nagu eelmistes näidetes, või mitmest sõnast kokkupandud liitsõna, näit. *lehtpuu, kuldraha, vallamaja, tinahall, üleajateenija*.

Maaailmas kõneldavad keeled erinevad üksteisest kas vähemal või suuremal määral. Näit. erineb **eesti keel** soome keelest vähem kui saksa keelest. Eesti keelega kõige sarnasemad on: soome, karjala-aunuse, vepsa, vadja ja liivi keel; neid nimetame eesti lähemateks **hõim-** ehk **sugukeelteks**. Ühes eesti keelega moodustavad nad nn. läänemere-soome keelte rühma. Peale läänemere-soome keelte on eestil veel teisi, nn. kaugemaid sugukeeli, mille hulka kuuluvad näit. ungari, lapi, mordva jt. keeled. Kõik eesti lähemad ja kaugemad sugukeeled kokku moodustavad keelterühma, mida nimetame **uurali** keelkonnaks. Selle keelkonna harunemist vähematesse keelterühmadesse ja üksikkeeltesse kujutab järgmine kavastis:

Uurali keeikond

Kuigi eesti keele ala ei ole suur (seda keelt kõneldakse teatavasti Eesti Vabariigis ja eestlaste asundustes väljaspool Eesti riiki), võib siiski märgata, et kõigis Eesti maakohtades ei kõnelda eesti keelt kaugeltki ühtlaselt: Lõuna-Eestis kõneldav keel erineb tunduvalt Põhja-Eesti omast, saarte keel mandri keelest jne. (näit. ei ole harjulasel sugugi kerge aru saada, kui setu ütleb: *suurõ verevõ ubina paistva lehti vaihhõlt*, sest Harjumaal öeldakse selle asemel: *suured punased õunad paistavad lehtede vahelt*; samuti kõneldakse näit. Saaremaal: *andas käde*,

istus renni taa, mille asemel Järvamaal kuuldu: *andis kätte, istus laua taha*). Sääraste erinevate kõnelemisviiside puhul ütleme, et keelel on eri paigus eri **murded**. Eesti keele murdeist on tähtsamad **põhja-eesti** ja **lõuna-eesti** murre, milles omakorda võib eraldada rea alamurdeid. Kummagi peamurde piiriks Eestis on joon, mis läheb läbi umbes Tartu- ja Viljandimaa keskkohast ja Pärnumaa kaguosast, jättes Tartu- ja Viljandimaa põhjaosa, suure osa Pärnumaad ja kõik muud Eesti põhjapoolsed maakonnad, ka saared, põhja-eesti murde alale, terve muu lõunapoolse osa maad aga lõuna-eesti murde valdkonda (vt. kaarti eelmisel leheküljel).

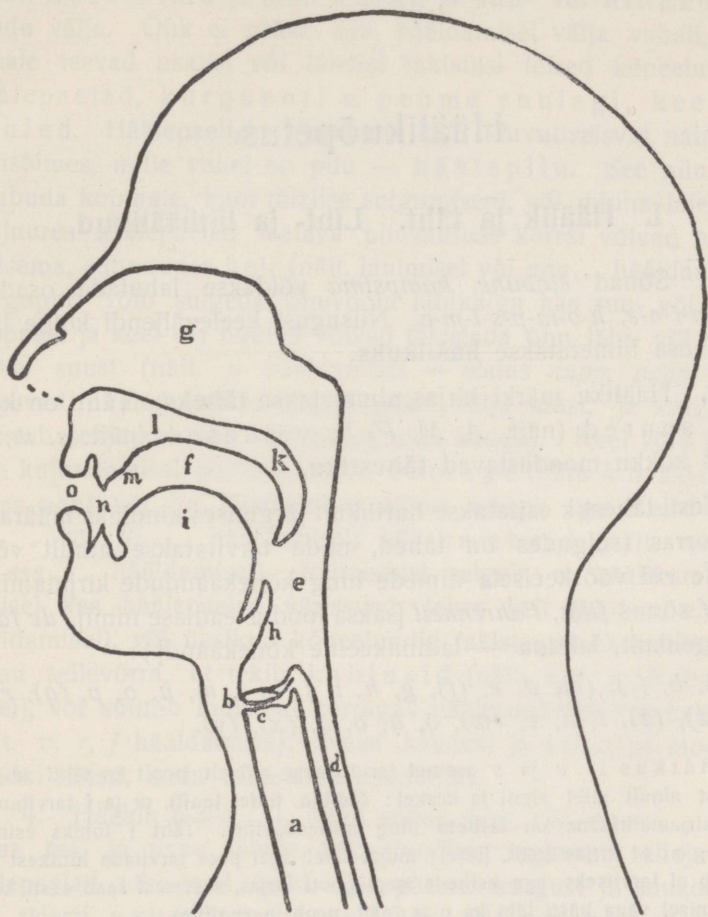
Üksikute erimurrete kõnelejate vahel on tihti omavahelisi kokkupuuteid, eriti praeguse elava liiklemise ajajärgul. Samuti tuleb üksikutel inimestel, näit. õpetajail, ametnikel, riigimeestel, kaupmeestel jt., teha tegemist väga mitmesuguste murrete tarvitajatega. Kui sel puhul igaüks kõneleks oma kodumurret, siis oleks vastastikune mõistmine tihti kaunis raskendatud (nagu nägime, on näit. Eestis murdevahed mitmel pool õige suured). Seepärast on vajalik, et peale üksikute murrete mingil keelealal kujuneks kõnelemisviis, mida oskaksid ja millest aru saaksid kõik sama keele kõnelejad. Säärast kõigile mõistetavat keele-murret nimetame ühiskeeleks. Kõige ühtlasem ning kindlakujulisem ühiskeel on see, mis peegeldub raamatutes, ajalehtedes, ajakirjades jne., ehk teiste sõnadega: mis esineb trükitud või kirjutatud kujul. Seda kirjas tarvitavat ühiskeelt nimetame **kirjakeeleks**. Kirjakeel on kõigil kultuurrahvail tekkinud harilikult mingist üksikmurdest, mis aja jooksul on end suutnud maksma panna teiste murrete hulgas, nii et seda hakati üldiselt õppima ning tarvitama. Seejuures on see valitsema pääsenud üksikmurre endasse sulatanud keeleaineid ka teistest murretest; seega sisaldab iga kirjakeel mitme murde sugemeid.

Eesti kirjakeel on välja kasvanud põhja-eesti murdeist, peamiselt selle murdeala keskosast (Harjumaa, Järvamaa, Virumaa lääneosa), kuid temas leidub ka jooni, mis on omased muile põhjapoolseile murdeile ja lõuna-eestile.

Suur osa eesti praegust sõnavara on meie esivanemate põline pärandus. Kuid eestlased ja nende esivanemad on ajaloo

kestel kokkupuuteis muude rahvastega ka laenu teel võõraist keelist omandanud rea sõnu. Osa sellest võõrailt laenatud sõnavarast on praeguses eesti keeles sellevõrra kohanenud, on muutunud nii täielikult vastavaks eesti keeleehitusele, et võhik neis sagedasti äragi ei tunne võõrast ollust. Niisugusteks sõnadeks on näit.: *hammas, hernes, kuld, põld, kasukas, rist, raamat, piibel, katel, parun, kindral, sidrun, klaas, trepp, kruus, plaan* jne., ja neid nimetame **laensõnadeks**. Osa niisugusest võõrast sõnavarast on aga meie keelde tulnud võrdlemisi hiljuti ega ole suutnud koduneda meie keeles, areneda eesti keele loomule vastavaks, pealegi et tema tarvitajaiks on peamiselt haritlased, seega kitsam ning võõraste keelte hääldamisviisiga harjunum ringkond (paljud neist sõnust jäävadki vististi oma praegusel kujul pikemaks ajaks eesti kirjakeelde püsima), näit.: *geograafia, hieroglüüf, deklameerima, termomeeter, šampanja, süsteem, opositsioon, meteoroloogia, zooloogiline* jne. Neid nimetame **võõrsõnadeks**.

Keeleõpetus ehk **grammatika** annab ülevaadet keele ehitusest, kitsamas mõttes just kirjakeele ehitusest. Käesolevas raamatus on keeleõpetuse mõistet käsitatud selles kitsamas mõttes, s. o. käesolev teos tahab esitada eesti praegust kirjakeelt.

Kavastis-läbilõik tähtsamaist kõne-elundeist.

- a. Hingekõri (tuleb kopsust). b. Kõrisõlm. c. Häälepael. d. Söögikõri ehk neel. e. Kurk. f. Suukoobas. g. Ninakoobas. h. Kõrikaas. i. Keel. k. Pehme suulagi ehk kurgupuri. l. Kõva suulagi. m. Igemed. n. Hambad. o. Huuled.

Häälikuõpetus.

I. Häälik ja täht. Liht- ja liithäälikud.

1. Sõnad *elamine, kompsima* võidakse lahutada osadeks *e-l-a-m-i-n-e, k-o-m-p-s-i-m-a*. Niisugust keeleväljendi kõige lihtsamat osa nimetatakse **häälikuks**.

2. Hääliku märki kirjas nimetatakse **täheks**. Tähti on kaks liiki: suured (näit. *A, M, P*) ja väikesed (näit. *a, m, p*). Tähed kokku moodustavad **tähestiku**.

Eesti tähestik esitatakse harilikult järgmises kindlaks määratud järjekorras (sulgudes on tähed, mida tarvitatakse ainult võõrsõnade või võõrkeelsete nimede ning kõnekäändude kirjutamisel, näit. *f* sõnus *film, Fahrenheit* [saksa loodusteadlase nimi], *de facto* [= tegelikult, faktina — ladinakeelne kõnekäänd]):

a, b, (c), (č), d, e, (f), g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, (q), r, s, (š), (z), (ž), t, u, v, (w), õ, ä, ö, ü, (x), (y).

Märkus 1. *v* ja *s* asemel tarvitatakse mõnelt poolt ka tähti *w* ja *f* (viimast ainult silbi algul ja keskel: *fašfiga, fišfe, laašt*). *w* ja *f* tarvitamine eesti kirjamärkidena on tarbetu ning mittesoovitav. Täht *f* tohiks esineda ainult *gooti* kirjas (näit. *fišfe*); mujal tuleb igal pool tarvitada lühikest *s-i*; tähte *w* ei tarvitseks aga esineda isegi *gooti* kirjas, sest seal saab eesti keele kirjutamisel väga hästi läbi ka *v*-ga (näit. *vend, vaevaline*).

Ainult võõrkeelseis nimedes ja kõnekäändudes võib *w* esineda ka ladina kirjas, näit.: *New-York, Cromwell* [Inglise riigimees], *Wassermann* [saksa perekonnanimi], *Kreutzwald, well* [= hea küll; inglisekeelne sõna, loe: uéll]. — Näiteid *c, č, q, z, x, y* esinemise kohta võõrnimedes: *Cicero* [rooma kõnemees], *Čičikov* [vene perekonnanimi; soovitam on seda nime kirjutada: *Tšitšikov*], *Quellenstein* [saksa nimi], *Schwarz* [saksa nimi], *Bordeaux* [Prantsuse linn; loe: bordóo], *Zakynthos* [Kreeka saare nimi].

Märkus 2. Tähtede *š* ja *ž* asemel võib trükkis vastavate tähttüüpide puudumisel tarvitada *sh-d* [=š] ja *zh-d* [=ž].

3. Hääliku kujundamine ehk hääldamine toimub kõneelundite abil (vt. joonist 13. leheküljel). Seejuures on tegev esijoones kops, millest tulev õhuvool tungib hingekõri kaudu kõrisõlme ja sealt kurgu ja suu- või ninakoopa kaudu välja. Õhk ei pääse aga hääldamisel välja vabalt, vaid temale teevad osalisi või täielisi takistusi teised kõneelundid: häälepaelad, kurgupuri e. pehme suulagi, keel või huuled. Häälepaelteks nimetame kaht kõrvutiseisvat nahkkilet kõrisõlmes, mille vahel on pilu — häälepilu. See pilu võib tõmbuda koomale, kuni täielise sulgumiseni, või minna laiemale, kusjuures häälepaelad teatava pilusuuruse korral võivad hakata värisema, sünnitades heli (näit. laulmisel või *aaa...* hääldamisel). Kurgupuri võib sulgeda õhuvoolu läbikäigu kas suu- või ninakoopasse ja keel või huuled võivad takistada õhu läbi- või väljapääsu suust (näit. *p* hääldamisel — sõnus *nupp*, *papp* jt. — sulguvad huuled, nii et õhk ei pääse välja suust, ja kurgupuri takistab seejuures õhu väljapääsu nina kaudu). Keel võib häälikute kujundamisel puutuda vastu suulage (näit. *k* hääldamisel sõnas *vakk* või *ng* hääldamisel sõnas *vang*), igemeid (näit. *rrr...* või *lll...* hääldamisel) või hambaid (näit. *nnn...* või *sss...* hääldamisel). Eeltoodust selgub, et häälikute tekitamisel kas häälepaelad värisevad, tehes heli (näit. *a*, *e*, *m*, *n* hääldamisel), või üksikud kõneelundid takistavad õhuvoolu läbipääsu sellevõrra, et tekib kahinaid (näit. *s*, *t*, *p*, *k* hääldamisel), või sünnib mõlemat korraga: häälepaelte-heli ja kahinaid (näit. *v*, *r*, *j* hääldamisel). Neist helidest ja kahinaist moodustuvadki kõlad, mida nimetame häälikuiks.

4. Häälda *a-ä-a...*, nagu sõnas *maa*, või *e-e-e...*, nagu sõnas *tee*, ja pane tähele kõneelundite tegevust sellejuures: häälepaelad värisevad, kuid õhk pääseb kurgust ja suukoopast läbi täiesti vabalt, takistuseeta. Säärasel kombel kujundatud häälikuid nimetatakse **täishäälikuiks e. vokaalideks**.

Eesti keele vokaalid on:

a, näit. *vana*, *taadi*, *saabuma*
e, „ *tere*, *seened*, *teega*
i, „ *siristama*, *viige*, *liig*
o, „ *kole*, *loodab*, *tooma*
u, „ *puru*, *suudab*, *luusima*

õ, näit. *põleb, põõsas, võõraid*
 ä, „ *kära, sääsed, pääsema*
 ö, „ *kõha, söögem, töö*
 ü, „ *süles, tüüdata, süüga*

5. Häälda: *s-s-s...*, nagu sõnas *kes* või vaigistussõnas *tsss!*, või *v-v-v...*, nagu sõnas *kivvi*. Katsu hääldada *t-t-t...*, nagu sõnas *matl*. Pane sellejuures tähele kõneorganite tegevust: *s* ja *v* hääldamisel on kõneelundid ühest kohast kitsalt koomale surutud, nii et kopsust tulev õhk kahinaga läbi tungib, *t* hääldamise kestes on aga õhu läbikäik täiesti suletud. Sääraselt kujundatud häälikuid (mille hääldamisel õhuvoolu läbipääs kõneelundeist on kas osaliselt või täieliselt *t a k i s t a t u d*) nimetatakse **kaashäälikuiks** ehk **konsonantideks**.

Eesti keele konsonandid on:

b (*p*), näit. *pabul, pipar, koppima*
d (*t*), „ *sadu, tütar, kotti*
g (*k*), „ *kogu, kukub, olek, tiikk*
h, „ *halud, vaha, kehha*
j, „ *järel, sajab, majja*
l, „ *pudel, lilled, kallid*
m, „ *mõmin, kummi, tammedel*
n, „ *nina, tunnid, lendama*
r, „ *rasv, korrale, narrimine*
s, „ *sasima, kassid, pessa*
v, „ *vaha, suvi, kivvi,*

peale nende *n g* ees, sõnus nagu *vankril, tungid, vangide*, mille jaoks kirjakeeles erimärk puudub ja mida tähistatakse keeleteaduslikus kirjanduses *η* abil (näit. *vanηril*).

Märkus. Lõuna-eesti murdeis leidub veel kaashäälik, mida kirjakeeles ei tarvitata. See on ' (näit. sõnas *anna* [=anna], *süüva* [=süüa]). Seda hääldatakse nii, et kõrisõlmes õhu läbipääs äkki suletakse ja hiljem jälle avatakse, kusjuures kõrvale kuuldu, et ' eel olev häälik lõpeb kerge nõksatusega.

6. Eesti keelde laenatud *võõrsõnused* võivad esineda veel järgmised, eesti keelele mitte-omased kaashäälikud:

f, näit. *frakk, fotograafia*
š, „ *dušš, brošüür*
z, „ *zooloogia*
ž, „ *garaaž, džungel*

7. Häälikud *b, d, g* märgitakse kas tähtede *b, d, g* või vastavalt *p, t, k* abil (vrd. näit. *laulge* ja *jooske, tabab* ja *tapab* jne.).

Sõna algul kirjutatakse eesti omis sõnus ja laensõnus ainult *p, t, k*, mitte *b, d, g*: *kana, pind, tont, pagas, piibel, kummi, pataljoni, taanlane, kreeklane* jne. Üksnes võõrsõnus võib *b, d, g* sel puhul esineda: *botaanika, büroo, draama, daam, gümnaasium, geenius* jne.

8. Eespool (vt. 3) nägime, et teatavate häälikute kujundamisel häälepaelad värisevad, sünnitades heli, teiste hääldamisel mitte. Esimesi häälikuid kutsutakse **helilisteks**, järgnevaid **helituiks**.

Eesti keeles on helitud: *b (p), d (t), (f), g (k), h, s, (š)*; kõik muud konsonandid ja vokaalid on helilised.

9. Helitute häälikute märkide (*b [p], d [t], g [k], s, h*) kõrval võidakse tarvitada ainult *p, t, k*-d, mitte *b, d, g*-d: *kapsas* (*s* on helitu; vrd. *habras*, kus *a* ja *r* on helilised häälikud), *seista* (vrd. *laulda*), *kaitsku* (vrd. *naergu*), *otsad* (vrd. *odrad*), *kärbeste* (vrd. *akende*), *lahkuma, sõtkub* jne.; pane tähele eriti *-gi* ja *-ki* tarvitamist helitute ja heliliste häälikute kõrval: *raudki* (*d* on helitu; vrd. *laulgi*, kus *l* on heliline), *meeski* (vrd. *seengi*), *kohiki* (vrd. *torngi*), *kuubki* (vrd. *kuurgki*), *hoogki* (vrd. *hoovgi*) jne.

Erandina esineb *b, d, g* helitute kõrval siis, kui see *b, d, g* on tarvitusel ka mõne helilise hääliku kõrval samas kohas sama sõna teistes kujudes, näit.: *hoidku* (vrd. *hoidma*; aga: *kartku*, vrd. *kartma*), *hoidsin, andsin, umbsed* (vrd. *umbne*; aga: *vaiksed*, vrd. *vaikne*), *vendki* (vrd. *vend*), *laudki, raudsed, jõudsasti* (sõnast *jõudus*; vrd. aga: *hõlpsasti*, sõnast *hõlpus*), *püüdsed* jne.; samuti liitsõnus: *laudsein* (vrd. *laud*), *kingsepp, kuldsõrmus, haudkamber, kardpaal, laudbarrikaad* jne. — Erandiks on ka võõrsõnad, kus *b, d, g* võib esineda helitute häälikute kõrval, nagu on nendes keeltes, kust need võõrsõnad meile laenatud, näit.: *abt* (*b t* kõrval), *substants* (*b s* kõrval), *absurd, observatoorium* jne.

10. Häälda vaheldumisi: *a—ä—a—ä* või *u—ü—u—ü*, ja pane tähele, kuidas seejuures keel asetseb suus: *ä* või *ü* hääldamisel nihkub keel suus ettepoole, *a* või *u* hääldamisel tõmbub ta tagasi.

Vastavalt keele asendile suus liigitatakse vokaalid:

a) **tagavokaalideks**, mille hääldamisel keel asetseb suu taga-poolses osas; need on: *a, o, u, õ*; ja

b) **eesvokaalideks**, mille kujundamisel keel on nihkunud suu eesotsa poole; need on: *e, i, ä, ö, ü*.

Märkus. Lõuna-eesti ning kohati ka põhja-eesti murdes ja mõnes eesti lähemas sugukeeles on teatava piirini maksev seadus, et ühes sõnas tohib esineda kas ainult eesvokaale või ainult tagavokaale, mitte kumbigi läbisegi, näit. lõuna-eestis: *emä* või *imä* (mitte *ema*), *püüdmä* (mitte *püüdma*), *mälehtüses* [= mälestuseks] jne. Seda nähtust nimetatakse vokaalhar-mooniaks. Eesti kirjakeeles vokaalharmonia puudub.

11. Häälikud ei esine kõnelemisel harilikult mitte üksikult, lihthäälikuina, vaid on liitunud üksteisega häälik-ühendeiks e. **liithäälikuiks**. Nii on omavahelises ühenduses näit. konsonandid *lm* sõnas *valmis*, *mps* sõnas *kompis* või *rt* sõnas *varte*, moodustades liitkaashääliku e. konsonant-ühendi, ja täishäälikud *ae* sõnas *vaev*, *oi* sõnas *poisid* või *au* sõnas *austama*, kujundades liittäishääliku e. vokaal-ühendi.

12. Vrd. täishäälik-ühendeid *ui, ai, ea, oe* sõnus *luiged* ja *eluiga*, *naisi* ja *vanaisa*, *hea* ja *reaalne soe* ja *poeet*. Ühendid *ui, ai, ea, oe* sõnus *luiged, naisi, hea, soe*, kus nad hääldatakse ühe hingamistõukega, on **diftongid**; *ui* sõnas *eluiga*, *ai* sõnas *vanaisa* jne. ei ole diftongid. Veel näiteid diftongidest: *kaup, koitma, sõidab, jõud, kiuslema, tuigub, paelad* jt.

II. Silp.

13. Sõnad *kasvab, võitlusele, esitlemine* võidakse lahutada osadeks *kas-vab, võit-lu-se-le, e-sit-le-mi-ne*. Niisugune sõna osa on **silp**.

Sõnad võivad olla ühe- või enamasilbilised (*öö, maa, ve-ri, o-le mi-ne*). Sõna silpide arv oleneb sellest, mitu vokaali või diftongi on sõnas (näit. viiesilbilises sõnas *au-ru-ta-mi-ne* on üks diftong ja neli vokaali, kokku viis vokaalollust). Kui mingis sõnas vokaali ei ole (näit. mõned hüüatused ja häälitsused: *tsss! tprrr! hm!* jt.), on ta ühesilbiline.

Esimesele järgnevaid teist, kolmat, neljat jne. silpi kutsutakse järgsilpideks *võit-lu-se-le*.

14. Silp võib hääldamisel lõppeda niihästi vokaali kui konsonandiga (*va-na* — *var-nad*). Esimesel puhul nimetatakse teda **lahtiseks**, näit. *va-na*, *ko-su-ma*, *lau-la-me*, teisel puhul **kinniseks**, näit. *var-nad*, *komp-sud*, *kir-jas-tus*. Kui kirjas mingile liitsõna silbile vahenditult järgneb *p*, *t*, *k*, siis on see silp alati kinnine, näit. *ha-ka-kem* (loe: *hag-gag-gem*; kõnelemisel jaotub *k* kahele silbile, kuid kirjas ei saa teda poolitada), *ra-pu-tak-sin* (loe: *rab-bud-dak-sin*), *vaa-tas* (loe: *vaat-tas*), *tõu-kab* (loe: *tõuk-kab*) jne.

15. Kirjas tuleb sõna silpidesse jaotada järgmiselt:

a) konsonant vokaalide vahel kuulub järgmisse silpi: *ra-da*, *e-lu*, *ko-du-ta*, *ha-ka-ta*, *kõ-ne-le-mi-ne* jne.;

b) kui vokaalide vahel on kaks või enam konsonantmärki, siis loetakse järgmisse silpi viimane neist: *an-nab*, *kal-lis*, *uk-sest*, *mürt-sub*, *kolks-ti*, *vilk-sa-ma* jne.;

c) kui mitu täishäälikut on kõrvu, siis kuuluvad nad eri silpidesse, ainult diftongi ega pikka vokaali (vokaali pikkuse kohta vt. 21) ei saa poolitada: *tuu-a* (*uu* on pikk vokaal), *po-eet*, *müü-ak-se*, *lau-a* (*au* on diftong), *lei-a-me*, *äi-u-ta-ma* jne.;

d) liitsõnus jäävad üksikud liit-osad eri silpidesse: *klaas-õrn*, *latt-aed*, *vask-uss*, *liit-o-sa*, *jõe-äär-ne*, *pä-ris-o-ri* jne.

Märkus. Silpide ülekandmisel ühelt realt teisele ei tohi rea otsa jätta ühetähelist silpi (näit. sõnal *e-lu* ei tohi jätta *e*-d esimesele reale, samuti sõnal *kau-a* *a*-d üle kanda). Sõna keskel olev ühetäheline silp on soovitatav sel puhul liita eelmise sõnaosaga (näit. sõna *lai-a-li* tuleks poolitada: *lai-a-li*).

16. Võõrsõnade jaotamisel silpidesse maksavad samad juhised mis eesti sõnade silbitamisel (vt. 15): *subs-tants*, *inst-ru-ment*, *re-vo-lut-si-oon*, *ins-pek-tor*, *agg-res-siiv-ne* jne. — Erandiks on mõned liitsõnad, mille liitosad meile teistest ühenditest eriti tuttavad, eriti kui järgnev liit-osa algab vokaaliga: *kilo-gramm* (vrd. *gramm*, *detsi-gramm*), *demo-kraatia* (vrd. *büro-kraatia*, *aristo-kraatia*), *foto-graafia* (vrd. *geo-graafia*, *bio-graafia*, *orto-graafia*), *des-organiseerima* (vrd. *organiseerima*), *dis-krediteerib* (vrd. *krediit*, *krediteerima*), *in-aktiivne* (vrd. *aktiivne*) jne.

III. Rõhk.

17. Vrd. erinevat hääldamistugevust e. -pingsust järgnevail sõnasilpidel: *tohus* — *tohoh*, *vanker* — *ankeet*, *poeme* — *poet*; *võitlejaile*, *kõnelemine*, *paremuselegi* jne. (tugevama pingutusega öeldud silbid jämedatrükilised). Vähemat või suuremat jõukulutust ning pingsust hääliku või silbi hääldamisel nimetatakse *rõhuks*.

Pingsamini kujundatud silpe kutsutakse *rõhulisteks* (märk ' ehk ` silbi vokaali kohal, näit. *tóhus*, *tohóh*, *kõnelemine*), vastavaid nõrgemini hääldatavaid — *rõhutuiks* (neil erimärki ei ole).

Rõhulist silpi võidakse omakorda hääldada kas suurema või vähema pingsusega: esiinisel puhul nimetatakse vastavat rõhku *pearõhuks* (märk. ', näit. *ánnab*), teisel puhul *kaasrõhuks* (märk. `, näit. *lúgemäta*). Pearõhk on seega kõige tugevam rõhk sõnas.

18. Pane tähele pea- ja kaasrõhu asendit järgmisis sõnus: *hále*, *háleda*, *háletséma*, *háletsüselègi*, *háletsemäta*, *háletsemätusèle*; *kóhe*, *kóhendägu*, *kóhendüsetägi*, *kóhendämisele*; *táhtma*, *táhtlikkegi*, *táhetägu*; *péremèeste*, *póepidaja*, *ráamatukäuplus*, *kéeluäbinõude*; *aitäh*, *karsümdi*, *ohóh*; *niisámuti*, *üleüldine*, *nëlitëistkümmend*; *poéet*, *melóodia*, *màterialism*.

Pearõhk asetseb omaette hääldatavail eesti liht- kui liitsõnadel harilikult ikka esimesel silbil; ainult mõnel hüüdsõnal (*ohóh*, *aitäh*; vt. 40, i) ja liitsõnal (*niisámuti*) on pearõhk järgsilbil, samuti suurel osal võõrsõnul, vastavalt keelele, kust nad laenatud (*poéet*).

Kaasrõhk asetseb liitsõnadel sagedasti kolmandal, viiendal j. paaritarvulistel silpidel (*kóhendüsetägi*), kuid võib langeda ka paarisarvulistele silpidele, s. o. teisele, neljandale jne. (*táhtlikkegi*, *háletsemäta*). Liitsõnadel, mille esimene silp pearõhuline, on järgnevate liitosade esimesed silbid kaasrõhulised (*kéeluäbinõude*), välja arvatud viimaseks silbiks olev liitosa, mis on rõhutu (*kéeluäbinõu*). Liit- ja võõrsõnadel võib kaasrõhk olla ka esimesel silbil (*üleüldine*, *màterialism*).

19. Pane tähele rõhu asendit lauseis: *vástust ta ei süanud*; *kés seda oleks üskunud*, *kes séda oleks üskunud*, *kes óleks seda üskunud*.

Näiteist selgub, et lauses ei tarvitse olla kõik sõnad ühevõrra rõhulised: siin võidakse mõnd sõna eriti kuuldavale tõsta, teda tugevamini rõhutades, kusjuures muud sõnad jääksid kas kaas-

rõhulisteks või sagedasti hoopis rõhutuiks. Tugevamat rõhku lauses nimetame **lauserõhuks**, vastandiks eelkirjeldatud silbi-
rõhule, mis esineb üksikuis sõnus.

IV. Vältus.

20. Nii häälikud kui silbid võivad eesti keeles olla väga mitmesuguse kestuse ehk **vältusega** (pikkusega). Näit. on *a* sõnas *alused* vähema vältusega (s. o. lühem) kui sõnas *maa*, samuti on esimene silp sõnus *iga*, *mehi* lühema vältusega kui sõnus *võistlema*, *meeste*. Vältuseks nimetame seega aega, mis kulub teatava hääliku või häälikühendi hääldamiseks.

Üksikute häälikute vältus.

21. Pane tähele esimese silbi täishääliku vältust järgne-
vais sõnus:

	I välde.	II välde.	III välde.
<i>a</i>	<i>varul</i>	<i>vaarub</i>	<i>vaaruma</i>
<i>e</i>	<i>kera</i>	<i>keerud</i>	<i>keerdu</i>
<i>i</i>	<i>piitu</i>	<i>piilun</i>	<i>piiluda</i>
<i>o</i>	<i>kore</i>	<i>koored</i>	<i>koori</i>
<i>u</i>	<i>surub</i>	<i>suurega</i>	<i>suurde</i>
<i>õ</i>	<i>võre</i>	<i>võõras</i>	<i>võõraid</i>
<i>ä</i>	<i>kärin</i>	<i>käärib</i>	<i>käärima</i>
<i>ö</i>	<i>kõhib</i>	<i>söögem</i>	<i>sööb</i>
<i>ü</i>	<i>püha</i>	<i>püüab</i>	<i>püü</i>

ja vrd. samuti kaashääliku vältust esimese ja teise silbi vahel järgnevais sõnus:

	I välde.	II välde.	III välde.
<i>b</i>	<i>kobin</i>	<i>kopib</i>	<i>koppima</i>
<i>d</i>	<i>saade</i>	<i>saarte</i>	<i>saatel</i>
<i>g</i>	<i>tugi</i>	<i>tuki</i>	<i>tukki</i>
<i>h</i>	<i>raha</i>		<i>rahvad</i>
<i>j</i>	<i>maja</i>		<i>majja</i>
<i>l</i>	<i>kali</i>	<i>kallis</i>	<i>kallid</i>
<i>m</i>	<i>lame</i>	<i>tammed</i>	<i>tammede</i>
<i>n</i>	<i>kana</i>	<i>kannab</i>	<i>kanda</i>
<i>r</i>	<i>vara</i>	<i>varras</i>	<i>varda</i>
<i>s</i>	<i>kasin</i>	<i>kassid</i>	<i>kasside</i>
<i>v</i>	<i>kivi</i>		<i>kiivi</i>

Neist näiteist on näha, et häälikuil võib eesti keeles eristada kolm vältusjärku ehk **väldet**: **lühike** ehk **esimene** (näit. *a* sõnas *varul* või *g* sõnas *tugi*), **keskpikk** ehk **teine** (näit. *e* sõnas *keerud* või *t* sõnas *saarte*) ja **ülipikk** e. **kolmas** (näit. *u* sõnas *suurde* või *h* sõnas *rahvad*). Mõnel häälikul eesti sõnus keskpikka e. teist väldet ei esine, vaid ainult esimene ja kolmas (näit. *v-l*, *vrđ. kivi* ja *ki~~v~~vi*).

22. Et kaksiktäishäälikud ehk diftongid koosnevad kahest vokaalist (mis mõlemad on lühikesed, näit. *a* ja *u* sõnas *laulab*, või millest üks on lühike ja teine pikk, näit. sõnas *laulma*, kus *a* on lühike ja *u* pikk), siis ei saa nad üldse esineda lühikeses vältes (sest kaks vokaali kokku ei saa olla kunagi nii lühikesed kui üksainus vokaal). Diftongidel on seepärast olemas ainult kaks väldet: keskpikk e. teine (näit. *laulab*, *hoiab*) ja ülipikk e. kolmas (näit. *laulma*, *hoidma*). Vrd. veel näiteid: *kauna* — *kaunade*, *teine* — *teisi*, *mu~~i~~atakse* — *muigama*, *kiusata* — *kiusaja*, *koerte* — *koeri* jne.

23. Kõik häälikud — välja arvatud *b*, *d*, *g* — kirjutatakse ühekordse tähega, kui nad on lühikesed, ja kahekordse tähega, kui nad on pikad. Näiteid lühikeste häälikute kohta: *kana*, *maja*, *asi*, *rahu*, *kõnelemine*, *tänaval* jne.; pikkade vokaalide kohta: *maa*, *tee*, *tuul*, *piit*, *roomama*, *keerutab* jne.; pikkade konsonantide kcht: *kull*, *linn*, *venna*, *ammuma*, *lilli*, *kassid*, *majja*, *ki~~v~~vi*, *kehha*, *karussell* jne.

Erandid on ühesilbilised sõnad: *mul* [=minul], *sul*, *tal* [=temal], *kel* [=kellel], *mil*, *sel* [=sellel], *tol*, *mus* [=minus], *sus*, *tas* [=temas], *ses*, *tos* [=tolles], *kus*, *kes*, *mis*, *on* (sõnast *olema*), *las* [=lase] (võib ka kirjutada: *las'*), *et*, *kas* (küsimussõnana, näit. lauses: *kas ta tuleb?*); *ma* [=mina], *sa*, *ta*, *me*, *te*, *nad*, *mu* [=minu], *su*, *va* [=vana] (võib ka: *va'*), *ja*, *ju*, *ka*; nende sõnade viimane häälik kirjutatakse alati ühekordselt, sellest hoolimata kas ta hääldatakse pikalt või lühidalt.

Märkus. Eesti lihtsõnus ei kirjutata ühtegi häälikut kolmekordse tähega. Erandeid (*kukkkki*, *korallane* jne.) vt. 26.

24. Häälikute *b*, *d*, *g* lühike välde märgitakse *b*, *d*, *g*-ga, keskpikk välde — *p*, *t*, *k*-ga, ja ülipikk välde — *pp*, *tt*, *kk*-ga. Näiteid lühikese *b*, *d*, *g* kohta: *uba*, *ööbik*, *kilbid*,

kanarbik, padi, pidudele, kurdid, vaga, joonistagu jne.; keskpika *b, d, g* kohta: *sepal, hapete, raputama, rotiga, võtetele, vakast, õnnelikud* jne.; ülipika *b, d, g* kohta: *seppa, happeid, rappuma, rotte, võttega, õnnelikke* jne.

Märkus. Et *b, d, g* pikk vâlde kirjutatakse eri tähega, *p, t, k*-ga, siis ei tule eesti sõnus kunagi kirjutada kahekordselt *b, d, g*-d. — Ainult võõrsõnus võib *bb, dd, gg* esineda, näit.: *bagger, aggressiivne, adduktor* jne.

25. Alati ühekordselt kirjutatakse, olgu vastav nään pikk või lühike:

a) konsonant teise konsonandi kõrval, näit.: *vaprad* (vrd. *vapper*, kus *p* ei ole konsonandi kõrval), *mets, harki, viskama, lõhki, linlane* (vrd. *linn*, kus *n* ei ole *l* kõrval), *vastuvõtlik* (vrd. *vastuvõtt*), *tantsima* jne.

b) konsonant pika vokaali või diftongi järel, näit.: *laat* (vrd. *latt*, kus *t* ei ole pika vokaali järel), *kaup, toit, viitma, luukide, riiki* jne.

c) diftongis olev vokaal, näit.: *koer* (vrd. *poeet*, kus *oe* ei ole diftong), *kius* (vrd. *viul*), *au, nõutu, hoidma, peal* jne.

Erandiks on pikk *s*, mis pika vokaali, diftongi ja *l, m, n, r* järel kirjutatakse kahekordselt, kui sellele *s*-le ei järgne teist konsonanti: *kauss* (vrd. aga: *kaust*; kus järgneb *t*), *poissi, simsside, märss, marssima, varssadele, avanss* jne.

26. Tähele panna! Sõna kirjutatakse nii, kui seisaks ta eraldi, kuigi selle tõttu tekib erandeid vâldete kirjutamise reegleist:

a) liite *-gi, -ki* ees: *linngi* (*n* kahekordselt, kuigi ta on konsonandi *g* kõrval; vrd. *linlane* ja *linn*), *nupski, poisski, märsski, kelligi, saakki, kukkki, pakkki* jne.;

b) teiste liidete ees, kui need algavad sama konsonandiga, millega eelnev sõnaosa lõpeb: *koralllane* (*korall + lane*; kaks *l*-i kolmanda *l*-i kõrval; vrd. *linlane, laplane*, kus *l*-i kõrval on ühekordne täht), *itaallane* (*l* kahekordselt, pika vokaali järel), *siinne* (*siin + ne*), *keellased* jne.

c) liitsõnus: *plekksepp* (*k* kahekordselt, konsonandi *s* kõrval), *risttee, kiirrong, maaalune* (~ *maa-alune*), *pakkkast* jne.

Märkus. Sõna *rätsep* ei tundu enam liitsõnana, sellepärast kirjutatakse ta ühekordse *p*-ga (vrd. *kingsepp, püttsepp* jne.).

Sõna silbivälde.

27. Nägime eespool (vt. 20), et ka silbid võivad olla mitmesuguse vältusega. Silp on lühike, kui ta on lahtine ning lõpeb lühikese vokaaliga, näit.: *kõ-ne-le-mi-ne*, *pa-lu-ma*, *e-lu*, *a-lu-se-ga*, *pi-sa-ra*. Silp on pikk, kui ta on kinnine (vt. 14) või lõpeb pika vokaali või diftongiga, näit.: *ras-ked*, *val-lad*, *ha-ka-tus*, *ko-pu-tust*, *too-red*, *maa-si-kad*, *hau-kuv*, *pau-ga-tus*.

Võrreldes pikki silpe omavahel, näit. esimesi silpe sõnus: *val-lad* — *val-dade*, *pil-bas* — *pil-pad*, *sei-nad* — *sei-nu*, *koo-rib* — *koo-rima*, *pael-te* — *pae-lu* jne., näeme, et pikkadel silpidel on omakorda veel kaks vädet: nad on kas keskpikad (*val-lad*, *pael-te*) või ülipikad (*val-dade*, *pae-lu*).

Seega on ka silpidel kokku kolm vädet: lühike e. esimene, keskpikk e. teine ja ülipikk e. kolmas.

Märkus. Käesolevas raamatus on kolmandaväeteline silp tarbekorral tähistatud märgi ` abil vastava silbi ees, näit. `metsade. `taevas, põllu`vilja, konso`nanti.

28. Sõna või sõnaosa esimese silbi kestusest oleneb sõna või sõnaosa silbivälde: missuguses vältes on sõna või sõnaosa 1. silp, seesugusel silbivältel on kogu sõna või sõnaosa. Näit. sõna *kohustama* on esma- e. lühisilbiväeteline, sest tema esimene silp *ko-* on lühike, sõna *vannutakse* on teisel e. keskpikal silbivältel, sest silp *van-* on teises vältes, sõnaosa *-likkude* sõnas *õnnelikkude* on kolmanda- e. ülipika-silbiväeteline, sest silp *-lik-* on ülipikk. Veel näiteid silbivälteist:

I silbivälde.

tore
vaga
padi
lasub
tulu
sugu
pada
hani
merel

II silbivälde.

toores
vaka
paadi
laastud
tuulte
suigub
paistab
annab
metsad

III silbivälde.

toored
vakka
paati
laastude
tuuli
suikuma
paistma
andis
metsade

I silbivälde.	II silbivälde.	III silbivälde.
<i>karistad</i>	<i>kardab</i>	<i>kartma</i>
<i>urisema</i>	<i>tantsib</i>	<i>mürtsuma</i>
<i>asi</i>	<i>häälte</i>	<i>saunade</i>
<i>rabelemine</i>	<i>vennaksed</i>	<i>kauplus</i>
<i>unustama</i>	<i>pilbastega</i>	<i>aasta</i>
<i>kahetsemata</i>	<i>veerandi</i>	<i>pikk</i>

Tähele panna! Kõik omaette üksikult hääldatavad ühesilbilised sõnad on kolmandal silbivältel, näit. *maa*, *kosk*, *puu*, *laud*, *ning*, *et*, *kas*, *mis*, *öö* jne.

Märkus. Sõna esimest silbivälde on õige hõlpus teistest eraldada: teda võib tunda sellest, et sõna esimene silp sel puhul on lahtine ning lõpeb lühikese vokaaliga (*va-rustus*, *i-ganenud*, *ro-hi*, *ha-beme* jne.). Palju raskem on vahet teha teise ja kolmanda silbivälte vahel; neid on võimalik teineteisest eraldada ainult kuulumise teel.

Et kindlaks teha, kas sõna on teisel või kolmandal silbivältel, on kasulik võrrelda sõna esimest kaht silpi omavahel. Näit. kui meil on vaja määrata silbivälde sõnal *vennaga*, siis eraldame sel sõnal kaks esimest silpi — *ven-na-*, ja hääldame neid kiiresti mitu korda korrates: *ven-na-ven-na-ven-na-ven-na...*, kujuures võrdleme kummagi silbi pikkust. Sel korral kuuldu meile, et esimene silp *ven-* on sama pikk kui teine silp *-na-* (piltlikult märgiksime seda: , mis tähendab, et esimesed kaks silpi on ühepikkused). Säärase kuuldemulje korral on vastav sõna teisel silbivältel; seega on sõnal *vennaga* esimene silp keskpikk. Olgu meil aga näiteks määrata silbivälde sõnal *vendadega*. Kui eraldame tema kaks esimest silpi — *ven-da-*, ja kordame neid kiiresti: *ven-da-ven-da-ven-da-ven-da...*, siis kuuldu meile, et esimene silp *ven-* on pikem kui teine silp *-da-*, nii et kordamisel nende hääldamine tundub meile lonkavana (piltlikult märgiksime seda: , mis tähendab, et esimene silp on pikem kui teine). Säärase kuuldemulje korral on vastav sõna kolmandal silbivältel; seega on sõnal *vendadega* esimene silp ülipikk. — Kui võrreldava sõna teine silp lõpeb konsonandiga, näit. *mõisnik*, *kauplus*, on kasulik sõna esimeste silpide kiirel kordamisel teise silbi lõppkonsonant jätta ära, näit. hääldada: *mõis-ni-mõis-ni-mõis-ni...*, (mitte: *mõis-nik-mõis-nik...*), sest ilma konsonandita kuuldu esimese silbi kesk- või ülipikkus selgemini. — Vrd. silbiväldeid ja kahe esimese silbi kestust eespool (vt. 28) toodud silbivälte-näiteid!

Sõna sisehäälikud ja nende vältus.

29. Tegelikult keeleõpetuses on tarvilik silmas pidada peamisest nende häälikute välteid, mis asetsevad sõna (või sõnaosa) esimese ja teise silbi vahel kohal, näit. sõnas *vakka*

häälikuid *a-kk, metsa — e-t-s, sooned — oo-n, lauaga — au, mürtsudes — ü-r-t-s, tants — a-n-t-s, sõnaosas -tikkude*, sõnast põõsastikkude, häälikuid *i-kk*, jne. Neid häälikuid — esimese silbi vokaal või diftong ja järgnevad konsonandid kuni teise silbi vokaalini, viimane mitte enam kaasa arvatud — nimetatakse sõna (või sõnaosa) **sisehäälikuiks**.

30. Tähele panna! Kui sõna on kolmandal silbivältel, siis tal on ikka üks sisehäälikuist kolmandas vältes, näit.: *`panna* (*n* on ülipikk), *`sukka*, *`saari*, *`paunade*, *`kauplema*, *`metsi*, *`tantsima*, *`riistu*, *`veetma*, *`piltide*, *`marssima*, *`koit*, *`poiss*, *`kurt*, *`vakk*, *`mees*, *`joon*, *`tee*. Kui sõna ei ole kolmandal silbivältel, siis ei ole tal ka ühtegi ülipikka sisehäälikut, näit.: *vana* (sisehäälikud lühikesed), *põleb*, *muhud*, *ema*, *visatakse*, *vabandage*; *annab* (*a* on lühike ja *n* keskpikk), *suka*, *saarele*, *paunast*, *kaubelda*, *metsad*, *tantsilakse*.

V. Astmevaheldus.

31. Vrd. sisehäälikuid sõnadel: *rida — rea — ridade — read — ridu — reast*; sisehäälikud esinevad siin kahel kujul: kord *d* esineb (*rida, ridade*), kord *t* puudub (*read, reast*). Pane teisest küljest tähele sõnu: *elu — elude — elud — elusid — elust*, kus säärast nähtust ei esine: *l* esineb kõigis sõnakujudes. Vrd. veel: *mäge — mäe, salgama — salata, sõda — sõja, korda — korrast, hambad — hammas, pikka — pikad, `villade* (*l* on ülipikk) — *villad* (*l* on keskpikk) jne. Säärast sisehäälikute mitmel kujul esinemist nimetatakse **astmevahelduseks** ja seejuures eraldatakse kaks vahelduskuju ehk **astet**: **tugev aste** (näit. *rida, sõda, korda, pikka*) ja **nõrk aste** (näit. *rea, sõja, korra, pika*).

Juba eeltoodud näiteist on näha, et see vaheldus võib olla kahesugune: 1) tugeva astme häälik puudub nõrgas astmes täiesti, näit. *mäge — mäe, sõda — sõja* (laadivaheldus), või 2) tugeva astme häälik esineb ka nõrgas astmes, kuid on kummalgi puhul eri vältes, näit. *pikka — pikad* (vältevaheldus). — Astmevaheldust kõigil sõnadel ei esine (näit. *elu*).

Märkus. Astmevaheldust leidub ka kaugemal sõnas, mingi sõnaosa sisehäälikuil, näit. *õnne`likku — õnnelikud, võsas`tikku — võsastikus*.

Häälikute laadi vaheldus.

32. Näiteid hääliku *b* vaheldusest:a) *b* vokaali järel:

<i>tuba</i> — <i>toa</i>	<i>tõbi</i> — <i>tõves</i>
<i>kuube</i> — <i>kuue</i>	<i>leiba</i> — <i>leivas</i>

Tugevas astmes on *b*, nõrgas astmes *b* puudub või *b* asemel on *v*.

b) *b* häälikute *l*, *r* järel:

<i>kõlbama</i> — <i>kõlvata</i>	<i>turba</i> — <i>turvas</i>
<i>halba</i> — <i>halvad</i>	<i>kurb</i> — <i>kurva</i>

Tugevas astmes on *lb*, *rb*, nõrgas — *lv*, *rv*.

c) *b* *m* järel:

<i>tõmban</i> — <i>tõmmata</i>	<i>kumb</i> — <i>kumma</i>
<i>hambad</i> — <i>hammas</i>	<i>õmblema</i> — <i>õmmelda</i>

Tugevas astmes on *mb*, nõrgas — *mm*.

33. Näiteid hääliku *d* (ja *s*) vaheldusest:a) *d* (või *s*) vokaali järel:

<i>pidama</i> — <i>pean</i>	<i>uude</i> (<i>uus</i>) — <i>uue</i>
<i>poodi</i> — <i>poes</i>	<i>vedel</i> (<i>vesi</i>) — <i>vee</i>
<i>hoidma</i> — <i>hoian</i>	<i>aeda</i> — <i>aia</i>
<i>sadama</i> — <i>sajab</i>	
<i>sõda</i> — <i>sõja</i>	

Tugevas astmes on *d* (või *s*), nõrgas astmes *d* (või *s*) puudub või *d* asemel on *j*. — Tähele panna erijuhtumit: *aeda* — *aia*, mille asemel võib tarvitada ka: *aida* — *aia*.

b) *d* (või *s*) häälikute *l*, *n*, *r* järel:

<i>muldama</i> — <i>mullata</i>	<i>varde</i> (<i>vars</i>) — <i>varre</i>
<i>kildu</i> — <i>killud</i>	<i>tõrde</i> (<i>tõrs</i>) — <i>tõrre</i>
<i>andma</i> — <i>annan</i>	<i>keeldu</i> — <i>keelu</i>
<i>kündi</i> — <i>künni</i>	<i>käänded</i> — <i>käänete</i>
<i>kordama</i> — <i>korrata</i>	<i>kaardude</i> — <i>kaarud</i>

Tugevas astmes on *ld, nd, rd* (või *rs*), nõrgas astmes: lühikese vokaali järel — *ll, nn, rr*, pika vokaali järel — *l, n, r*.

c) *d* hääliku *h* (või *s* hääliku *k*) järel:

<i>tahtma</i> — <i>tahab</i>	<i>kahte</i> (<i>kaks</i>) — <i>kahe</i>
<i>vihta</i> — <i>vihaga</i>	<i>ühte</i> (<i>üks</i>) — <i>ühe</i>

Tugevas astmes on *ht* (või *ks*), nõrgas — *h*.

34. Näiteid hääliku *g* vaheldusest:

a) *g* vokaali järel:

<i>jõgede</i> — <i>jõe</i>	<i>poega</i> — <i>poja</i>
<i>huugama</i> — <i>huuata</i>	<i>aega</i> — <i>aja</i>
<i>liugu</i> — <i>liu</i>	<i>haugi</i> — <i>havi</i>

Tugevas astmes on *g*, mis nõrgas astmes puudub. — Tähele panna erijuhtumeid: *poega* — *poja*, *aega* — *aja*, *haugi* — *havi*.

b) *g* häälikute *l, r* järel:

<i>algama</i> — <i>alata</i>	<i>hülgama</i> — <i>hüljata</i>
<i>hiilgama</i> — <i>hiilata</i>	<i>selga</i> — <i>selja</i>
<i>orgu</i> — <i>orus</i>	<i>kärge</i> — <i>kärje</i>
<i>möirgama</i> — <i>möirata</i>	<i>märga</i> — <i>märja</i>

Tugevas astmes on *lg, rg*, nõrgas astmes — *l, r* või *lj, rj*.

c) *g* häälikute *h, s* järel:

<i>lohku</i> — <i>lohus</i>	<i>uskuma</i> — <i>usub</i>
<i>ohkama</i> — <i>ohata</i>	<i>käsku</i> — <i>käsud</i>

Tugevas astmes on *hk, sk*, nõrgas — *h, s*.

35. Näiteid vokaalide *i, u, ü* vaheldusest *b, d, g* kõrval:

<i>iga</i> — <i>ea</i>	<i>lugu</i> — <i>loo</i>
<i>pidama</i> — <i>pean</i>	<i>roogu</i> — <i>roo</i>
<i>poodi</i> — <i>poe</i>	<i>süda</i> — <i>sõandab</i>
<i>uba</i> — <i>oa</i>	<i>küdema</i> — <i>kõeb</i>

Tugevas astmes on *i, u, ü* (*b, d, g* kõrval), nõrgas astmes on vastavalt *e, o, õ* (kui kõrvalolev *b, d, g* on kadunud).

Märkus. Samadel tingimustel on aga pikk *ii, uu, üü* ilma säärase vahelduseta: *riidu — riiu, huugama — huuata, püüdma — püüan*. Muud pikad vokaalid on kõrvaloleva konsonandi kao korral lühenenud: *raagu — rao, needma — neab, rooga — roa, lõõga — lõas*.

Vältevaheldus.

36. Vrd. järgmisi näiteid:

- a) Konsonant lühikeste vokaalide vahel ja vokaal lühikeste konsonantide eel:

<i>˘hakkab — hakaku</i>	<i>˘laasima — laasib</i>
<i>˘latti — latid</i>	<i>˘keelama — keelata</i>
<i>˘hüppama — hüpata</i>	<i>˘võõrad — võõraste</i>
<i>˘kasside — kassid</i>	<i>˘laulma — laulame</i>
<i>˘tallama — tallata</i>	<i>˘koiba — koiva</i>
<i>˘kammisid — kammiga</i>	<i>˘jõudma — jõuab</i>

Tugevas astmes on sisehäälik kolmandas vältes, nõrgas astmes — teises vältes.

- b) Konsonant pika vokaali või diftongi järel või teise konsonandi kõrval:

<i>˘saaki — saagiga</i>	<i>˘atrade — adra</i>
<i>˘näitama — näidaku</i>	<i>˘lapsi — lapsed</i>
<i>˘kaapima — kaabib</i>	<i>˘kostma — kostab</i>
<i>˘poissi — poisid</i>	<i>˘vinguma — vingub</i>
<i>˘vântama — vändata</i>	<i>˘surmama — surmanud</i>
<i>˘märssi — märsist</i>	<i>˘nälga — nälja</i>
<i>˘konksude — konksud</i>	<i>˘salgama — salata</i>

Tugevas astmes on sisehäälik kolmandas vältes, nõrgas astmes — esimeses vältes.

37. Välteline astmevaheldus esineb ka võõrsõnuses, näit.: *po˘eeti — poeedid, advo˘kaat — advokaadi, nor˘mannide — normannid, telefo˘neerima — telefoneerib, revolutsi˘oonide — revolutsioonid, boi˘kotti — boikotiga, materia˘lism — materialismist, ˘tšehhide — tšehhid, ˘dušš — dušiga, ži˘raff — žirafid, foto˘graafide — fotograafid* jne. Seejuures asetsevad vahelduvad sisehäälikud sõnaosas, mis algab pearõhust (*telefonéerima*), mõnikord ka kaasrõhust (*advokàati*). — Häälikute laadi vaheldus võõrsõnul puudub.

38. Häälikute astmevahelduse tabel.

(0 [= null] tähendab hääliku puudumist, kadu.)

I. Häälikute laadi vaheldus.

Tugev aste.

Nõrk aste.

1. Konsonandid.

b	Vok. + b	{ tuba	{ Vok. + 0	toa
		{ leiba	{ Vok. + v	leiva
		lb halba	lv halva	
		rb kõrbe	rv kõrve	
		mb hamba	mm hammas	
d (või s)	Vok. + d (s)	{ uude (uus)	{ Vok. + 0	uue
		{ sadama	{ Vok. + j	sajab
		Lüh. vok. + ld valdama	Lüh. vok. + il	vallaku
		" " " nd kandma	" " " nn kannan	
		" " " rd (rs) tõrde (tõrs)	" " " rr tõrre	
Pikk vok. +	ld	keeldu	Pikk. vok. + l	keelu
		nd käänded	" " " n käänete	
		rd kaardu	" " " r kaarus	
		ht (ks) kahte (kaks)	" " " h kahe	
			" " " s laseb	
g	Vok. + g	loogu	Vok. + 0	loo
		lg { sulgema	{ l	suleb
		{ külge	{ lj	küljes
		rg { arga	{ r	arad
		{ märga	{ rj	märja
	hk	rõhku	h	rõhuga
	sk	laskma	s	

2. Vokaalid.

i + b, d, g	viga	e + 0	rea
u " "	uba	o + 0	oa
ü " "	küdema	õ + 0	köeb

II. Vältevaheldus.

Tugev aste.

Nõrk aste.

1. Konsonandid.

III v.	{ vakka	II v. (lühikeste vokaalide vahel)	{ vakad
	{ võtme		{ võti
	{ anda		{ annab
III v.	{ piiki	I v. (pika vokaali või diifongi järel ja konsonandi kõrval)	{ piigi
	{ kaussi		{ kausiga
	{ karta		{ kardab

2. Vokaalid.

III v.	{ kaaluma	II v.	{ kaalub
	{ leidma		{ leiab

VI. Häälikute peenendus.

39. Vrd. *l* hääldamist sõnus *palk*, *palgi* ja *palk*, *palga*; pane tähele sisekonsonantide hääldamist sõnus: *kann*, *kanni* — *kann*, *kannu*, *selga*, *selja* — *valge*, *valgus*, *jutt*, *juti* — *jutt*, *jutu*, *kasti* — *kastma*, *kurni* — *kurnama* jne. Nende sõnade võrdlemisel kuuldu meile, et näit. sisekonsonant *l* sõnas *palgi* on pehmem, sulavam kui sõnas *palga*, *s* sõnas *kasti* on pehmem kui sõnas *kastma* jne. Me ütleme sel puhul, et need „pehmemad“ häälikud on **peenendatud e. palataliseeritud**, ja nimetame säärast „pehmemat“ hääldusviisi **peenendumiseks e. palataliseerumiseks** (muljeerumiseks).

Kirjakeeles esinevad peenendatuina ainult ***d (t), l, n, r, s***. Nende häälikute ühiseks omaduseks on, et nende kujundamisel keel on surutud vastu ülahambaid või -igemeid (seepärast nimetatakse neid **h a m m a s h ä ä l i k u i k s**).

Märkus. Peenendust võidakse tarbekorral märkida tähise ' abil, mis esineb ka keeleteaduslikus kirjanduses, näit.: *pal'k*, *kol't*, *kan'n*, *sel'ja*, *mus'u*, *ut'u* jne.

Vormiõpetus.

I. Sõnaliigid ja sõnade muutmise.

40. Kõik keeles olevad sõnad jaotatakse nende tähenduse järgi üheksasse sõnaliiki.

a) *käbi, känd, koer, tuba, kodu, iludus, lugemine, elu, mälestus, imestus, kolmnurk* jne. on esemete ja olukordade — asjade, olevuste, omaduste, nähtuste, sündmuste, tegevuste, kujutluste, mõistete — nimed. Seda liiki sõnu kutsutakse **nimisõnadeks** e. **substantiivideks**.

b) *hea, pikk, kaunis, kauge, karske, raudne, keskmine, tuuline, sooniline* jne. näitavad, missugune, mis laadi, mis omadustega on mingi ese või olukord. Niisugused sõnad on **omadussõnad** e. **adjektiivid**.

c) *mina, sina, meie, see, kes, niisugune* jne. viitavad mingile esemele või olukorrale, kes kõneleb või kellest või millest on kõne. Nad esinevad nimi- või omadussõna asetäitjana ja neid nimetatakse **asesõnadeks** e. **pronoomeneiks**.

d) *kaks, kolm, sada, esimene, teine, kuues, neljandik, viiekesi* jne. osutavad arvu või järjekorda ja neid nimetatakse **arvsõnadeks** e. **numeraalideks**.

e) *pühkima, kukkuma, laulma, jooksuma, magama, ununema, leiduma, rippuma, selguma* jne. tähendavad tegemist või (olukorras) olemist. Seda liiki sõnu kutsutakse **pöördsõnadeks** e. **verbideks**.

f) *siin, eemal, nüüd, kohe, ruttu, ilusasti, küllap, jah, ei* jne. määravad kohta, aega, teoviisi jm. Neid nimetatakse **määrsõnadeks** e. **adverbideks**.

g) *all, mööda, kaudu, pärast, tõttu* jne. (ühendeis nagu *lae all, mööda metsi, linna kaudu, pärast lõunat, haiguse tõttu* jne.)

asetsevad lauses nimisõna kõrval ja osutavad selle nimisõna vahekorda lause muude sõnadega. Seda liiki sõnu nimetatakse **kaassõnadeks**, ja nimelt, kui nad asetsevad juurdekuuluva substantiivi eel, siis **eessõnadeks** e. **prepositsioonideks** (*pärast lõunat*), vastasel korral **tagasõnadeks** e. **postpositsioonideks** (*linna kaudu*).

h) *ja, ning, et, kui, aga, vaid, või* jne. ühendavad lauseid ja lauseosasid (näit. *päike paistab ja taevast sinetab; liblikad ja linnud lendlevad*). Need on **sidesõnad** e. **konjunktsioonid**.

i) *ae! säh! oh! ohoh! tsss...! tprrr...! mürtsti! pimm, põmm! karkauhti!* jne. on hüüatused ja hääliitsused, mis avaldavad tundeid ja tahteid või jäljendavad helisid ja kahinaid. Neid nimetatakse **hüüdsõnadeks** e. **interjektsioonideks**.

41. Nimisõnad liigitatakse omakorda kahte rühma.

a) *kivi, raamat, maja, koer, põõsastik, laevastik, perekond, raskus, surm* jne. on esemete või olukordade ühe ning sama liigi ühiseks, üldiseks nimeks. Neid sõnu kutsutakse **üldnimedeks** e. **apellatiivideks**.

b) *Lydia Koidula, Jaan Poska, Jüri, Tallinna, Kuressaare, Eesti, Aasia, Emajõgi, Riigikogu, Akadeemiline Emakeele Selts, Postimees, Rüütli* (tänav), *Küüdik* (lehmanimi) jne. on üheainsa eseme või olendi erilised nimed. Neid nimetatakse **pärisnimedeks** e. **proopriumideks**.

42. Pärisnimed kirjutatakse alati suure algustähega, näit.: *Aino, Eesti, Pärnu, Saaremaa, Peipsi, Eesti Kirjanduse Selts, „Kevade“* [O. Luts'u teose nimetus], *Lõuna-Ameerika, Asutav Kogu* [= Eesti Vabariigi asutav kogu], *Looja* [= Jumal], *Surm* [kui surma mõeldakse isikuna; muidu: *surm* — üldnimena], *Liiva-Hannus* [= Surm, Vikatimees; aga: *liiva-Hannus* = surm; viimasel puhul ei mõelda liiva-Hannust mitte isikuna, vaid surmana üldse] jne. — Suure algustähega tuleb kirjutada ka pärisnimede asemel tarvitatavad viisakus- ja kõnetlussõnad nagu *Teie, Teie Ekstsellents, Härra Riigivanem, Härra Professor* jne., kirjalikul pöördumisel kellegi poole.

Märkus 1. Suure algustähega ei kirjutata:

a) kuude, nädalapäevade ja pühade nimetusi: *mai* e. *lehekuu*, *teisipäev*, *jõulud*, *mardipäev* jne.;

b) koha- ja rahvanimesid, kui neid ei saa siduda kindla geograafilise või riikliku üksusega, s. o. kui neid käsitatakse üldnimedeks või omadussõnuks: *eesti keel* (vrd. *Eesti keel* = *Eestimaa keel*: Eestis ei kõnelda ainult eesti keelt; vrd. ka *Vigala murre* = Vigala kihelkonna murre), *sõna on laenatud saksa-st* (ei tarvitse olla laenatud Saksa-maalt; vrd. ka *Saksa riik*, *Saksa valimised* jne.), *soome kultuur* [= soomlastele omane kultuur], *maad on viis riia vakamaad* (seda pinnamõõtu ei tarvitata ainult Riias), *Eesti rootsi elanikud* [= rootsi rahvusest elanikud Eestimaal], jne.

Märkus 2. Kui pärisnimi koosneb mitmest sõnast, siis kirjutatakse selles iga sõna (peale kaas- ja sidesõnade) suure algustähega: *Akadeemiline Emakeele Selts*, *Eesti Kirjanduse Selts*, *Lõuna-Aafrika*, *Asutav Kogu*, *Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Teaduse ja Kunsti Osakond* jne. Vrd. aga: „*Vanemuise*“ *selts* (seltsi nimi on ainult „Vanemuine“, mitte „Vanemuise Selts“; sõna *selts* ei ole siin pärisnimi), *ajakiri „Eesti Keel“* (sõna *ajakiri* ei kuulu pärisnime hulka), *aurik „Kungla“*, *Tartu linn* (pärisnimeks on ainult *Tartu*), *Rüütli tänav*, *Saksa vabariik*, *Volga jõgi* jne. — Raamatute ja kirjutiste pealkirjadel kirjutatakse suure algustähega ainult esimene sõna, näit.: „*Külmale maale*“ (E. Wilde romaan), „*Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat*“, *Tsiviilkohtupidamise seadus* (seaduse pealkiri), „*Uusi sihtjooni põllumajanduses*“ (ajalehe juhtkirja pealkiri) jne.

43. Pane tähele sõnade küla ja mets erikujusid järgnevais lauseis: *Ojaveres küla naabruses on mets. Küla/st metsa/ni on maa/d umbes pool kilomeetri/t. Küla/sse viiv ainuke sõidutee läheb selle/st metsa/st läbi, mille tõttu küla elanik-kude/l on metsa/ga tihti kokkupuutei/d. Selle/s metsa/s asunud vanasti rohkesti hunte.* — Sõnakujudest küla, küla/st, küla/sse, mets, metsa/ni, metsa/st, metsa/ga, metsa/s võime eraldada osad -st, -sse, -ni, -ga, -s, mis määravad vastavate sõnade tähenduslikke vahekordi lauses (näit. kui ütleme: *läks küla/st metsa*, siis kujutleme sel puhul midagi muud kui öeldes: *läks metsa/st küla/sse*; viimasel korral on tähenduslikud vahekorrad teised). Ka paljudel teistel sõnadel võime eraldada osi, mil on samasugune ülesanne (vrd. näit.: *jookse, jookse/n, jookse/d, jookse/me, jookse/te*). Niisuguseid sõnaosi nimetatakse **muutelõppudeks** e. lihtsalt **lõppudeks**. Seda sõna osa, mis jääb üle, kui muutelõpp on eraldatud, kutsutakse **tüveks** (näit. sõna *metsa/st* tüvi on *metsa*).

Sõnakujundamist muutelõppude abil nimetatakse **muutmi-seks** ja sel kombel kujundatud sõna — **muutevormiks** e. **muuteks**.

44. Sõnad liigitatakse nende muutmisviisi järgi kolme rühma:

a) **käändsõnad** e. **noomenid**, mille hulka kuuluvad nimi-, omadus-, ase- ja arvsõnad;

b) **pöörd sõnad** e. **verbid**; nende muutumine erineb käändsõnade omast;

c) **abisõnad** e. **partiklid**, mille hulka kuuluvad määr-, kaas-, side- ja hüüdsõnad.

Käänd- ja pöörd sõnad muutuvad, kuigi teineteisest erineval kujul, abisõnad on üldiselt muutumatud.

II. Käändsõnad.

a. Käänamismuuted.

45. Noomenite muutmist nimetatakse **käänamiseks** e. **deklineerimiseks**.

Arv.

46. Vrd. järgnevate sõnade kuju ning tähendust: *puu* [= üks puu] — *puu/d* [= mitu puud], *maja* — *maja/de*, *astmel* [= ühel astmel] — *astme/te/l* e. *astme/i/l* [= mitmel astmel], *raamatust* — *raamatu/te/st* e. *raamatu/i/st*, *õnnetusele* — *õnnetus/te/le* e. *õnnetus/i/le*, *lehes* — *lehte/de/s* e. *leh/i/s*, *jalale* — *jalga/de/le* e. *jalu/le*, *põõsastikule* — *põõsastikku/de/le* e. *põõsastike/le*.

Käändsõnad ning nende muuted esinevad kahes **arvus**: **ainsuses** e. **singularis**, kui on vastavalt kõne ühest esemest või olukorrast (*puu*, *raamatust*, *õnnetusele*), ja **mitmuses** e. **pluuralis**, kui asjaomane muutevorm tähendab mitut eset või olukorda (*puud*, *raamatuist*, *õnnetustele*).

Mitmus erineb ainsusest selle poolest, et temas on kas sõnaosa **-d[e]-** (**-te-**) või **-i-** (*puu/d*, *maja/de*, *astme/te/l*, *raamatu/i/st*), mis ainsuses puudub, või et temas mingi vokaal erineb ainsuse vastavast vokaalist (*lehi/s*, *jalu/le*, *põõsastike/le*, vrd. ainsust: *lehes*, *jalale*, *põõsastikule*). Sõnaosa **-d[e]-** (**-te-**) või **-i-** nimetatakse mitmuse tunnuseks. Kui liidame ainsuse tüvele mitmuse tunnuse (*puud*, *majade*, *astmete*, *astmei-* jne.) või kui ainsuse tüve lõppvokaali teatavais sõnus muudame *i*-ks, *u*-ks või *e*-ks (*lehi-*, *jalu-*, *põõsastike-*), saame mitmuse tüve.

Mitmuse tüve lõpphäälikute järgi eristatakse kaks mitmuse kuju: **d-mitmus**, mil on tunnuseks *-d*, *-de* või *-te* (*puu/d*, *lehte/de/s*, *raamatu/te/st*), ja **i-mitmus**, mil on kas tunnus *-i* (*raamatu/i/st*) või mille tüve lõppvokaal muul viisil erineb ainsuse omast (*jalul/e*).

K ä ä n d e d.

47. Käänamisel kujundatavaid muuteid nimetatakse **kään-deiks e. kaasusteks**. Käännet iseloomustab **k ä ä n d e l õ p p**, mis liitub ainsuses ainsuse, mitmuses mitmuse tüvele. Mõnel käändel lõpp puudub.

Täie-elujõulisi käändeid on eesti keeles 14, mis kõik esinevad niihästi ainsuses kui mitmuses.

48. Kõige mitmekesisemad oma praeguse kuju poolest on järgmised käänded:

a) **Nimetav e. nominatiiv**, näit.: *Tuli põleb. Kella/d helisevad.*

Nimetav on **lõputa**, mitmuses eristub ta mitmuse tunnuse **-d** abil.

b) **Omastav e. genitiiv**, näit.: *Selle hobuse lakk on süsimust. Suur/te linna/de majad on tihti väga kõrged.*

Omastav kääne on praegu **lõputa**, seega puhas tüvi, mitmuses eristab teda mitmuse tunnus **-de** ehk **-te**.

c) **Osastav e. partitiiv**, näit.: *Maitsege ka se/da hea/d ilusa/t nisuleiba! Mägedelt voolas alla suuri kohisevai/d jõge/sid.*

Osastava käände lõpuks on **-da**, **-d**, **-t**, mitmuses peale nende veel **-sid**, või ta on päris lõputa, lihtne ainsuse või mitmuse tüvi (*`leiba*, *`suuri*).

d) **Sisseütlev e. illatiiv**, näit.: *Kukkus ma/ha. Õppis laulu pä/he. Pistis saiatüki su/hu. Astusime ilusa/sse valge/sse tupp ja sealt suur/de puhta/sse kööki. Eksisime ära soode/sse ja metsade/sse. Vaatasin talle otsekohe `silmi.*

Sisseütleva käände lõpuks on **h+vokaal** (**-ha**, **-he**, **-hu**), **-sse**, **-de** või ta on lõputa, lihtne ainsuse või mitmuse tüvi (*`kööki*, *`silmi*).

Tähele panna! Esmasilbiväلتeliste kahesilbiliste tüvede lõputa sisseütlevas on sisekonsonant muutunud ülipikaks:

(*tuba*:) *tuppa*, (*sõda*:) *sõtta*, (*raba*:) *rappa*, (*elu*:) *ellu*, (*tule*:) *tulle*, (*mere*:) *merre*, (*nina*:) *ninna*, (*maja*:) *majja*, (*keha*:) *kehha*, (*kivi*:) *kivvi*, jne.; samuti ühes osas pikemais sõnus: (*esimese*:) *esi`messe*, (*kirjutuse*:) *kirju`tusse* jne.

49. Järgnevad käanded on nii ainsuses kui ka mitmuses alati ühe ning sama lõpuga:

e) Seesütlev e. inessiiv, mille lõpp on **-s**, näit.: *Tuli põleb toa/s*. *Kõigi/s vabrikui/s lõppes eile töö*.

f) Seestütlev e. elatiiv, mille lõpp on **-st**, näit.: *Peremees tuli linna/st*. *See mees on läbi käinud suurte/st raskuste/st*.

Märkus. Sisse-, sees- ja seestütlevat nimetatakse ühise nimega sisekohakäandeiks.

g) Alaleütlev e. allatiiv, näit.: *Läheme muru/le mängima*. *Vanker jäi täna/le*. *Mis sa ütlesid nei/le võõrai/le mees-te/le?* *Anna mu/le juua!*

Alaleütleva käände lõpp on **-le**, mõnikord — ja nimelt asesõnades *mulle*, *sulle*, *talle* — ka **-lle**.

h) Alalütlev e. adessiiv, mille lõpp on **-l**, näit.: *Pada on tule/l*. *Nei/l sõdurite/l ei puudu julgust*.

i) Alaltütlev e. ablatiiv, mille lõpp on **-lt**, näit.: *Kas isa tuli põllu/lt* juba koju? *Oodati ohvitseride/lt korraldusi*.

Märkus. Alale-, alal- ja alaltütlevat nimetatakse ühise nimega väliskohakäandeiks.

k) Olev e. essiiv, mille lõpp on **-na**, näit.: *Vesi voolas jõe/na*. *Nad töötasid vabrikus lukuseppade/na*.

l) Saav e. translatiiv (faktiiv), mille lõpp on **-ks**, näit.: *See härra on meil õpetaja/ks*. *Puutükk purunes pilbaste/ks*.

m) Rajav e. terminatiiv, mille lõpp on **-ni**, näit.: *Läksime joostes metsa/ni*. *Pühade/ni on veel aega*.

n) Ilmaütlev e. abessiiv, mille lõpp on **-ta**, näit.: *Ükski rahvas ei saa elada maa/ta*. *Meie naabrid on täna leiva/ta*. *Eile ei võinud kinnaste/ta õue minna*.

o) Kaasaütlev e. komitatiiv, mille lõpp on **-ga**, näit.: *Peseb käsi seebi/ga*. *Aednik läks õunte/ga turule*.

50. Peale eelloendatud 14 käände esineb eestis veel üksikuid vanemast ajast päritud kaasusi, mida aga enam ei tarvitata kõigist käändsõnarühmadest, vaid ainult piiratud hulgast sõnust.

Tähtsamaks niisuguseist käändeist on viisiütlev e. instruktiiv, näit.: *Käib palja jalu ja palja päi* [= palja peaga]. *Ta vahtis mulle näkku põlevi silmi.* *Seda tuleb teha targu.* *Matkasime jala teise linna.*

Instruktiiv on praegu lõputa, paljas *i*-mitmuse (mõnikord ka ainsuse) tüvi.

51. Käändelõppude tabel.

(0 [= null] tähendab, et vastav kääne on lõputa.)

	Ainsus:	Mitmus:
Nimetav (nominatiiv)	0 <i>jalg</i>	-d <i>jala/d</i>
Omastav (genitiiv)	0 <i>jala</i>	{ -de <i>jalga/de</i> -te <i>suur/te</i>
Osastav (partitiiv)	{ -da <i>se/da</i> -d <i>soo/d</i> -t <i>suur/t</i> 0 <i>jalg</i>	{ -i/d <i>ne/i/d</i> -sid <i>talusid</i> 0 <i>jalgu</i>
Sisseütlev (illatiiv)	{ a <i>ma/ha</i> h+ { e <i>pä/he</i> u <i>su/hu</i>	{ 0 [jäi mulle] <i>jalgu</i> Mitm. tüvi } + -sse <i>jalga/de/sse</i> <i>ne/i/sse</i>
	-sse <i>jala/sse</i>	
	-de <i>suur/de</i>	
	0 <i>jalg</i>	
Seesütlev (inessiiv)	-s <i>jala/s</i>	-s <i>jalga/de/s</i>
Seestütlev (elatiiv)	-st <i>jala/st</i>	-st <i>jalga/de/st</i>
Alaleütlev (allatiiv)	-le <i>jala/le</i>	-le <i>jalga/de/le</i>
Alalütlev (adessiiv)	-l <i>jala/l</i>	-l <i>jalga/de/l</i>
Alaltütlev (ablatiiv)	-lt <i>jala/lt</i>	-lt <i>jalga/de/lt</i>
Olev (essiiv)	-na <i>jala/na</i>	-na <i>jalga/de/na</i>
Saav (translatiiv, faktiiv)	-ks <i>jala/ks</i>	-ks <i>jalga/de/ks</i>
Rajav (terminatiiv)	-ni <i>jala/ni</i>	-ni <i>jalga/de/ni</i>
Ilmaütlev (abessiiv)	-ta <i>jala/ta</i>	-ta <i>jalga/de/ta</i>
Kaasaütlev (komitatiiv)	-ga <i>jala/ga</i>	-ga <i>jalga/de/ga</i>
Viisiütlev (instruktiiv)	0 [käib] <i>jala</i>	0 [palja] <i>jalu</i>

Põhi- ja peakäänded.

52. Kui ainsuse omastavale *vaka* liidame käändelõpud -s, -st, -le, -l, -lt, -ga jne., saame käänded *vakas*, *vakast*, *vakale*, *vakal*, *vakalt*, *vakaga* jne.; samal kombel saame mitmuse omastavast *vakkade* käänded *vakkades*, *vakkadest*, *vakkadele* jne.

Paljude muudete tüved on üksteisega täiesti samased (vrd. *vaka, vaka-s, vaka-st* jne.). Selle tõttu on võimalik ühe muute kaudu tuletada teisi (antud puhul näit. ainsuse omastava kaudu seesütlevat jt.). Muudet, mille kaasabil saab kujundada teisi muuteid, nimetatakse **põhimuuteks** (käänamisel — põhikäändeks).

53. Vrd. ainsuse omastavat järgnevate käänetega:

Ains. omast.	<i>vea</i>	<i>hamba</i>
„ -sse-sisseütl.	<i>vea'sse</i>	<i>hamba'sse</i>
„ seesütl.	<i>vea/s</i>	<i>hamba/s</i>
„ seestütl.	<i>vea/st</i>	<i>hamba/st</i>
„ alaleütl.	<i>vea/le</i>	<i>hamba/le</i>
„ alalütl.	<i>vea/l</i>	<i>hamba/l</i>
„ alaltütl.	<i>vea/lt</i>	<i>hamba/lt</i>
„ olev	<i>vea/na</i>	<i>hamba/na</i>
„ saav	<i>vea/ks</i>	<i>hamba/ks</i>
„ rajav	<i>vea/ni</i>	<i>hamba/ni</i>
„ ilmaütl.	<i>vea/ta</i>	<i>hamba/ta</i>
„ kaasaütl.	<i>vea/ga</i>	<i>hamba/ga</i>
Mitm. nim.	<i>vea/d</i>	<i>hamba/d</i>

Ainsuse omastav on põhikäändeks järgmistele muudetele: ainsuse -sse-lõpuline sisseütlev, seesütlev, seestütlev, alale-, alal-, alaltütlev, olev, saav, rajav, ilma- ja kaasaütlev ja mitmuse nimetav, ehk lühemalt: ains. omastav on põhikäändeks mitmuse nimetavale ja kõigile ainsuse käändeile peale ainsuse nimetava, osastava ja lõputa ning h- või -de-lõpulise sisseütleva.

54. Vrd. mitmuse omastavat järgnevate käänetega:

Mitm. omast.	<i>vigade</i>	<i>hammaste</i>
d-mitm. sisseütl.	<i>vigade'sse</i>	<i>hammaste'sse</i>
„ seesütl.	<i>vigade/s</i>	<i>hammaste/s</i>
„ seestütl.	<i>vigade/st</i>	<i>hammaste/st</i>
„ alaleütl.	<i>vigade/le</i>	<i>hammaste/le</i>
„ alalütl.	<i>vigade/l</i>	<i>hammaste/l</i>
„ alaltütl.	<i>vigade/lt</i>	<i>hamn as'e/lt</i>
„ olev	<i>vigade/na</i>	<i>hammaste/na</i>
„ saav	<i>vigade/ks</i>	<i>hammaste/ks</i>
„ rajav	<i>vigade/ni</i>	<i>hammaste/ni</i>
„ ilmaütl.	<i>vigade/ta</i>	<i>hammaste/ta</i>
„ kaasaütl.	<i>vigade/ga</i>	<i>hammaste/ga</i>

Mitmuse omastav on põhikäändeks kõigile *d*-mitmuse käändeile peale mitmuse nimetava.

55. Vrd. *i*-mitmuse sisseütlevat järgnevate käanetega

<i>i</i> -mitm. sisseütl.	<i>hambai/sse</i>	<i>lehi/sse</i>
" seesütl.	<i>hambai/s</i>	<i>lehi/s</i>
" seestütl.	<i>hambai/st</i>	<i>lehi/st</i>
" alaleütl.	<i>hambai/le</i>	<i>lehi/le</i>
" alalütl.	<i>hambai/l</i>	<i>lehi/l</i>
" alaltütl.	<i>hambai/lt</i>	<i>lehi/lt</i>
" olev	<i>hambai/na</i>	<i>lehi/na</i>
" saav	<i>hambai/ks</i>	<i>lehi/ks</i>
" rajav	<i>hambai/ni</i>	<i>lehi/ni</i>
" ilmaütl.	<i>hambai/ta</i>	<i>lehi/ta</i>
" kaasaütl.	<i>hambai/ga</i>	<i>lehi/ga</i>

-sse-lõpulise *i*-mitmuse sisseütleva abil saame kujundada kõiki *i*-mitmuse käandeid peale mitmuse osastava, asendades -sse vastavate teiste lõppudega (*lehi/sse* — *lehi/s*).

56. Põhikäändeiks on seega ainsuse ja mitmuse omastav ja *i*-mitmuse -sse-lõpuline sisseütlev, mis-suguseid muuteid käänamisel tuleb eriti silmas pidada. Samuti tuleb tähele panna neid käandeid, mida me eelantud põhikäänete varal otseselt ning hõlpsalt kujundada ei saa. Need on: ainsuse osastav ja sisseütlev ja mitmuse osastav.

Sellepärast on järgnevais käänamisnäiteis järjekindlasti antud järgmised muuted: ainsusest: nimetav, omastav, osastav, sisseütlev; mitmusest: omastav, osastav, sisseütlev. Neid nimetame käänamise peamuuteiks e. **peakäändeiks** ja esitame allpool alati samas järjekorras, mis siin toodud.

57. Pea- ning põhikäänete ja nende kaudu tuletatavate käänete tabel.

(P tähendab peakäänet, ■ — ains. omast. ning tema kaudu tuletatavaid käandeid, □ — mitm. omast. ning tema kaudu tuletatavaid käandeid, ▲ — *i*-mitm. sisseütl. ning tema kaudu tuletatavaid käandeid.)

Nim.	Ainsus.	Mitus.	
		<i>d</i> -mitm.	<i>i</i> -mitm.
	P leht	■ lehed	—
Omast.	P ■ lehe	P □ lehtede	—

	Ainsus.	Mitmus.	
		d-mitm.	i-mitm.
Osast.	P lehte	—	P lehti
Sisseütl.	{ a) 0, -h-, -de P lehte b) -sse	—	—
Seesütl.	lehesse	lehtedesse	P lehis
Seestütl.	lehes	lehtedes	lehis
Alaleütl.	lehest	lehtedest	lehist
Alalütl.	lehele	lehtedele	lehile
Alaltütl.	lehel	lehtedel	lehil
Olev	leheld	lehtedelt	lehilt
Saav	lekena	lehtedena	lehina
Rajav	leheks	lehtedeks	lehiks
Ilmaütl.	leheni	lehtedeni	lehini
Kaasaütl.	leheta	lehtedeta	lehita
	lehega	lehtedega	lehiga

b. Käändkonnad.

58. Et saada sõnade käänamisest hõlpsamat ülevaadet, liigitatakse ühte viisi käänatavad ning välimuselt ühetaolised sõnad rühmadesse, mida nimetatakse **käändkondadeks e. deklinatsioonideks**. Käesolevas raamatus on eesti käändsõnad rühmitatud seitsmesse käändkonda.

Esimene käändkond

(maa-, koi-käändkond).

Astmevahelduseta sõnad, mille ains. nimetava ja omastava lõpul on pikk vokaal või diftong

(maa, komitee, koi, patarei).

I alaliik: sõnad, mille ains. nimetava lõpul on pikk vokaal, välja arvatud *ii, üü* (maa, komitee).

59. Näit.:

	maa	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.		maa	maad	maasse
Mitm.		maade	maid	maadesse e. maisse

Samuti käänduvad: *soo, suu, töö, öö, jää, luu, puu, muu, truu, vöö, tee, kee, lee* jne., ja kõik pika vokaaliga (välja arvatud *ii, üü*-ga) lõppevad *võõr-* ja *laensõnad*: *büroo, komitee, kanvaa, idee, kakaduu* jne.

Diftongilistest sõnadest kuuluvad siia *hea, pea* (e. *hää, pää*; neis sõnus on lubatav tarvitada niihästi *ea*-d kui *ää*-d), mille mitmuse osastav on *haid, päid*, mitm. sisseütl. *headesse* e. *häisse, peadesse* e. *päisse*.

60. Erijuhtumid. Sõnul *maa, soo, suu, töö, öö, jää* ja *pea* on peale hariliku -sse-lõpulise sisseütleva veel *h*-line sisseütlev: *maha, sohu, suhu, töhe, öhe, jähe, pähe*.

maa-liigi sõnust võib tarvitada ka -*sid*-lõpulist mitmuse osastavat, eriti neil puhkudel, kui -*id*-lõpuline osastav tekitab kõlalisi kokkusattumusi mõne muu sõnaga: *teesid* (vrd. *teid*, mis võib olla tuletatud sõnast *teie*), *kuusid, jäasid, leesid* jne.

II alaliik: sõnad, mille ains. nimetava lõpul on diftong või *ii, üü* (*koi, politsei, loterii, püü*).

61. Näit.:

	<i>koi</i>	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.		<i>koi</i>	<i>koid</i>	<i>koisse</i>
Mitm.		<i>koide</i>	<i>koisid</i>	<i>koidesse</i>

Samuti: *kae, krae, vôi, mai, pii, püü, süü, kll, prii* jne., ja kõik diftongi või *ii, üü*-ga lõppevad võõr- ja laensõnad: *patarei, kantselei, politsei, papagoi, loterii, avenüü* jne.

62. Erijuhtumid. Sõnad *hea, pea* käänduvad nagu *maa*, vt. 59. — Sõnul *au, nõu* on ains. osastav praegu lõputa: [seda] *au*, [seda] *nõu*.

Teine käändkond (*pesa*-käändkond).

Astmevahelduseta kahesilbilised sõnad, mille ains. nimetav on esimesel silbivältel (*pesa, nimi*); kolme- ja enamasilbilised sõnad, mille lõpul on -*tar* (*lauljatar*) või -*elu* (*käsitelu*), ja nende taolised laensõnad (*seminar*).

63. Näit.:

	<i>pesa</i>	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.		<i>pesa</i>	<i>pesa</i>	<i>˘pessa</i> e. <i>pesasse</i>
Mitm.		<i>pesade</i>	<i>pesi</i> e. <i>pesasid</i>	<i>pesadesse</i> e. <i>pesisse</i>
	<i>nimi</i>			
Ains.		<i>nime</i>	<i>nime</i>	<i>˘nimme</i> e. <i>nimesse</i>
Mitm.		<i>nimede</i>	<i>nimesid</i>	<i>nimedesse</i>

lauljatar

Ains.	-tari	-tari	-tari e. -tarisse
Mitm.	-taride	-tare e. -tarisid	-taridesse e. -taresse

käsitelu

Ains.	-telu	-telu	-tellu e. -telusse
Mitm.	-telude	-telusid	-teludesse

Samuti käänduvad:

(Nagu **pesa** [omast. *pesa*]:) *osa, iva, kala, vana* (mitm. osast.: *kalu, vanu*), *muna, kivi, huvi* (mitm. osast.: *mune, kive, huve e. huvisid*), *talu, tulu, toru* (mitm. osast.: *talusid, tulusid, torusid*) jne.; (nagu **nimi** [*nime*]:) *suvi, tüvi, lävi, lõhi, hani, süli* jne.

(Nagu **lauljatar** [*lauljatar*]:) *eestitar, poisitar, kuningatar, tantsijatar, hispaaniatar, pariisitar* jne.

Nagu **lauljatar** käändub ka rida kolmesilbilisi laensõnu, mille viimases silbis on lühike vokaal ning sellele järgnev lühike konsonant (*-ar-, -er-, -al-, -on-, -in-, -um-* jne. -lõpulised sõnad): **seminar** [*seminari*], *ohvitser, insener, materjal, komisjon, apelsin, magasin, muuseum, raadium, samojed* jne.

(Nagu **käsitelu** [omast. *käsitelu*]:) *harjutelu, keskustelu, õnnistelu, mõtiskelu, esitelu, kiljatelu, taotelu* jne.

64. Erijuhtumid. Sõnal **kodu** [omast. *kodu*] on olemas harilikkude sisekohakäänete (*kodusse, kodus, kodust*) kõrval veel vormid **koju, kodu** [=kodus] ja **kodunt e. kottu**.

Sõnul **lumi, meri, mõni, tuli, uni, veri**, mis muidu käänduvad nagu **nimi**, on ainsuse osastav erandlik: **lund, merd, mõnda e. mõnd, tuld, und, verd**.

Sõnu nagu **pere** [omast. *pere*] (*e-lõpulisi*) vt. 66.

Märkus. Kui mõtteselgus nõuab, võib *pesa*-käändkonna kahesilbiliste sõnade ains. osastavas tarvitada ka *t-lõppu*, näit.: *Igat vastasmaja akent ehivad lilled* (vrd. *iga vastasmaja akent* . .).

65. Nagu ülaltoodud näiteist näha, on mitmuse osastav 2. käändkonna sõnul kas lõputa (*pesi, vanu, kive*; *i-, u-* või *e-ga* lõppev *i*-mitmuse tüvi, vt. 46) või **-sid-lõpuline** (*pesasid, nimesid, huvisid, talusid*). Sõnul, mil ainsuse osastava lõpul on **-u** või **-e** (*talu, nime*), saab mitm. osast. olla ainult

-sid-lõpuline: *talusid, tulusid, torusid, käsitelusid, nimesid, hanesid, tüvesid* jne. Harilikult on **-sid-lõpulised** ka *i*-ga lõppevad sõnad: *helisid, õlisid, nagisid, karisid, narisid* jne.; mõnel *i*-sõnal võib mitm. osast. siiski olla ka lõputa ja nimelt *e*-ga lõppeva tüvega: *huve* e. *huvisid, tuve* e. *tuvisid, täde* e. *tädisid, kive*, samuti kõigil **-tar-sõnul** ja nendesarnaseil laensõnul: *lauljatare* e. *lauljatarisid, seminare, materjale, komisjone, muuseume* jne

a-lõpulistest sõnadest (*kala, vana, sõna* jne.) pane tähele järgmisi mitm. osastavaid: (esimeses silbis on *a* või *õ*:) *alu* e. *alasid, kalu, kanu, kavu* e. *kavasid, lavu* e. *lavasid, pahu, rabu* e. *rabasid, sabu* e. *sabasid, tabu* e. *tabasid, vabu* e. *vabasid, vagu* e. *vagasid, vanu, kõvu* e. *kõvasid, sõnu*; (esimeses silbis *i*:) *linu, isi* e. *isasid, ivi* e. *ivasid, lisi* e. *lidasid, nisi* e. *nisasid*; (esimeses silbis *e, ü*:) *emi* e. *emasid, kehi* e. *kehasid, keni* e. *kenasid, keri* e. *kerasid, pesi* e. *pesasid, teri, hüvi, küli* e. *külasid, pühi*; (esimeses silbis *o, u*:) *ode* e. *odasid, mune, omi, osi* e. *osasid*. Muud **a-lõpulised** sõnad on harilikult **-sid-lõpuga**: *ihasid, karasid, pärasid, rahasid, talasid, tarasid* jne.

Tähele panna! Sõnul, mil mitm. osast. lõpuks on **-sid, i**-mitmus puudub.

Kolmas käändkond

(*pere-, piiga-käändkond*).

Astmevahelduseta kahesilbilised sõnad, mille ains. nimetav on esimesel silbivältel ning **e-lõpuline** (*pere*) või teisel silbivältel (*piiga*); kolme- ja enamasilbilised, mille lõpul on **-nn**a (*kuninganna*).

66. Näit.:

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
pere			
Ains.	<i>pere</i>	<i>peret</i>	<i>peresse</i>
Mitm.	<i>perede</i>	<i>peresid</i>	<i>peredesse</i>
piiga			
Ains.	<i>piiga</i>	<i>piigat</i>	<i>piigasse</i>
Mitm.	<i>piigade</i>	<i>piigasid</i>	<i>piigadesse</i>

kuninganna

Ains.	- ganna	- gannat	- gannasse
Mitm.	- gannade	- gannasid	- gannadesse

Samuti käänduvad:

(Nagu **pere** [omast. *pere*]:) *ime, vale, vahe, male, kabe, võre, jume, kõne, nire* jne.

(Nagu **piiga** [omast. *piiga*]:) *härra, summa, roosa, plika, neitsi, juuni, hapu, neiu, kalju, palju, kirju* jne.

(Nagu **kuninganna** [omast. *kuninganna*]:) *lauljanna, preestrinna, kirjutajanna, võistlejanna, näitlejanna* jne.

67. Erijuhtum. Sõnul **kahju, lahja, rubla, vedru** on ains. osastav lõputa: [*seda*] *kahju*, [*seda*] *lahja* [*toitu*], [*kümme*] *rubla*, [*uut*] *vedru*.

Märkus. Kui mõtteselgus nõuab, võib sõnade *kahju, lahja, rubla, vedru* lõputa ains. osastava asemel tarvitada ka *t-lõpulist*, näit.: *rublatki ei olnud raha* (vrd.: *rublagi ei olnud raha* [s. o. rubla ei olnudki raha, vaid midagi muud]).

Neljas käändkond

(*aasta-, madal-käändkond*).

Astmevahelduseta sõnad, mille ains. omastav on kahe- silbiline kolmandal silbivältel (*aasta* [*aasta*], *aus* [*ausa*], *haldjas* [*haldja*], *kuulus* [*kuulsa*]); astmevahelduseta kolme- ja enamasilbilise omastavaga sõnad (*madal* [*madala*], *kuningas* [*kuninga*], *kolmas* [*kolmanda*], *ase* [*aseme*]).

68. Näit.:

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
`aasta			
Ains.	`aasta	`aastat	`aastasse
Mitm.	`aastate	`aastaid	`aastatesse e. `aastaisse
`aus			
Ains.	`ausa	`ausat	`ausasse
Mitm.	`ausate	`ausaid	`ausatesse e. `ausaisse
`haldjas			
Ains.	`haldja	`haldjat	`haldjasse
Mitm.	`haldjate	`haldjaid	`haldjatesse e. `haldjaisse

kuulus

Ains.	kuulsa	kuulsat	kuulsasse
Mitm.	kuulsate	kuulsaid	kuulsatesse e. kuulsaisse

madal

Ains.	madala	madalat	madalasse
Mitm.	madalate	madalaid	madalatesse e. madalaisse

kuningas

Ains.	kuninga	kuningat	kuningasse
Mitm.	kuningate	kuningaid	kuningatesse e. kuningaisse

kolmas

Ains.	kolmanda	kolmandat	kolmandasse
Mitm.	kolmandate	kolmandaid	kolmandatesse e. kolmandaisse

ase

Ains.	aseme	aset	asemesse
Mitm.	asemete	asemeid	asemetesse e. asemeisse

(Nagu **aasta** [omast. *aasta*]:) *astja, vangla, sööja, haige, julge, reede, veski, voodi* (mitm. osast.: *veskeid, voodeid*), *õhtu, vainu, lõõdu, sõõnu, jäetu* jne.; (nagu **aus** [*ausa*]:) *õel, peats [peatsi]* (mitm. osast.: *peatseid*), *saav [saava], joov, soend* (mitm. osast.: *soendeid*), *laeng, loeng* jne.; (nagu **haldjas** [*haldja*]:) *takjas, pruunjas, jõukas, töökas, söödud [söödu], joobnud, viinud* jne.

(Nagu **kuulus** [*kuulsa*]:) *rõõmus, jõudus, ainus [ainsa], võimus [võimsa], täppis [täpsa], lihtis, soodus, hoogus, kindel, vaagen, koorem, korsten, jooksev, andev, haavel [haavli], ingel, number* (mitm. osast.: *haavleid, ingleid, numbroid*), *ankur, suhkur, kangur* jne.

(Nagu **madal** [*madala*]; kolme- ja enamasilbilise omastavaga sõnad:) *vedel, kodar, värin, sadam, vanem, ilus, vägev, pime [pimeda], tume, kaheksa, kirjutaja, usaldatavam, põletatav, kevade; hospital, treial, miljon, kurat [kuradi], õppur, vikat, porgand, istung, logard, ripats, alasi, oherdi* (mitm. osast.: *hospitalideid, treialeid, miljoneid, kuradeid, õppureid, vikateid, porgandeid, istungeid, logardeid, ripatseid, alaseid, oherdeid*), *minek, tuulik, sööming, rätsep, õnnetu, tänamatu, võideldu, kirjutatu* jne.; (nagu **kuningas** [*kuninga*]:) *labidas, tinajas, sipelgas, narakas, pihlakas, vasikas, viljakas, kõnelnud, valmistatud* jne.

(Nagu **kolmas** [kolmanda]; nimetava lõpul -s, millele omastavas vastab -nda:) *neljas, viies, kuues, seitsmes, kümnes, sajas, tuhandes, miljones* jne.

(Nagu **ase** [aseme]; ains. omastavas lõppsilp -me, mis nimetavas puudub:) *habe, ige, jäse, säde, vare, pude* [pudeme], *suge* [sugeme], *tühe, lade* jne.

69. Erijuhtumid. *tuhat, tuhande, tuhat, tuhandesse, tuhandete, tuhandeid, tuhandetesse* e. *tuhandeisse*. — *paras, paraja, parajat* e. *parast, parajasse, parajate, parajaid, parajatesse* e. *parajaisse*.

Sõnul **kolmas, neljas, viies, kuues** on ains. osastav: *kolmandat* e. *kolmat*, *neljandat* e. *neljat*, *viientat* e. *viiet*, *kuuendat* e. *kuuet*.

Sõnal **süda** [südame], mis käändub nagu **ase** [aseme], on ains. osastav: *südant*.

70. Tähele panna! Sõnus, mil ainsuse omastav [=tüvi] lõpeb **i**-ga, on mitmuse osastavas lõpu -id eel tüve lõppvokaaliks *i* asemel *e*: (*veski*:) *veskeid*, (*haavli*:) *haavleid*, (*numbri*:) *numbreid*, (*miljoni*:) *miljoneid*, (*porgandi*:) *porgandeid*, (*alasi*:) *alaseid*, (*hospidali*:) *hospidaleid* jne.

See reegel on maksev ka seitsmenda käändkonna kohta: (*kalli*:) *kalleid*, (*rukki*:) *rukkeid*, (*kauni*:) *kauneid* jne. (vt. 83).

Viies käändkond

(-ne-, -s-käändkond).

Sõnad, mille ains. nimetava lõpul on **-ne** või **-s** ja omastava lõpul **-se** (*teine* [teise], *vares* [varese]).

71. Näit.:

	Omast.	Osast.	Sisseütli.
teine			
Ains.	<i>teise</i>	<i>teist</i>	<i>teise</i> e. <i>teisesse</i>
Mitm.	<i>teiste</i>	<i>teisi</i>	<i>teistesse</i> e. <i>teisisse</i>
vaene			
Ains.	<i>vaese</i>	<i>vaest</i>	<i>vaesesse</i>
Mitm.	<i>vaeste</i>	<i>vaeseid</i>	<i>vaestesse</i> e. <i>vaeseisse</i>

`teos

Ains.	`teose	`teost	`teosesse
Mitm.	`teoste	`teoseid	`teostesse e. `teoseisse

punane

Ains.	punase	punast	punasesse
Mitm.	punaste	punaseid	punastesse e. punaseisse

vares

Ains.	varese	varest	varesesse
Mitm.	vareste	vareseid	varestesse e. vareseisse

`endine

Ains.	`endise	`endist	`endisse e. `endisesse
Mitm.	`endiste	`endisi	`endistesse e. `endisisse

`raskus

Ains.	`raskuse	`raskust	`raskusse e. `raskusesse
Mitm.	`raskuste	`raskusi	`raskustesse e. `raskusisse

virulane

Ains.	virulase	virulast	virulasse e. virulasesse
Mitm.	virulaste	virulasi	virulastesse e. virulasisse

kirjutus

Ains.	kirjutuse	kirjutust	kirjutusse e. kirjutusesse
Mitm.	kirjutuste	kirjutusi	kirjutustesse e. kirjutusisse

vastastikune

Ains.	-stikuse	-stikust	-stikusesse
Mitm.	-stikuste	-stikuseid	-stikustesse e. -stikuseisse

Samuti käänduvad:

(Nagu **teine** [teise]; ains. omastavas kaks silpi ja teine silbivälde:) *naine, kuine, soine, maine, puine, jäine, öine* jne.

(Nagu **vaene** [vaese]; ains. omastavas kaks silpi ja kolmas silbivälde:) *`sõene, `väene, `maane, `puune, `kuune, `jääne, `veene, `luune* jne.; (nagu **teos** [teose]:) *`käis, `veis, `püüs, `ões* [õekse] (peakäänded: *`ões, `õekse, `õest, `õeksesse, `õeste, `õekseid, `õestesse e. `õekseisse), `juus* [juukse] (osast. *`juust* jne., käändub nagu *`ões* [õekse]), *`nõos* [nõokse] jne.

(Nagu **punane** [punase]; ains. omastavas on kolm silpi ja esimene või teine silbivälde [punase, karjase]:) *tuline, vesine, rebane, tänane, kohane, karjane, kollane, soolane, tuuline,*

talvene, jõulune jne.; (nagu *vares* [*varese*]:) *teras, oras, sügis, uudis, petis, annus, silmus, madrus, ollus, omas* [*omakse*] (pea-
käänded: *omas, omakse, omast, omaksesse, omaste, omakseid, omastesse* e. *omakseisse*), *vennas* [*vennakse*], *kälis* [*kälikse*] jne.
(viimased kaks sõna käänduvad nagu *omas* [*omakse*]).

(Nagu *`endine* [*`endise*]; ains. omastavas on kolm silpi ja kolmas silbivälde:) *`soomlane, `eestlane, `laulmine, `joomine, `suuline, `aastane, `pikkune; `väikene* e. *`väike* [*`väikese*], *`päikene* e. *`päike* [*`päikese*], *`lõkene* e. *`lõoke* [*`lõokese*] jne.; (nagu *`raskus* [*`raskuse*]:) *`julgas, `suurus, `põhjus, `võitlus, `pikkus, `toitlus, `maadlus, `oskus, `tundmus, `tervis, `kauplus* jne.

(Nagu *virulane* [*virulase*]; *ne*-sõnad, mil on neli silpi [*ajutine*] või mis on pikemad, kuid seejuures lõpevad ka as-
rõhulise sõnaosaga *-lâne, -line, -ke* e. *-kène* ja *-mine* [*parajuslâne, kirikuline, tänavakè(ne), kõnelemine*]:) *ajutine, paberine, kartuline, pikaldane, pikergune, ligimene, mesilane, parajuslane, rahaline, kirikuline, majanduseline, lilleke* e. *lillekene, tänavake* e. *tänavakene, palumine, kõnelemine, kirjutamine* jne.

(Nagu *kirjutus* [*kirjutuse*]; *s*-sõnad, mil on ains. omastavas neli või enam silpe:) *kõnelus, parandus, kasvatus, omnibus, aulobus, ehitis, kuivatis, hapatís, saadetis, elulusus, oskamatus, ootamatus, paratamatus* jne.

(Nagu *vastastikune* [*vastastikuse*]; *ne*-sõnad, mil on viis silpi ning mille lõpul ei ole kaasrõhulist sõnaosa *-lâne, -line, -kè[ne], -mine*:) *kohastikune, kuristikune, kärestikune, palavikune, põletikune, alkoholine, materjaline, tingimusene* jne.

Märkus. Sõnaosa *-ke* e. *-kene*, mis annab sõnale väikestava või meelitava tähendusvarjundi (*poisike* [= väike poiss], *emake* [= armas ema]), on kirjakeeles soovitamam tarvitada nimetavas ilma *-ne*-ta: *lilleke* [omast. *lillekese*], *lapsuke, laevuke, kohake, majake, päike, väike, lõoke* jne.

72. Eriliik. Sõnad nagu *`raudne* [*`raudse*], mil on *-ne* konsonandi järel, ei käändu täiesti nagu *`vaene* [*`vaese*]: neil liitub ains. osast. *-t* ja mitm. omast. *-te* vokaalile, mitte konsonandile, nagu teistel *ne*-, *s*-sõnul (*`raudset, `raudsete*, vrd.: *vaest, vaeste*). Näit.:

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
	<i>`raudne</i>		
Ains.	<i>`raudse</i>	<i>`raudset</i>	<i>`raudsesse</i>
Mitm.	<i>`raudsete</i>	<i>`raudseid</i>	<i>`raudsetesse</i> e. <i>`raudsetisse</i>

Samuti käänduvad: *kuldne, vaikne, aegne, muistne, eilne, homne, kaudne, siinne, sealne, eelne, kordne, jalgne, materjalne, alkoholne* jne.

73. Tähele panna! Nagu nägime, on *ne-*, *s-sõnade* mitmuse osastaval kaks kuju: ta on kas lõputa (*teisi, raskusi, virulasi, kirjutusi*) või *-id-lõpuline* (*teoseid, raudseid, punaseid, vareseid, vastastikuseid*). Tuleb silmas pidada järgmisi juhiseid:

a) Kui *-ne-*, *-s-sõna* ainsuse omastavas on kaks silpi teisel silbiväljel või neli silpi, siis on mitmuse osastav lõputa: *teise — teisi, naise — naisi, virulase — virulasi, harjutuse — harjutusi*.

b) Kui ainsuse omastavas on kolm silpi esimesel või teisel silbiväljel, siis on mitmuse osastaval lõpp *-id*: *punase — punaseid, uudise — uudiseid*.

c) Kui ainsuse omastavas on kaks või kolm silpi kolmandal silbiväljel, siis käändub ta, nagu oleks ta ühe silbi võrra pikem: kahesilbiline *`vaese* käändub nagu kolmesilbiline *punase* (*`vaese — `vaeseid, punase — punaseid*), kolmesilbiline *`endise* käändub nagu neljasilbiline *ajutise* (*`endise — `endisi, ajutise — ajutisi*); samuti käänduvad: *`teose* nagu *varese*, *`soomlase* nagu *virulase*, *`julguse* nagu *kirjutuse*, *`väikese* nagu *esimese* jne.

d) *-s-sõnad*, mis on ains. omastavas pikemad kui neljasilbilised, on mitmuse osastavas alati lõputa: *ootamatuse — ootamatusi, paratamatuse — paratamatusi*; *-ne-sõnad*, mis on pikemad kui neljasilbilised, lõpevad mitmuse osastavas *-id*-ga: *vastastikuse — vastastikuseid, alkoholine — alkoholiseid* (erandiks on ainult sõnad, mille lõpul on kausrõhuline *-lâne, -line, -kê[ne], -mine* [vt. 71]: *parajuslâne — parajuslâsi*).

74. Neil *ne-*, *s-sõnul*, mille mitm. osastav on lõputa (*teisi, esimesi, raskusi, kirjutusi* jne.), on ainsuse sisseütteleval kaks kuju: lõputa ja *-sse-lõpuline*, näit.: *`teise e. teisesse, esimese e. esimesesse, ras`kusse e. raskusesse, kirju`tusse e. kirjutusesse* jne. — Muil *ne-*, *s-sõnul* (mille mitm. osastava lõpul on *-id*) on ainsuse sisseütlev ainult *-sse-lõpuline*: *teosesse, alusesse, vastastikusesse, karjasesse* jne.

Kuues käändkond

(sõda-, käsi-käändkond).

Astmevaheldusega sõnad, mille ainsuse nimetav on tugevas ja omastav nõrgas astmes (sõda—sõja, käsi—käe).

I alaliik: sõnad, mis käänduvad nagu sõda, jõgi, leht, jõud, soe, padi, ader, maastik.

75. Näit..

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
sõda			
Ains.	sõja	sõda	`sõtta e. sõjasse
Mitm.	sõdade	sõdu e. sõdasid	sõdadesse e. sõjusse
jõgi			
Ains.	jõe	jõge	jõkke e. jõesse
Mitm.	jõgede	jõgesid	jõgedesse
leht			
Ains.	lehe	lehte	lehte e. lehesse
Mitm.	lehtede	lehti	lehtedesse e. lehisse
jõud			
Ains.	jõu	jõudu	jõudu e. jõusse
Mitm.	jõudude	jõude e. jõudusid	jõududesse e. jõuesse
soe			
Ains.	sooja	sooja	sooja e. soojasse
Mitm.	soojade	sooje	soojadesse e. soojesse
padi			
Ains.	padja	patja	patja e. padjasse
Mitm.	patjade	patju	patjadesse e. padjusse
ader			
Ains.	adra	atra	atra e. adrasse
Mitm.	atrade	atru	atradesse e. adrusse
maas`tik			
Ains.	-stiku	-s`tikku	-`stikku e. -stikusse
Mitm.	-s`tikkude	-s`tikke	-s`tikkudesse e. -stikesse

Samuti käänduvad:

(Nagu sõda [sõja]; nimetavas kaks lühikest silpi :) rida, viga, uba (mitm. osast.: ube), õde, kude [koe], tõde, vagu, sadu,

ladu (mitm. osast.: *õdesid, kudesid, tõdesid, vagusid, sadusid, ladusid*) jne.; (nagu **jõgi** [jõe]:) *tugi, lagi, vägi, regi, mägi, nõgi, tõbi* [tõve] jne.

(Nagu **leht** [lehe]; ains. nimetav ühesilbiline:) *sulg, jälg, päev, kord, must, neem, talv, kõrb* [kõrve], *õu, jalg, hind, lõng, leib, käi* (mitm. osast.: *jalgu, hindu, lõngu, leibu, käiu*), *nui, kont, poiss, leek, tool, põld, vihk, laul, samm, kolb* [kolvi], *jõul* (mitm. osast.: *nuie, konte, poisse, leeke, toole, põlde, vihke, laule, samme, kolbe, jõule* e. *jõulusid*) jne.; (nagu **jõud** [jõu]:) *loog* [loo, osast. *loogu*], *pood* [poe, osast. *poodi*], *saag* [sae], *roog* [roa] (mitm. osast.: *roogi*), *lõõg* [lõa] (mitm. osast.: *lõõgu*) jne.; (nagu **soe** [sooja]:) *loe, roe, sae* [saaja] (mitm. osast.: *saaju*).

(Nagu **padi** [pada]; ains. nimetav *i*-lõpuline ning esimesel silbivältel, omastav teisel silbivältel:) *kiri, põhi, asi, kuri, ahi* [ahju], *ori, osi, kuhi, vari* (mitm. osast.: *kurje, ahje, orje, osje, kuhje, varje*) jne.; (nagu **ader** [adra]; ains. nimetav *-er*-, *-el*-lõpuline ning esimesel silbivältel, omastav teisel silbivältel:) *sõber, põder, kabel* [kabla], *oder, koger, teder, kubel* [kubla] (mitm. osast.: *otri, kokri, tetri, kupli* e. *kuplasid*) jne.

(Nagu **maastik** [maastiku]; *-ik*- ja *-elm*-lõpulised sõnad, mis on kahesilbilised kolmandal silbivältel [maastik] või kolme- ja enamasilbilised [kujutelm, tänavastik]:) *moistlik, mõisnik, kõrtsmik, kandmik, laevastik, kannatlik, habemik, kanarbik, tänavastik, teatelm* [teatelm], *kujutelm, harjutelm* (mitm. osast.: *teatelmi, kujutelmi, harjutelmi*) jne.

Nagu **maastik** käändub ka rida konsonandiga lõppevaid laensõnu, mil viimases silbis on üks häälik pikk (näit. *kompass* — *s* on pikk, *passiiv* — *i* on pikk, *kubermang* — *n* on pikk) ning mis seejuures on kahesilbilised kolmandal silbivältel (*apteek*) või kolme- ja enamasilbilised (*komandant*), näit.: *kompass, apteek, kompvekk, piiskopp, kontsert, pistong, kontraht* [kontrahi], *passiiv, essiiv, kubermang, parlament, karussell, paradiis, hüpoteek* jne.

76. Erijuhtumid. Ains. omastavas *a*-ga lõppevail sõnul *ais* [aisa], *hein, kael, kaer, kaun, koer, nael, nõel, oks, ots, pael, saks, sein, sõel, vits, õun* (nende sisehäälikuiks on diitong *+ l, n, r, s* või lühike vokaal *+ ks, ts*) ja *i*-ga lõppevail **poiss, püks** esineb mitmuse omastava kujuna harilikult vorm, mille

tunnuseks on *-te* ja mil tüve lõppvokaal puudub: *aiste* (= *aisade*), *heinte*, *kaelte*, *kaerte*, *kaunte*, *koerte*, *naelte*, *nõelte*, *okste*, *otste*, *paelte*, *sakste*, *seinte*, *sõelte*, *vitste*, *õunte*, *poiste*, *pükste*. Nende *te*-liste kujude asemel võib tarvitada ka harilikke, *de*-lisi (*aisade*, *heinade*, *kaelade*, *kaerade* jne.).

Sõnal *kõik* [*kõige*] on mitmuse omastav *kõigi* e. *kõikide*; mitm. nimetav puudub: selle aset täidab ains. nimetav *kõik*. — Sõnul *rohi* [*rohu*], *rehi* [*rehe*], *õlu* e. *õlut* [*õlle*] on peakäänded: *rohi*, *rohu*, *rohtu*, *rohtu* e. *rohusse*, *rohtude*, *rohtusid* e. *rohte*, *rohtudesse* e. *rohesse*; *rehi*, *rehe*, *rehte*, *rehte* e. *rehesse*, *rehtede*, *rehti*, *rehtedesse* e. *rehisse*; *õlu(t)*, *õlle*, *õlut*, *õllesse*, *õllede*, *õllesid*, *õlledesse*.

Sõna *leem* [*leeme*] vt. 81. — Sõnu *uks* [*ukse*], *laps* [*lapse*] vt. 82.

77. Samuti nagu teise käändkonna sõnul (vt. 65) nii on ka kuuenda käändkonna sõnul mitmuse osastav kahe-sugune: kas lõputa (*lehti*, *sõdu*, *sooje*) või *-sid*-lõpuline (*jõgesid*, *jõudusid*). Esmasilbivärtelisil sõnul, mil ainsuse osastava lõpul on *-u* või *-e* (*vagu*, *jõge*), saab mitm. osast. olla ainult *-sid*-lõpuline: *vagusid*, *sadusid*, *ladusid*, *tõdesid*, *tugesid*, *vägesid*, *regesid* jne. Muud sõnad on enamasti alati lõputa: *ridu*, *ube*, *sulgi*, *jalgu*, *toole*, *asju*, *orje*, *otri*, *mõistlikke*, *kontserte* jne. Kui vaja, võib aga neiski sõnus tarvitada *-sid*-lõppu, näit.: *pakkusid* (kui tahetakse vahet teha pakkude ja pakkide vahel: lõputa osast. *pakke* võib tähendada niihästi 'pakkusid' kui ka 'pakkisid'), *käärusid* (vrd. *kääre*, mis võib tähendada ka 'käärisid') jne.

Kui mitm. osastav on lõputa, siis võib tema tüvi lõppeda kas *i*-, *u*- või *e*-ga (vrd. eespool 65 ja 46). Missugust vokaali neist kolmest nimelt tarvitada, oleneb sellest, missuguse vokaaliga lõpeb ainsuse osastav.

Kui ains. osastava lõpul on *e*, lõpeb mitmuse osastav *i*-ga: (*lehte*:) *lehti*, (*sulge*:) *sulgi*, (*järve*:) *järvi*, (*tetre*:) *tetri* jne.

Kui ains. osastava lõpul on *i* või *u*, lõpeb mitmuse osastav *e*-ga: (*konti*:) *konte*, (*poodi*:) *pooide*, (*kontserti*:) *kontserte*, (*karusselli*:) *karusselle*, (*laulu*:) *laule*, (*vihku*:) *vihke*, (*auku*:) *auke*, (*laevastikku*:) *laevastikke* jne. (vrd. teise käändkonna *i*-lisi sõnu: [*kivi*:] *kive*, [*huvi*:] *huve*, [*lauljatori*:] *lauljatare*, [*seminari*:] *seminare* jne., vt. 65).

Kui ains. osastava lõpul on *a*, siis oleneb mitm. osastava lõppvokaal eelviimase silbi vokaalist: sõnul, mil eelviimases silbis on *a*, *i*, *õ*, *ei*, *äi*, lõpeb mitmuse osastav *u*-ga: (*jalga*:) *jalgu*, (*patja*:) *patju*, (*silda*:) *sildu*, (*viga*:) *vigu*, (*õuna*:) *õunu*, (*sõda*:) *sõdu*, (*heina*:) *heinu*, (*seina*:) *seinu*, (*käia*:) *käiu*, (*väina*:) *väinu* jne. (vrd. teise käändkonna sõnu: [*kala*:] *kalu*, [*sõna*:] *sõnu*, [*lina*:] *linu* jne., vt. 65); sõnul, mil eelviimases silbis on mõni muu vokaal (*e* [kuid mitte *ei*], *o*, *u*, *ä* [kuid mitte *äi*], *õ*, *ü*), lõpeb mitmuse osastav *i*-ga: (*metsa*:) *metsi*, (*kujutelma*:) *kujutelmi*, (*konna*:) *konni*, (*kohta*:) *kohti*, (*sukka*:) *sukki*, (*musta*:) *musti*, (*märge*:) *märgi*, (*päeva*:) *päevi*, (*sööta*:) *sööti*, (*külma*:) *külmi* jne. (vrd. teise käändkonna sõnu: [*tera*:] *teri*, [*püha*:] *pühi* jne.). — Viimasel reeglil on järgmised erandid: a) *i*-lised sõnad *pikk*, *king*, *silm*, *iga* [*ea*] lõpevad mitmuse osastavas *i*-ga, mitte *u*-ga: *pikki* (vrd. *sildu*), *kingi*, *silmi*, *igi* (vrd. ka järgmisi teise käändkonna *i*-lisi sõnu: *isi*, *ivi*, *lisi*, *nisi*); b) sõnad, mil mitm. osastava lõppvokaali eel on *j* või *i*, ei lõpe mitmuse osastavas *i*-ga, vaid *e*-ga: *kurje* (vrd. *musti*), *orje*, *ohje*, *nuie*; c) esmasilbivärtelised sõnad, mil esimeses silbis on *u* või *o*, ei lõpe mitm. osastavas *i*-ga, vaid *e*-ga: *nuge* (vrd. *sukki*), *ube*, *kode* (vrd. vastavaid teise käändkonna sõnu: *mune*, *ode*, seevastu aga: *omi*, *osi*, vt. 65).

78. Kuuenda käändkonna sõnul on *i*-mitmuse käänded alati samas astmes kui vastavad ainsuse käänded. Näit.:

i-mitm.

Ains.

jalgu — *jalusse*

jalga — *jalasse*

rindu — *rinnus*

rinda — *rinnas*

lehti — *lehil*

lehte — *lehel*

keeli — *keelita*

keelt — *keeleta*

laevastikke — *laevastikele*

laevastikku — *laevastikule*

uusi — *uusilt*

uut — *uelt*

varsi — *varsist*

vart — *varrest*

jälgi — *jälil*

jälge — *jäljel*

külgi — *külis*

külge — *küljes*

härgi — *härjele*

härge — *härjale*

pärgi — *pärjest*

pärge — *pärjast*.

Nagu neist näiteist selgub, on sääraseil sõnul *i*-mitmuse käändeid hõlpus kujundada mitmuse osastavast: võetagu mitm. osast. (näit. *jalgu*), asetatagu samasse astmesse, milles asetseb vastav ainsuse kääne (*jalgu* — *jalu*-, vrd. ainsuses: *jalga* — *jala*-) ning liidetagu nii kujunenud tüvele otsitava käände lõpp (*jalu*-, *jalu*-st jne.). Kui sellejuures mitm. osastava sisekonsonandiks on *s* (*uusi*, *käsi*), siis jääb see *s* püsima kõigis *i*-mitmuse käändeis (*uusile*, *uusilt*, *käsil*, *kärist*, *varsilt* jne.). — Üksikasjust peetagu meeles, et sõnus, mil ains. osastav lõpeb *e*-ga (*jälge*), on *i*-mitmuses *j* kadunud *i* eelt: *jälis* (varem: *jäljis*, vrd. ainsuses: *jäljes*), ning et sõnus, mil ains. osastav lõpeb *a*-ga (*härja*), ei esine *i*-mitmuses *j* järel kunagi *i*-d, vaid alati *e*: *härjelt*.

Märkus. Käesolevas paragrahvis esitatud nõrga-astmeliste *i*-mitmuse käänete asemel tarvitatakse ka vorme, mille tüvi lõpeb *e*-ga ja mis on alati tugevas astmes (nn. „*e*-mitmus“; soovitam nimetus: koonduslik *d*-mitmus), näit.: *jalgel*, *silmele*, *pakkel*, *lehtest*, *kohtega*, *sammale*, *kirja* *nikkelt*, *usk* *likkele* jne. Ühest osast neist sõnust on esinemas ka samakujuline mitm. omastav: *jalge* [= *jalgade*] *all*, *silme* *abil* jne. Sääraseid mitmusvorme oleks soovitatav tarvitada ainult luuletuskeeles; harilikus üldtarvitatavas kirjakeeles tuleks nende asemel tarvitada reeglipärast *d*- või *i*-mitmust.

79. Tähele panna! Ei tohi segi ajada kuuenda käändkonna sõnu, mis käänduvad nagu *maastik* (kaks silpi ja kolmas silbivälde) neljanda käändkonna sõnadega, mis käänduvad nagu *madal* (samuti kaks silpi, kuid esimene või teine silbivälde). Vrd. näit.:

Kuues käändkond.

maastik — *maastikke*
näitlik — *näitlikke*
kompvekk — *kompvekke*
pistong — *pistonge*
kontsert — *kontserte*

Neljas käändkond.

nastik — *nastikuid*
tuulik — *tuulikuid*
olek — *olekuid*
istung — *istungeid*
logard — *logardeid*

80. Ains. nimetava lõpul olev liht-*p*, *t*, *k* kirjutatakse kuuendas käändkonnas (astmevaheldusega sõnul) kahekordselt, neljandas käändkonnas (astmevahelduseta sõnul) aga ühekordselt; näit.: *kompvekk*, *piiskopp* jne.; aga *olek*, *siirup*, *vikat*, *pilet* jne. — Erandiks on lõppsilp *-ik* ja osastava lõpp *-t*, mis alati kirjutatakse ühekordselt: *maastik*, *näitlik*, *õnnelik*, *igavik*, *tänavat*, *olevat*, *pimedat*, *härat* jne.

II alaliik: sõnad, mille ains. nimetava sisekonsonandiks on liht-*l, n, r, s* (*keel, soon, suur, käsi, uus*) või *rs* (*vars*) ja mille omastava lõpul on *-e* (*keele, varre*).

81. Näit.:

	Omast.	Osast.	Sisscütli.
käsi			
Ains.	<i>`kæe</i>	<i>`kätt</i>	<i>`kätte e. `kæesse</i>
Mitm.	<i>käte</i>	<i>käsi</i>	<i>kätesse e. käsisse</i>
`uus			
Ains.	<i>uue</i>	<i>`uut</i>	<i>`uude e. uuesse</i>
Mitm.	<i>uute</i>	<i>`uusi</i>	<i>uutesse e. uusisse</i>
`vars			
Ains.	<i>varre</i>	<i>`vart</i>	<i>`varde e. varresse</i>
Mitm.	<i>varte</i>	<i>`varsi</i>	<i>vartesse e. varsisse</i>
`kaas			
Ains.	<i>kaane</i>	<i>`kaant</i>	<i>`kaande e. kaanesse</i>
Mitm.	<i>kaante</i>	<i>`kaasi</i>	<i>kaantesse e. kaasisse</i>
`keel			
Ains.	<i>keele</i>	<i>`keelt</i>	<i>`keelde e. keelesse</i>
Mitm.	<i>keelte</i>	<i>`keeli</i>	<i>keeltesse e. keelisse</i>

Samuti käänduvad:

(Nagu *käsi* [*kæe*]:) *esi, kesi, lüsi* [*lœ*], *mesi, susi* [*soe*], *süsi* [*sœ*], *tösi, vesi*.

(Nagu *uus* [*uue*]:) *kuus, niis, täis, õis, paas* [*pae*] jne.; (nagu *vars* [*varre*]:) *pars, tõrs, kõrs, hirs, kirs* [*kirre*] jne.; (nagu *kaas* [*kaane*]:) *küüs, laas, lääs, õõs*.

(Nagu *keel* [*keele*]:) *meel, tuul, nool, huul, joon, soon, hiir, äär, suur, peen* jne. ja *m*-line sõna *leem* (peakäänded: *`leem, leeme, `leent, `leeme e. leemesse, leente, `leemi, leentesse e. leemisse*).

82. Erijuhtumid. *üks* [*ühe*], *kaks* [*kahe*] (peakäänded: *`üks, ühe, `üht e. `ühte, `ühte e. ühesse, `ühtede, `ühtesid e. `üksi, `ühtedesse e. üksisse*; samuti: *kaks*). — *mees, mehe, `meest, mehesse, meeste, mehi, meestesse e. mehisse*.

Erandina kuuluvad käesolevasse alaliiki *uks* [*ukse*], *laps* [*lapse*], mille peamuuted on: *`uks, `laps*; *ukse, lapse*; *`ust, `last*; *`ukse, `lapse e. ukseesse, lapsesse*; *uste, laste*; *`uksi, `lapsi*; *ustesse, lastesse e. uksisse, lapsisse*.

Seitsmes käändkond

(murre-käändkond).

Astmevaheldusega sõnad, mil ains. nimetav on nõrgas ja omastav tugevas astmes (*murre* — *murde*).

83. Näit.:

	Omast.	Osast.	Sisseütli.
murre			
Ains.	`murde	`murret	`murdesse
Mitm.	murrete	`murdeid	murretesse e. `murdeisse
hammas			
Ains.	`hamba	hammast	`hambasse
Mitm.	hammaste	`hambaid	hammastesse e. `hambaisse
tütar			
Ains.	`tütre	tütart	`tütresse
Mitm.	tütarde	`tütreid	tütardesse e. `tütreisse

Samuti käänduvad:

(Nagu *murre* [murde]; ains. nim. lõpul -e:) *kõide*, *ehe*, *aine*, *hape*, *riie*, *hoone*, *kaste*, *kääne*, *võte*, *visse* [viske], *tarve* [tarbe], *loe* [loode], *heie* [heide], *heide* [heite] jne. ning sõna *lõuna*.

(Nagu *hammas* [hamba]; ains. nim. lõpul -s või -t:) *kinnas*, *võõras*, *kaigas*, *varas*, *kirves*, *hernes*, *helmes*, *kärbes*, *kallis*, *rukis*, *kaunis* (mitm. osast.: *kalleid*, *rukkeid*, *kauneid*), *ainus* [ainu], *neitsit* [neitsi] jne.

(Nagu *tütar* [tütre]; ains. nim. lõpul -l, -n, -r:) *küünal*, *kannel*, *pastel*, *katel*, *aken*, *peenar*, *küünar*, *matar* jne.

84. Eriliik. Sõnad nagu *liige* [liikme], *seeme* [seemne] (neil on ainsuse omastavas lõppsilp -me või -ne, mis ains. nimetavas puudub) ei käändu täiesti nagu *murre* [murde]: nende mitmuse omastav on tugevas astmes (liikmete, `seemnete; vrd. *murrete*, mis on nõrgas astmes). Näit.:

	Omast.	Osast.	Sisseütli.
liige			
Ains.	`liikme	liiget	`liikmesse
Mitm.	`liikmete	`liikmeid	`liikmetesse e. `liikmeisse

Samuti käänduvad: *aste*, *seitse*, *juhe* [juhtme], *anne* [andme], *seeme*, *mähe* [mähkme], *kümme* (ains. osast. *kümmet* e. *kümmend*), *võti*, *mitu* jne.

85. Muud erijuhtumid. Sõnul *kohus* [ˈkohtu], *pisut* [ˈpisku] on ains. osastav: *kohut*, *pisut*, ja mitm. omastav: *ˈkoh-tute*, *ˈpiskute*.

r-sõnul *aher* [ˈahtra], *vaher* [ˈvahtra] ja omastavas a-ga lõppevail s-sõnul *hoolas* [ˈhoolsa], *armas* [ˈarmsa], *sünnis* [ˈsündsa], *õnnis* [ˈõndsa], *valvas* [ˈvalvsa] jne. on mitm. omastav alati tugevas astmes: *ˈahtrate*, *ˈvahtrate*, *ˈhoolsate*, *ˈarmsate*, *ˈsündsate*, *ˈõndsate*, *ˈvalvsate* jne.; nende ains. osastav võib olla kas nõrgas või tugevas astmes: *ahert* e. *ˈahtrat*, *vahert* e. *ˈvahtrat*, *armast* e. *ˈarmsat*, *hoolast* e. *ˈhoolsat* jne.

86. Tähele panna! Kui võrdleme kuuenda käändkonna astmevaheldust seitsmenda käändkonna omaga, näeme, et nad on teineteisele vastupidised: kuuendas käändkonnas on nimetav tugev ja omastav nõrk (näit. *vald* — *valla*), seitsmendas aga just ümberpöörduvalt — nimetav nõrk ja omastav tugev (näit. *kolle* — *kolde*). Mõlemate käändkondade astmevahelduste vahekorda kõigis käändeis pildistab järgmine kavastis (kus jämendatud trükk tähendab tugevat astet, näit. *kinda*, harilik jämendamata trükk aga nõrka astet, näit. *kinnas*):

	Ainsus.		Mitusus.	
	VI käändk.	VII käändk.	VI käändk.	VII käändk.
Nim.	<i>vend</i>	<i>kinnas</i>	<i>vennad</i>	<i>kindad</i>
Omast.	<i>venna</i>	<i>kinda</i>	<i>vendade</i>	<i>kinnaste</i>
Osast.	<i>venda</i>	<i>kinnast</i>	<i>vendi</i>	<i>kindaid</i>
Sisseütll.	{ <i>venda</i> <i>vennasse</i>	{ — <i>kindasse</i>	{ <i>vendadesse</i> <i>vennisse</i>	{ <i>kinnastesse</i> <i>kindaisse</i>
Muud käänded	{ <i>vennas</i>	<i>kindas</i>	{ <i>vendades</i> <i>vennis</i>	{ <i>kinnastes</i> <i>kindais</i>

Võõrsõnade, liitsõnade ja pärisnimede käänamine.

87. Võõrsõnadest käänduvad näit.: *palée* nagu *tee*, *papa-gói* nagu *koi*, *bensiin* nagu *liin* (sõda-käändkond), *kultuur* nagu *uur*, *télegraaf* nagu *kõmandant*, *hispáanlane* nagu *soomlane*, *héeros* nagu *voorus*, *gümnaasium* nagu *raadium* (pesa-käändkond), *masúrka* nagu *plika* (pere-, piiga-käändkond), *meháanika* nagu *kaheksa*, *geográafia* nagu *võitleja*, *téhnika*, *matemáatik* nagu *tuulik*, *naíivne* nagu *raudne*, *térmomèeter* nagu *meeter*; *kóma*, *kíno*, *krábi*, *póni* nagu *pere*.

Võõrsõnad deklioneeruvad alati nagu nende lõpposa, alates pearõhulisest (või sellele järgnevast kaarõhulisest) silbist, viimane kaasa arvatud (*blankélt* nagu *kett*, *térmomèeter* nagu *meeter*). Kahesilbilised esmasilbivärtelised (nagu *koma*) kuuluvad *pere*-käändkonda.

88. Vrd. liitsõnade käänamist: *kingsepp*, *kingsepa*, *kingseppa*, *kingseppa* e. *kingsepassse*, *kingseppade*, *kingseppi*..., *esimees*, *esimehe*, *esimeest*..., *vanasõna*, *vanasõnale*, *vanasõnad*..., *tulipunane*, *tulipunase*, *tulipunast*...; aga: *vaenelaps*, *vaeselapse*, *vaestlast*, *vaesesselapsesse*, *vaestelaste*, *vaeseidlapsi*..., *viimnepäev*, *viimsepäeva*, *viimsetpäeva*..., *teinepool* [= *abi-kaasa*], *teisepoole*, *teistpoolt*... (vrd. veel: *vaeslaps*, *vaeslapse*, *vaestlast*, *vaeslapsesse*..., mille esiosaks on *vaene*-sõna konsonandilõpuline tüvi, vrd.: *vaes/t*, *vaes/te*).

Liitsõnus käändub harilikult ainult viimane liitosa (*kingsepp*, *-sepa*, *-seppa* jne.). Ainult kui liitsõna esiosa lõpeb *-ne*-ga (s. o. käändub nagu *teine*, *vaene*, *raudne*), siis deklioneeruvad mõlemad osad korraga (*vaenelaps*, *vaeselapse*, *vaestlast* jne.: vrd. sõna *vaeslaps*, mille esimene liitosa ei lõpe *-ne*-ga ega käändu järelikult teise osaga koos).

Märkus. Sõna *rätsep* (*madal*-käändkond) ei käändu mitte nagu *sepp*, sest ta ei tundu praegusel ajal enam liitsõnana.

89. Eesti pärisnimedest deklioneeruvad näit.: *Raud* [*Raua*] nagu *raud* (*sõda*-käändkond), *Jõgi* [*Jõe*] nagu *jõgi*, *Hurt* [*Hurda*] nagu *hurt*, *Kallas* [*Kalda*] nagu *kallas* (*murre*-käändkond), *Rebane* [*Rebase*] nagu *rebane*, *Pihlakas* [*Pihlaka*] nagu *pihlakas*, *Ilmar* [*Ilmari*] nagu *joomar* (*aasta*-, *madal*-käändkond), *Mihkel* [*Mihkli*] nagu *haavel*, *Leena* [*Leena*], *Ranna* [*Ranna*] nagu *piiga*, *Koort* [*Koordi*] nagu *part*, *Ants* [*Antsu*] nagu *mürts*, *Toomas* [*Tooma*] nagu *hammas*, *Tallinna* nagu *kaheksa* (ains. sisseütl. *Tallinna* e. *Tallinnasse*), *Tartu* nagu *õhtu* (ains. sisseütl.: *Tartu* e. *Tartusse*), *Narva*, *Valga*, *Soome* nagu *piiga* (ains. sisseütl.: *Narva*, *Valka*, *Soome* e. *Narvasse*, *Valgasse*, *Soomesse*), *Nõo* nagu *lõo* (*maa*-, *koi*-käändkond; ains. sisseütl.: *Nõkku* e. *Nõosse*), *Munamägi* [*Munamäe*] nagu *mägi*, *Postimees* [*Postimehe*] nagu *mees*, *Vanemuine* [*Vanemuise*] nagu *virulane*; tähele panna: esmasilbivärtelised *Jüri*, *Mari*, *Luha*, *Võru* jne. deklioneeruvad nagu *pere* (ains. osastav on seega: *Jürit*, *Marit*, *Luhat*, *Võrut*; linnanimel *Võru* on ains. sisseütlev *Võrru* e. *Võrusse*).

Eesti pärisnimed käänduvad nagu vastavakujulised üldnimed (*Raud* nagu *raud*, *Mihkel* nagu *haavel*); esmasilbivärtelised astmevahelduseta nimed (*Jüri*, *Luha*) kuuluvad kõik *pere*-käändkonda.

Eesti kohanimedel (mis on harilikult ains. omastava kujul: *Valga*, *Kuressaare*, *Nõmme*, *Tallinna* jne.) võib ains. sisseütlev olla tugevaastmeline ning lõputa, sellest hoolimata missugusesse käänamisliiki sõna ise kuulub ([sõitis] *Tartu*, *Valka*, *Tallinna*, *Võrru*).

90. Võõrnimedest deklioneeruvad näit.: *Krausberg* nagu *kontsert*, *Caesar* nagu *joomar*, *Vergilius* nagu *kirjutus*, *Kyros* nagu *võitlus*, *Lehti* nagu *voodi*, *Oksanen* nagu *komisjon*, *Bélinkov* nagu *ohvitser*, *Ameerika*, *Mehhiko* nagu *kaheksa*, *Elbe* nagu *valge*, *New-York* [loe: njuu-jork] nagu *kork*, *Pariis* nagu *riis*, *Voltaire* [loe: voltäär] nagu *manéer*, *Nagy* [ungari nimi; loe umbes: nodj] nagu *rott*, *Bordeaux*, *Diderot* [loe: bordoo, didroo] nagu *büüróo*, *Dupont* [loe: düpó^{ng}] nagu *kong*, *James* [loe: dzeems] nagu *raats* [raatsi] jne.

Võõrkeelsed pärisnimed ehk lühemalt võõrnimed käänduvad (vastavalt nende hääldamisele) nagu muudki võõrsõnad (vt. 87; näit.: *Pariis* nagu *riis*, *Diderot* [loe: didroo] nagu *büüroo*). Kui nende lõpposa (s. o. viimase silbi sisehäälikute) kirjutusviis vastab eesti õigekirjutusjuhiseile, siis alluvad nad ka värtelisele astmevaheldusele (*New-York* [*New-Yorgi*]), välja arvatud võõrkeelsed perekonnanimed, mille nimetavaline kuju jäetakse alati muutmata (*Kant* [*Kant'i*], *Scott* [*Scott'i*]).

Kui võõrnimi hääldamisel lõpeb konsonandiga, siis on tema ainsuse omastava lõppvokaaliks üldiselt *i* (*Oksa-*

92. Käänd.

(● tähendab tugevat, ○ — nõrka astet

Tähele panna! I—V käändkonnas on astmevahel

Ains. nim.
ja omast.

Ains.
osast.

Ains.
sisseütl.

I käänd-

(Tüve lõpul on pikk

a) maa — maa

b) koi — koi

-d { maad
koid

-sse { maasse (~ maha)
(h+ vok.) { koisse

nen — *Oksanen'i*, *Dupont* — *Dupont'i*, *Voltaire* — *Voltaire'i*); selle *i* asemel on *e* ainult kahe- ja enamasilbilistel nimedel, mis hääldamisel lõpevad lühikese *s*-ga, kui selle *s* eel on lühike vokaal (*Kyros* — *Kyros'e*, *Vergilius* — *Vergilius'e*; vrd. *Adams* — *Adams'i*, *Neuhaus* — *Neuhaus'i*).

91. Tähele panna! Eesti pärisnimedest võivad tarvitamisel hõlpsasti segi minna sarnasekõlalised nimed nagu *Sild* ja *Silla*, *Ohakas* ja *Ohaka* jts., millest esimesed on nimetava kujul (*Sild*, *Ohakas*), teised aga ainsuse omastava taolised (*Silla*, *Ohaka*). Vrd. näit. lauset: *kõnelesin härra Sillaga*, millest ei ole võimalik aru saada, kas kõneteldud härra nimi on *Sild* või *Silla*. Kui soovitakse säärasel korral nimede vahel selget vahet teha, tuleb kirjutamisel kõigis käändeis peale nominatiivi eraldada apostroofi abil tüve nimetavaline osa, kui selle tähttäheleline kuju on püsinud, näit.: nim. *Silla* — omast. *Silla'* — osast. *Silla't* — alaleütl. *Silla'le* jne.; kus nimetavaline kuju ei ole püsinud, seal apostroofi ei tule tarvitada: nim. *Sild* — omast. *Silla* (ilma apostroofita!) — osast. *Sild'a* — alaleütl. *Sillale* jne. Vrd. veel: *Ohaka* — *Ohaka'* — *Ohaka't* — *Ohaka'le* ja *Ohakas* — *Ohaka* — *Ohakat* — *Ohakale*; *Jüris* — *Jüris'e* — *Jüris't* — *Jüris'ele* ja *Jürine* — *Jürise* — *Jürist* — *Jürisele* jne.

Võõrnimede kirjutamisel on apostroof peale perekonnanimede eriti tarvilik nende nimede puhul, mille lõpposa kirjutusviis ei vasta eesti õigekirjutusjuhiseile, näit.: *Shakespeare* [loe: šéekspiir] — *Shakespeare'i* — *Shakespeare'ile*; *Bordeaux* [loe: bordoo] — *Bordeaux'* — *Bordeaux'd* — *Bordeaux'le*; *Manet* [loe: manee] — *Manet'* — *Manet'd* — *Manet'le*, *Dupont* [loe: düpó^{ng}] — *Dupont'i* — *Dupont'ile* jne.

kõndade tabel.

0 [= null] on märgiks, et vastav vorm on lõputa.)

duseta sõnad, VI ja VII käändkonnas astmevaheldusega sõnad.

Mitm.
omast.

Mitm.
osast.

Mitm.
sisseütl.

kond.

vokaal või diftong.)

-de {maade
koide

-id maid
-sid koidid

-desse }
-isse }maadesse ~ maisse
-desse koidesse

Ains. nim.
ja omast.

Ains.
osast.

Ains.
sissetütl.

II käänd-

(Tüves on kaks lühikest silpi; kui silpe

pesa — pesa
nimi — nime
lauljatar — lauljatar
käsitelu — käsitelu

0 { pesa
nime
-tari
-telu

0 { pessa ~ pesasse
nimme ~ nimesse
-sse { -tari ~ -tarisse
-tellu ~ -telusse

III käänd-

(Tüves on kaks silpi ja 1. silbivälde ning e-lõpp või

pere — pere
piiga — piiga
kuninganna — kuninganna

-t { peret
piigat
-gannat

-sse { peresse
piigasse
-gannasse

IV käänd-

(Tüves on kaks silpi ning

˘aasta — ˘aasta
˘aus — ˘ausa
˘haldjas — ˘haldja
˘kuulus — ˘kuulsa
madal — madala
kuningas — kuninga
kolmas — kolmanda
ase — aseme

-t { aastat
˘ausat
˘haldjat
˘kuulsat
madalat
-ngat
-ndat
aset

-sse { aastasse
˘ausasse
˘haldjasse
˘kuulsasse
madalasse
-ngasse
-ndasse
asemesse

V käänd-

(Ains. nim. lõpul on -ne

teine -- teise
˘vaene — ˘vaese
˘teos — ˘teose
punane — punase
vare — varese
˘endine — ˘endise
˘raskus — ˘raskuse
virulane — virulase
kirjutus — kirjutuse
vastastikune — vastastikuse
raudne — raudse

-(s)t { teist
˘vaest
˘teost
punast
varest
˘endist
˘raskust
-last
-tust
-stikust
-(se)t raudset

0 { teise ~ teisesse
˘vaesesse
˘teosesse
punasesse
varesse
-sse { endisse ~ ˘endisesse
˘raskusse ~ ˘raskusesse
-lasse ~ -lasesse
-tusse ~ -tusesse
-stikusesse
-sse raudsesse

Mitm.
omast.

Mitm.
osast.

Mitm.
sisseütl.

kond.

on rohkem, siis tüve lõpul -tar või -elu.)

-de { pesade
nimede
-taride
-telude

o { pesi ~ pesasid
nimesid
-sid { -tare ~ -tarisid
-telusid

-desse { pesadesse ~ pesisse
nimedesse
(-sse) { -taridesse ~ -taressesse
-teludesse

kond.

2. silbivälde; kui tüvi on pikem, siis tema lõpul -nna.)

-de { perede
piigade
-gannade

-sid { peresid
piigasid
-gannasid

-desse { peredesse
piigadesse
-gannadesse

kond.

3. silbivälde, või rohkem silpe.)

-te { aastate
ausate
haldjate
kuulsate
madalate
-ngate
-ndate
asemete

-id { aastaid
ausaid
haldjaid
kuulsaid
madalaid
-ngaid
-ndaid
asemeid

-tesse { aastatesse ~ aastaisesse
ausatesse ~ ausaisse
haldjatesse ~ haldjaisse
kuulsatesse ~ kuulsaisse
-isse { madalatesse ~ madalaisse
-ngatesse ~ -ngaisse
-ndatesse ~ -ndaisse
asemetesse ~ asemeisse

kond.

või -s, omast. lõpul -se.)

-(s)te { teiste
vaeste
teoste
punaste
vareste
endiste
raskuste
-laste
-tuste
-stikuste

o { teisi
vaeseid
teoseid
punaseid
vareseid
-id { endisi
raskusi
-lasi
-tusi
-stikuseid

-(s)tesse { teistesse ~ teisisse
vaestesse ~ vaeseisse
teostesse ~ teoseisse
punastesse ~ punaseisse
varestesse ~ vareseisse
-isse { endistesse ~ endisisse
raskustesse ~ raskusisse
-lastesse ~ -lasisse
-tustesse ~ -tusisse
-stikustesse ~ stikuseisse

-(se)te raudsete

-id raudseid

-tesse { raudsetesse ~ raudseisse
-isse)

Ains. nim.
ja omast.

Ains.
osast.

Ains.
sisseütli.

VI käänd-

(Ains. nim. on tugevas,

● ○
a) sõda — sõja
jõgi — jõe
leht — lehe
jõud — jõu
soe — sooja
padi — padja
ader — adra
maastik — maastiku

●
0 { sõda
jõge
lehte
jõudu
sooja
patja
atra
-stikku

● ○
0 { sõtta ~ sõjasse
jõkke ~ jõesse
lehte ~ lehesse
jõudu ~ jõusse
sooja ~ soojasse
patja ~ padjasse
atra ~ adrasse
-stikku ~ -stikusse

● ○
b) käsi — käe
uus — uue
vars — varre
kaas — kaane
keel — keele

●
-t { kätt
uut
vart
kaant
keelt

● ○
0 { kätte ~ käesse
uude ~ uuesse
-de { varde ~ varresse
-sse { kaande ~ kaanesse
keelde ~ keelesse

VII käänd-

(Ains. nim. on nõrgas,

○ ●
murre — murde
hammas — hamba
tütar — tütre
liige — liikme

○
-t { murret
hammast
tütart
liiget

●
-sse { murdesse
hambasse
tütresse
liikmesse

c. Täiendavaid märkusi ja kokkuvõtteid üksikute käänamismuudete kohta.

Ainsuse osastav.

93. Tähele panna! Ei tohi segi ajada ains. osastava -d- ja -t-lõppu! Vrd. järgmisi näiteid:

maa/d	lun/d	aga: uu/t	pere/t
soo d	mer/d	var/t	piiga/t
koi/d	mõn/d	kaan/t	aasta/t
krae/d	tul/d	keel/t	madala/t
kanvaa/d	un/d	soon/t	kirjutaja/t
patarei/d	ver/d	hiir/t	usaldatava/t

Mitm.
omast.Mitm.
osast.Mitm.
sisseütl.

kond.

omast. nõrgas astmes.)

●
-de { sōdade
jōgede
lehtede
jōudude
soojade
patjade
atrade
-stikkude

● ●
0 { sōdu ~ sōdasid
jōgesid
lehti
jōude ~ jōudusid
sooje
-sid { patju
atru
-stikke

● ○
-desse { sōdadesse ~ sōjusse
jōgedesse
lehtedesse ~ lehisse
jōududesse ~ jōuesse
(-sse) { soojadesse ~ soojesse
patjadesse ~ padjusse
atradesse ~ adrusse
-stikkudesse ~ -stikesse

○
-te { kâte
uute
varte
kaante
keelte

●
0 { käsi
uusi
varsi
kaasi
keeli

○ ○
-tesse { kättesse ~ käsisse (●)
uutesse ~ uusisse
vartesse ~ varsisse
-(-i)sse { kaantesse ~ kaasisse
keeltesse ~ keelisse

kond.

omast. tugevas astmes.)

○
-te { murrete
hammaste
-de { tütarde
liikmete (●)

●
-id { murdeid
hambaid
tütteid
liikmeid

○ ●
-tesse { murretesse ~ murdeisse
hammastesse ~ hambaisse
-isse { tütardesse ~ tütreis
liikmetesse (●) ~ liikmeisse

Ainsuse osastava lõpp **-d** esineb ainult sõnus, mis lõpevad pika vokaali või diftongiga (s. o. esimese käändkonna sõnus: *maa*, *krae*, *kanvaa*, *patarei*), ja järgmises kuues sõnas: *lumi*, *meri*, *mõni*, *tuli*, *uni*, *veri*; kõigis muus sõnus tarvitatakse ainsuse osastavas **-t-d** (kui nad selles käändes ei ole päris lõputa).

Tähele panna! Tuleb keeletarvituses teineteisest lahus hoida ka ains. osastava lõpp **-t** ja mitm. nimetava lõpp **-d**, näit.: *peret* (ains. osast.) — *pered* (mitm. nim.), *aastat* — *aastad*, *madalat* — *madalad*, *usaldatavat* — *usaldatavad* jne.

94. Pane tähele, mil ainsuse osastava lõpp **-t** liitub konsonandile või vokaalile neis kahesilbilise ains. nimetava ja omastavaga sõnus, mis lõpevad **-l**, **-n**, **-r**, **-s**-ga:

Seitsmes käändkond

(astmevaheldusega sõnad).

kannel — `kandle — *kannel*/t*aken* — `akna — *aken*/t*tütar* — `tütre — *tütar*/t*hammas* — `hamba — *hammas*/t

Neljas käändkond

(astmevahelduseta sõnad).

kindel — `kindla — `kindla/t*vaagen* — `vaagna — `vaagna/t*number* — `numbri — `numbri/t*kuulus* — `kuulsa — `kuulsa/t*haldjas* — `haldja — `haldja/t

Sääraseis *l-, n-, r-, s-*sõnus liitub ainsuse osastava lõpp *-t* seitsmenda käändkonna (astmevaheldusega) sõnus konsonandile (*kannel*/t) ja neljanda käändkonna (astmevahelduseta) sõnus vokaalile (*kindla*/t).

95. Sõnul üks, kaks ja mõni on kõrvuti tarvitusel kaks ainsuse osastava kuju: *ühte* ja *üht*, *kahte* ja *kaht*, *mõnda* ja *mõnd*. Neist tarvitatakse pikemaid kujusid *ühte*, *kahte*, *mõnda*, kui nad on lauses rõhutatud, näit.: *tal polnud siin ühtegi vaenlast, seepärast suutis ta mõndagi korda saata* (lauserõhulised on *ühtegi* ja *mõndagi*), *mu venna koolitunnistusel polnud ainustki kahte* (kahte on lauserõhuline). Kui nissugused osastavad on aga lauses ilma rõhuta, siis neid tarvitatakse vastaval lühemal kujul *üht*, *kaht*, *mõnd*, näit.: *seal kuulsin üht imelist laulviisi, mis meelest mul minna ei taha* (sõna *üht* on lauserõhutu; rõhutatud on kõrvalolev sõna *imelist*), *néidki kaht päremat sõpra ei osanud ta küllaldaselt hinnata* (sõna *kaht* on lauserõhutu), *sa sooviksid endale vist mõnd huvitavat juturaamatut* (*mõnd* on rõhutu, *huvitavat* — rõhuline).

Ainsuse sisseütlev.

96. Nagu eespool käändkondade käsitusel selgus, on väga paljudel sõnadel (teises ja kuuendas käändkonnas, osalt ka esimeses ja viiendas) kaks sisseütleva kuju korraga, millest üks on lõputa, *-de-* või *-h-*lõpuline ja teine *-sse-*lõpuline, näit.: *`pessa* e. *pesasse*, *`tallu* e. *talusse*, *`jõkke* e. *`jõesse*, *`ahju* e. *ahjusse*, *põõsas* e. *põõsastikusse*, *`tuulde* e. *tuulesse*, *`joonde* e. *joonesse*, *`äärde* e. *däresse*, *sohu* e. *soosse*, *maha* e. *maasse* jne. Neid kõrvutiesinevaid vorme ei tohi tarvitada vabalt läbisegi, vaid neil kummalgi on oma eri tarvituspriirkond. Tuleb nimelt silmas pidada järgmisi põhimõtteid:

a) Kui sisseütlev tähendab kohta, kuhu mingi liikumine on sihitud (vastates küsimusele: kuhu?, näit.: *läks `metsa*), siis on ta harilikult kas lõputa, **-de-** või **-h-lõpulisel** kujul. Näit.: *pani liha `patta*, *ajas kassi `kotta*, *kuul tungis pähe*, *vajus sohu*, *unustatud lause tuli `meelde*, *jooksis mere `äärde*, *pani kuulutuse aja`lehte*, *pistis mõõga `tuppe* jne.

b) Kui aga sisseütlev ei tähenda liikumise kohta, ruumi, vaid muid vahekordi (sel puhul ta saab vastata ainult küsimusele: kellesse? millesse?, mitte: kuhu?; näit. lauses: *mis puutub minu kirjasse*, siis põletasin selle juba ära), siis on sisseütlev harilikult **-sse-lõpulisel** kujul. Näit.: *ta suhtub minu vennasse sõbralikult*, *see neiu on armunud oma onupojasse*, *poeg on tulnud isasse* [s. o. poeg on isa nägu], *see poiss on väga kiindunud oma sõbrasse* jne. — Selles tähenduses on siiski võimalik tarvitada ka ilma **-sse-ta** sisseütlevat, nimelt kui see **-sse-ta** sisseütlev oma kujult küllalt selgesti erineb teistest käänetest, näit.: *mis puutub uude majja*, siis selle üürisime juba välja (uude majja saab oma kujult olla ainult sisseütlev; vrd. aga: *mis puutub `kirja* või: *ta suhtub `venda*, kus *`kirja* või *`venda* ei tarvitse olla ainult ainsuse sisseütlevad, vaid võivad olla ka ainsuse osastava kujud).

Märkus. Vahel tähendab **-sse-ta** sisseütlev hoopis midagi muud kui tema vastav **-sse-lõpuline** kuju, näit.: *raha kukkus maha* [= maa peale], *lõi teiba maa sisse* [= maa sisse]. Ka on **-sse-ta** sisseütlev ise vahel mitme tähendusega, näit.: *pani mütsi pähe* [= pea katteks], *kuul tungis pähe* [= pea sisse], *laskis koera maha hundi pähe* [= asemel], *tõmbas saapa `jalga* [= jala otsa], *okas läks `jalga* [= jala sisse], jne.

Mitmuse omastav.

97. Tähele panna! Kui ainsuse osastav on lõputa (näit.: *rege*), siis on mitmuse omastav alati **-de-lõpuline** (*rege/de*); sel korral võime mitmuse omastavat kujundada nii, et liidame **-de** ainsuse osastavale. Näit.:

Ains. osast.	Mitm. omast.	Ains. osast.	Mitm. omast.
<i>tuge</i>	<i>tuge/de</i>	<i>näitlikku</i>	<i>näitlikku/de</i>
<i>rida</i>	<i>rida/de</i>	<i>kompassi</i>	<i>kompassi/de</i>
<i>pakku</i>	<i>pakku/de</i>	<i>muuseumi</i>	<i>muuseumi/de</i>
<i>sõpra</i>	<i>sõpra/de</i>	<i>komandanti</i>	<i>komandanti/de</i>

Märkus. Ka muudel puhkudel on ainsuse osastava ja mitmuse omastava lõppude vahel suurt sarnasust (kuigi nende käänete tüvi tihti peale erineb); nimelt kui ains. osastav lõpeb *-d*-ga, siis on mitmuse omastava lõpul *-de*, kui aga ains. osastava lõpuks on *-t*, siis lõpeb mitmuse omastav harilikult *-te*-ga; näit.: *soo/d* — *soo/de*, *koi/d* — *koi/de*, *tul/d* — *tule/de*; *vet/t* — *vet/te*, *tuul/t* — *tuul/te*, *teis/t* — *teis/te*, *kollas/t* — *kollas/te*, *võte/t* — *võte/te*, *kallis/t* — *kallis/te*, *mähelt* — *mähkme/te*, *säde/t* — *säde/me/te*, *põngerjalt* — *põngerja/te* jne. Erandiks on sõnad nagu *pere/t* — *pere/de*, *piiga/t* — *piiga/de*, *kuninganna/t* — *kuninganna/de* (kolmanda käändkonna sõnad) ja *kannel/t* — *kannel/de*, *aken/t* — *aken/de*, *tütar/t* — *tütar/de* (l, n, r-ga lõppevad seitsmenda käändkonna sõnad), mil ains. osastavas on *-t* ja mitm. omastavas *-de*.

Mitmuse osastav.

98. Nägime juba eespool (vt. 60, 65, 77), et teatavais käändkondades (esimeses, teises ja kuuendas) võib ja peabki sagedasti lõputa või *-id*-lõpulise mitmuse osastava asemel tarvitama *-sid*-lõpulist: *tugesid*, *talusid*, *rahasid*, *varasid* e. *varu*, *pakkusid* e. *pakke*, *helisid*, *kuusid* e. *kuid*, *teesid* e. *teid* jne. Märkisime ära reeglina (vt. 77, 65), et sõnus, mil kaks viimast silpi on lühikesed ning ainsuse osastava lõpul on *-u* või *-e* (*käsitelu*, *tuge*), saab tarvitada ainult *-sid*-lõppu, näit.: *käsitelusid*, *vagusid*, *jagusid*, *tugesid*, *hane-sid*, *nimesid* jne. Lisame siinkohal juurde, et soovitav on *-sid*-lõppu alati tarvitada ka siis, kui lõputa või *-id*-lõpuline mitm. osast. tekitab kõlalisi kokkusattumisi teiste sõnadega, näit.: *rahasid* (vrd. lõputa osastavat [neid] *rahu*, mis välimuselt langeb kokku sõnaga [see] *rahu*), *talasid* (vrd. [neid] *tal*), *ihasid* (vrd. [neid] *ihu*), *helisid* (vrd. [neid] *hele*), *tammisid* (vrd. [neid] *tamme*, mis satub kokku sõnaga [seda] *tamme*), *kookusid* (vrd. [neid] *kooke*, mis võib tähendada ka 'kookisid'), *teesid* (vrd. *teid*, mis võib olla tuletatud sõnast *tele*) jne.

Kõigil muudel puhkudel on sääraseis sõnus soovitav tarvitada mitmuse osastavat võimalikult alati lõputa (2. ja 6. käändkonnas) või *-id*-lõpulisena (1. käändkonna esimeses alaliigis), näit.: *samme*, *mune*, *pilte*, *külgi*, *kohti*, *teri*, *valdu*, *laisku*, *vanu*, *mõistlikke*, *komandante*, *ohvitseri*, *maid*, *soid*, *puid*, *suid* jne., kusjuures siiski ei ole keelatud lõputa osastava asemel tarvitada *-sid*-lõpulist, kui lõputa osastavas sõna tüvi on harjumatul ning moondunud kujul: *tädisid* e. *täde*, *mädasid* e. *mädi* jne.

99. Lõputa mitm. osastava tarvitamisel (teises, viiendas ja kuuendas käändkonnas) tuleb meeles pidada, millal mitm. osastava lõppvokaaliks on *i*, *u* või *e*. See lõppvokaal oleneb ainsuse osastava või omastava [= ainsuse tüve] lõppvokaalist. Kõik eespool (vt. 77, 65) toodud reeglid mitm. osast. lõppvokaali kohta võime kokku võtta järgmisse tabelisse (selles tabelis nimetatud *a*-tüved tähendavad tüvesid, mis ains. osastavas või omastavas lõpevad *a*-ga, *e*-tüved — mis lõpevad *e*-ga, *i*-tüved — mis lõpevad *i*-ga, jne.):

a-tüved:

<i>a</i>	} — <i>u</i> :	<i>raudu</i>
<i>i</i>		<i>vigu</i>
<i>õ</i>		<i>sõdu</i>
<i>ei</i>		<i>leibu</i>
<i>äi</i>		<i>väinu</i>

Erandid: *pikki, kingi,*
silmi, igi,
isi, ivi,
lisi, nisi

Muud
vokaalid }

} — <i>i</i> :	<i>teri</i>
	<i>kohti</i>
	<i>nurki</i>
	<i>härgi</i>
	<i>pööri</i>
	<i>pühi</i>

Erandid: 1) *i, j* jär. *e*: *nuie,*
tühje

2) 1.-silbiv. *u-a, o-a*
 sõnus *e*: *ube, ode*
 (kuid: *omi, osi*)

e-tüved: — *i*: *keeli, käsi, raskusi*

i-tüved: — *e*: *poisse, komandante*

u-tüved: — *e*: *ahje, põdsastikke*

100. Mitmuse osastava lõpu *-id* eel esineb ainsuse tüvi (ainsuse omastav) harilikult muutumata kujul (*vägeva* — *vägeva/id*), ainult pikk vokaal tüve lõpul on lühenenud (*maa* — *ma/id*, vt. 59) ja ainsuse tüve lõppvokaali *i* asemel on mitmuse osastavas *e* (*sõduri* — *sõdure/id*, *kalli* — *kallelid*, vt. 70).

i-mitmus

(osastavaline mitmus).

101. Nägime osalt juba eespool, kuuenda käändkonna käsitlusel (vt. 78), et *i*-mitmust saab tuletada teatud reegli järgi mitmuse osastavast: *jalgu* — *jalusse*, *lehti* — *lehist*, *laevas* — *laevastikke* — *laevastikele* jne.; sel puhul selgus ühtlasi, et kui mitm. osast. on lõputa ning tugevas astmes, siis *i*-mitmus on nõrgas astmes (samast astmes kui vastav ainsuse kääne).

Lisame siinkohal juurde, et kui mitmuse osastava lõpuks on **-id**, siis ei ole *i*-mitmus nõrgas, vaid tugevas astmes (samas astmes kui mitm. osast. ise), näit.: *`hambaid* — *`hambaisse* (vrd. *d*-mitmust: *hammastesse* — nõrgas astmes), *`murdeid* — *`murdeile*, *`tüt Reid* — *`tüt reilt*, *`liikmeid* — *`liikmeist* jne. (vrd. 83). Seega on ka **-id**-lõpulisest mitm. osastavast võimalik hõlpsasti tuletada *i*-mitmuse käändeid: selleks on vaja ainult osastava lõpu **d** asemele paigutada otsitava käände lõpp: *hambai/d* — *hambai/sse*, *hambai/s*, *hambai/st*, *hambai/le* jne.

Märkus. Et *i*-mitmuse käändeid, nagu nägime, on võimalik tuletada mitmuse osastavast, siis nimetatakse *i*-mitmust ka osastavaliseks mitmuseks, vastandiks *d*- ehk omastavalisele mitmusele, mille põhikäändeks on mitmuse omastav (vt. 54).

102. *i*-mitmust ei saa kujundada kõigist sõnust, vaid ühel osal neist tarvitatakse ainult *d*-mitmust. Pane tähele järgmisi *i*-mitmuse esinemispiirkondi:

a) *i*-mitmust ei tarvitata sugugi neis sõnus, mille mitmuse osastav on **-sid**-lõpuline (*koidsid*, *talusid*, *õdesid*, *peresid*, *rahasid*, *summasid*, *paljusid*, *lauljannasid* jne.); sääraseil sõnul esineb ainult *d*-mitmus: *koidede*, *taludesse*, *õdedelt*, *peredes*, *rahadega*, *summarest*, *paljudele*, *lauljannadel* jne.

b) *i*-mitmust harilikult ei tarvitata neis sõnus, mille mitmuse osastav on lõputa (*sigu*, *ridu*, *ube*, *kohti*, *auke*, *vahte*, *kurbi*, *uske*, *ahje* n.), vaid neil esineb peamiselt ainult *d*-mitmus: *sigadel*, *ridarest*, *ubadeta*, *kohtadesse*, *aukudeni*, *vahtidelt*, *kurbadele*, *uskudest*, *ahjudeta* jne. — *i*-mitmuse mittetarvitamise põhjuseks neis sõnus on harilikult, et siin *i*-mitmus esineb sagedasti liiga moonduvad, ilmetul ja harjumatul kujul (*seole* = *sigadele*, *kohis* = *kohtades*, *käril* = *kärgedel* jne.) või tekitab kõlalise ühtesattumuse (homonüümsuse) mõne muu sõnaga (*reole* = *ridadele*! vrd. samakõlalist sõna *rigu* [reol]; *vahel* = *vahtidel*, vrd. *vahe*; *veole* = *vigadele*, vrd. *vedu* [veol] jne.). Sellepärast tarvitatagu *i*-mitmust sel puhul ainult neist sõnust, millel astmevaheldus puudub (*sõnul*, *kivele*, *omile*, *soomlasilt*, *materjalest*) või millel astmevaheldus esineb ainult vältevaheldusena, s. o. kus ei ole sisehäälikuid kadunud ega muutunud (*kuivil*, *paigus*, *sammel*, *seltsel*, *sõbrul*, *odril*, *naisilt*, *keelile*, *kirjanikest*, *laevas-*

tikega), ja mis ei tekita kõlalisi kokkusattumusi teiste sõnadega (*jalul, rinnul, jälil, lehisse, järsel, süsile, parsil* [= partel], *uusilt*).

c) *i*-mitmust võidakse tarvitada täiesti üheväärselt *d*-mitmusega neis sõnus, mille mitmuse osastava lõpuks on *-id* (*töid, maid, julgeid, kuulsaid, umbseid, hobuseid, vigureid, katlaid, lambaid, kuningaid, asutajaid* jne.), näit.: *töile* e. *töödele*, *mail* e. *maadel*, *julgeist* e. *julgetest*, *kuulsais* e. *kuulsates*, *umbseist* e. *umbsetest*, *hobuseita* e. *hobusteta*, *vigureiks* e. *viguriteks*, *katlaini* e. *katelden*, *lambaile* e. *lammastele*, *kuningail* e. *kuningatel*, *asutajailt* e. *asutajatelt* jne.

103. Vrd. lauseid: *jäi teistele jalgu, heli kostis kõrvu, hing jäi rindu kinni, vaatas sõbrale silmi, käed pandi raudu, sattus kotka küüsi, mehed pandi sõjariistu, raha jäi võlgu*.

Nagu neist lauseist näha, on sõnul *jalg, kõrv, rind, silm, raud, küüs, võlg, sõjariist* esinemas hariliku mitm. sisseütleva kõrval ka veel lõputa tugeva-astmeline *i*-mitmuse sisseütlev *jalgu, kõrvu, rindu, silmi, raudu, küüsi, võlgu, (sõja-)riistu*, kuna muil puhkudel tarvitatakse ainult *-sse-lõpulist* mitm. sisseütlevat (*vallusse, halvusse, pilvisse*, samuti: *jalusse, kõrvusse* jne.).

104. Ka mitmuse viisiütlev (vt. 50) kuulub *i*-mitmuse käänete hulka (mitmuse tunnusega *d* ei saa üldse seda käänet moodustada). Seepärast neil sõnul, mil puudub *i*-mitmus (vt. 102), ei ole olemas ka mitmuse viisiütlevat. Kuid isegi kõigist neist sõnust, mil esineb *i*-mitmus, ei tarvitata viisiütlevat; selle käände esinemispiirkond on tegelikult õige kitsas. Alljärgnevas toome näiteid üksikuist viisiütlevaist ja selgitame, kuidas seda käänet saab kujundada:

a) Sõnul, mil mitm. osastav on ühesilbiline *-id-lõpuline* (*päid, suid*) või mitmesilbiline lõputa (*jalgu, pikki, silmi, kuivi, lahtisi* jne.), saab viisiütlevat kujundada *i*-mitmuse sisseütlevast (*i*-mitmuse põhikäändest, vt. 55) eraldades viimase lõpu *-sse* (näit. *päi/sse* — *päi, jalu/sse* — *jalu*). Näiteid sääraseist viisiütlevaist: (*palja*) *päi*, (*ava*)*sui* [= lahtise suuga], (*palja*) *jalu*, *piki silmi*, *suuri silmi*, *üksi silmi*, (*palja*) *käsi*, *targu*, *kuivi jalu*, *piki koivi*, *lahtisi kõrvu*, *üksi sõnu*, (*vabisevi*) *sõrmi*, *ääri-veeri*, [tungetid peale] *rinnu* jne.

b) Sõnul, mil mitm. osastav on mitmesilbiline *-id-lõpuline* (*paljaid, julgeid, põlevaid, lehvi- või värisevaid* jne.), kujundatakse viisiütlevat kahte viisi: 1) kui mitm. osastav on kahesilbiline (*paljaid*), siis on viisiütlevaks lihtne ainsuse tüvi (*palja [jalu]*); 2) kui mitmuse osastav on pikem kui kahesilbiline (*põlevaid*), siis on viisi-

ütlevaks *i*-mitmuse tüvi, millel aga lõppdiftongi asemel on lihtne *i* (*põlevi* [silmi]; vrd. *põlevai/sse*). Näiteid sel kombel moodustatud viisiütlevaist: *palja* (jalu), *julge* (meeli), *põlevi* (silmi), *lehvivi* (hõlmu), *värisevi* (käsi), *tudisevi* (päi) jne.

Mõne käändelõpu puudumine mitme sõna kooskäänamisel.

105. Vrd. käändelõppe järgmistel sõnadel:

Nim.	<i>viis meest</i>	<i>kimpsu/d-kompsu/d</i>
Omast.	<i>viie mehe</i>	<i>kimpsu/de-kompsu/de</i>
Osast.	<i>viit mees/t</i>	<i>kimpse-kompse</i>
Sisseütl.	<i>viide mehe/sse</i>	<i>kimpsude/sse-kompsude/sse</i>
Seesütl.	<i>viie/s mehe/s</i>	<i>kimpsude/s-kompsude/s</i>
Seestütl.	<i>viie/st mehe/st</i>	<i>kimpsude/st-kompsude/st</i>
Alaleütl.	<i>viie/le mehe/le</i>	<i>kimpsude/le-kompsude/le</i>
Alalütl.	<i>viie/l mehe/l</i>	<i>kimpsude/l-kompsude/l</i>
Alaltütl.	<i>viie/lt mehe/lt</i>	<i>kimpsude/lt-kompsude/lt</i>
Olev	<i>viie mehe/na</i>	<i>kimpsude-kompsude/na</i>
Saav	<i>viie/ks mehe/ks</i>	<i>kimpsude/ks-kompsude/ks</i>
Rajav	<i>viie mehe/ni</i>	<i>kimpsude-kompsude/ni</i>
Ilmaütl.	<i>viie mehe/ta</i>	<i>kimpsude-kompsude/ta</i>
Kaasaütl.	<i>viie mehe/ga</i>	<i>kimpsude-kompsude/ga</i>

Kui korraga käänatakse mitu sõna kõrvuti, siis liituvad käändelõpud harilikul kombel igale sõnale, välja arvatud neli käänat, olev, rajav, ilmaütlev ja kaasaütlev, mil käändelõpuga on ainult viimane sõna, kuna eelmised on omastava kujul: *viie mehe/na*, *suure metsa/ni*, *ilusate punaste õunte/ga*, *kosutava puhkuse/ta* jne.

Märkus. Kui mitme sõna kooskäänamisel eelmised sõnad on *i*-mitmuses (*kolletavaile lehtedele*, *voolavais pisarais* jne.), tuleb eelmainitud neljas käändes (olevas, rajavas, ilmaütlevas ja kaasaütlevas) *i*-mitmuse asemel tarvitada *d*-mitmust (*kolletavate lehtedega*, *voolavate pisarateta* jne.). Kui aga siiski soovitakse sel puhul tarvitada *i*-mitmust (näit. luuletuskeeles), tuleb eelnevad sõnad asetada mitmuse viisiütleva kujusse (*kolletavi lehiga*, *voolavi pisaraita* jne.); vrd. 104.

d. Omadussõnade võrdlemine.

106. Pane tähele omadussõnade *kõva* ja *kõrge* kuju ning tähendust järgnevais lauseis: *Kuusepuu ei ole väga kõva. Kask on temast palju kõvem, aga kõige kõvem meie maa puudest*

on tamm. Tallinnas on palju *kõrgeid* torne; Oleviste kiriku torn on neist *kõrgeim*: ta on *kõrgem* kui kõik muud tornid Eestis.

Omadussõna kuju, mis lihtsalt määrab, missugune on mingi ese või olukord (näit. *kõva*, *kõrge*), nimetatakse **algvõrdeks** e. **positiiviks**.

Kui omadussõna väljendab, et mingit omadust on ühel esemel või olukorral suuremal määral kui teisel (näit. *kõvem*, *kõrgem*), siis on ta **keskvõrdes** e. **komparatiivis**.

Kõige suuremat omaduse määra avaldab sõnakuju, mida nimetatakse **ülivõrdeks** e. **superlatiiviks** (näit. *kõige kõvem*, *kõrgeim*).

Alg-, kesk- ja ülivõrret nimetatakse võrdlusastmeiks e. **võrdeiks** ja eri võrrete kujundamist **võrdlemiseks** e. **komparatsiooniks**.

Märkus. Võrdlemist ei esine ainult omadussõnade tarvitamisel, vaid kesk- ja ülivõrret võib kujundada ka teistest sõnaliikidest, kui nad esinevad omadussõna tähenduses: *koer poiss* — *koerem poiss*, *maru mees* — *marum mees*, *soovitav asi* — *soovitavam asi*, *see koht on rannem* [= rannapoolsem] kui teised jne.

107. Näiteid keskvõrde kujundamisest: *visa* — *visam* [*visama*], *kõva* — *kõvem*; *suure* — *suurem*, *musta* — *mustem*, *kurja* — *kurjem*, *järsu* — *järsem*, *hullu* — *hullem*; *albi* — *albig*, *halli* — *hallim*; *roosa* — *roosam*, *kitsi* — *kitsim*, *hapu* — *hapum*; *õnneliku* — *õnnelikum*; *õõra* — *õõram*, *julge* — *julgem*, *kauni* — *kaunim*, *punase* — *punasem*, *madala* — *madalam*; tähele panna: *hea* — *parem*, *palju* — *enam*, *ligida* — *ligem*, *lähida* — *lähem*, *lühida* — *lühem*, *pisi(kese)* — *pisem*, *väikese* — *vähem* e. *väiksem*, *õhukese* — *õhem* (nende kõrval tarvitusel ka vähemsoovitav kuju *ligidam*, *lähedam*, *lühidam*, *pisikesem*, *väikesem*, *õhukesem*).

Nagu neist näiteist näha, erineb keskvõrre algvõrdest peamiselt selle poolest, et tema tüve lõpul on sõnaosa **-ma** (*suure/ma*), ains. nimetavas **-m** (*suure/m*), mis algvõrdes puudub (vrd. algvõrret *suurele* ja keskvõrret *suure/ma/le*). Seda keskvõrret iseloomustavat sõnaosa nimetatakse keskvõrde tunnuseks. Keskvõrret on kõige hõlpsam kujundada liites tunnuse **-m(a)** algvõrde omastavale käände (suure — suure/m, õõra — õõra/m), kusjuures tuleb silmas pidada järgmisi erijuhtumeid:

Kõigil sõnul, mis käänduvad nagu *leht, soe, padi, ader* (6. käändkond) ning mille ains. omastava lõpul on *a* või *u* (*musta* — *mustem*, *sooja* — *soojem*, *kurja* — *kurjem*, *nõdra* — *nõdrem*, *hullu* — *hullem*, *paksu* — *paksem*) ja mõnel *a*-lõpulisel *pesa*-käändkonna sõnal (*kõva* — *kõvem*, *paha* — *pahem*, *piga* — *pigem*, *süva* — *süvem*, *tasa* — *tasem*, *vana* — *vanem*, *vara* — *varem*) on algvõrde tüve lõppvokaali asemel keskvõrdes *e*. Muil omadussõnul on algvõrde tüve lõppvokaal keskvõrdes alati jäänud muutumata püsima (*püha* — *püham*, *albi* — *albig*, *õnneliku* — *õnnelikum*, *madala* — *madalam* jne.). — Kahel sõnal on keskvõrre eritüveline: *hea* — *parem*, *palju* — *enam*. Natuke lahkuminev on praegune keskvõrde tüvi ka sõnul *ligem* (vrd. *ligida*), *lähem* (vrd. *lähida*), *lühem* (vrd. *lühida*), *õhem* (vrd. *õhukese*), *pisem* (vrd. *pisi* e. *pisikese*), *vähem* e. *väiksem* (vrd. *väikese*; *vähem* on ühtlasi keskvõrre sõnast *vähe*).

108. Näiteid ülivõrde kujundamisest: *vagam* — *kõige vagam*, *visam* — *kõige visam*, *hapum* — *kõige hapum*, *kitsim* — *kõige kitsim*, *vägevam* — *kõige vägevam*, *raskem* — *kõige raskem* jne.; *vägevam* — *vägevaim* [*vägevaima*], *soovitavam* — *soovitavaim*, *raskem* — *raskeim*, *võõram* — *võõraim*, *karmim* — *karmem*, *õnnelikum* — *õnnelikem*, *üldisem* — *üldisim*, *suurem* — *suurim*, *uuem* — *uusim*; *targem* — *targim*, *hullem* — *hullim*, *vanem* — *vanim*, *parem* — *parim*; *enam* — *enim*, *lähem* — *lähim*; *kurjem* — *kurim*, *soojem* — *soim*, jne.

Ülivõrde kujundamiseks on kaks võimalust:

a) Eessõna *kõige* ning sellele järgneva keskvõrde abil (*kõige vagam*, *kõige vägevam*, *kõige parem* jne.). Nii võib moodustada ülivõrret kõigist omadussõnust.

b) Sõnaosa *-im(a)* (ülivõrde tunnuse) abil (*vägeva/im* — *vägeva/ima*). Seda kujundusviisi saadakse tarvitada ainult osast võrreldavaist sõnust. Kõnesolev tunnus liitub algvõrde tüvele just samuti nagu mitmuse tunnus *i* ainsuse tüvele: *vägevaim* (vrd. *vägevaid*), *raskeim* (vrd. *raskeid*), *karmem* (vrd. *karme*), *õnnelikem* (vrd. *õnnelikele*), *uusim* (vrd. *uusi*), *suurim* (vrd. *suuri*), *üldisim* (vrd. *üldisi*) jne.

Ainult neil sõnul, mil keskvõrde kujundamine on erandlik (*a*-, *u*-tüvelised, mille keskvõrre lõpeb *-em*-ga: *targem*, *mustem*, *kõvem*, *vanem*, *hullem*, *paksem* jne., samuti erandsõnad *parem*, *enam*, *ligem*, *lähem* jne., vt. 107), on ülivõrdes kesk-

võrde *-em* (või *-am*) asemel alati *-im* (*targim, mustim, kõvim, vanim, hullim, paksim, parim, enim, ligim, lähim* jne.), kusjuures *j* ning *i* eelt on kadunud (*kurim* [varem: *kurjim*], *tühim, valim, soim* [varem: *sooim*, mis on kujunenud vormist *soojim*]).

Neil sõnul, mil *i*-mitmus puudub (vt. 102 a) või mil seda harilikult ei tarvitata (vt. 102 b), ei esine üldiselt ka *im*-ülivõrret (*hapu — kõige hapum, visa — kõige visam*).

e. Asesõnad.

109. Asesõnad, mis oma laadilt on kas nimisõnad (näit. *mina, kes*) või omadussõnad (näit. *säärane, mõningas*), jagunevad kaheksasse liiki.

a) *mina, sina, tema*, mitmuses: *meie, teie, nemad*, ehk lühemal kujul: *ma, sa, ta, me, te, nad*, on **isikulised** e. **personaalsed** asesõnad. Nad väljendavad isikut, kes kõneleb (*mina* e. *ma*, *meie* e. *me*), kellega kõneldakse (*sina* e. *sa*, *teie* e. *te*) või kellest kõneldakse (*tema* e. *ta*, *nemad* e. *nad*).

b) *enese* e. *enda*, *iseenese* e. *iseenda* — näit. lauses: *leidis enese õuest, kass puhastab ennast sagedasti* — on **enesekohane** e. **refleksiivne** asesõna. Ta tähendab isikut, kellele tema enda tegevus on tagasi sihitud.

c) Sõnaühendid *üksteise* ja *teineteise* — näit. lauses: *neil meestel tuleb võidelda teineteisega, armastage üksteist* — esinevad **vastastikuste** asesõnadena e. **retsiprookidena**.

d) Sõna *oma* — näit. lauses: *kirjutage oma nimed vihkusse* — tarvitatakse **omastavaks** e. **possessiivseks** asesõnaks. Ta väljendab mingi eseme või olukorra kuuluvust kellelegi või millelegi.

e) *see, too, sama, samane, säärane, säherdune, selline, sinane, nihuke, sihuke, seesinane, seesugune, seesama, niisugune, niisamasugune, samasugune, toosugune* on **näitavad** e. **demonstratiivsed** asesõnad.

f) *kes, mis, kumb, milline, mäherdune, mihuke, missugune* — näit. lauses: *kes sealt tuleb?* — on **küsiavad** e. **interrogatiivsed** asesõnad.

g) Sõnu *kes, mis, kumb, milline, mäherdune, mihuke, missugune* tarvitatakse ka **siduvaiks** e. **relatiivseiks** asesõnuks. Niisugusel puhul ühendavad nad lauseid, näit.: *See on mees, kes nii kergesti ei kohku. Ma ei tea, kumb neist siin käis.*

h) üks [= keegi, mingi], mõni; mõningas, mitu, palju [= mitu, rohke], muu, eri, kõik, iga, kogu, terve [= kogu], kumbki, mõlem(a), keegi, miski, mingi, ei keegi, ei miski, ei kumbki, ei ükski, mingi-sugune, igaüks, embkumb on umbmäärased e. indefiniitsed asesõnad.

110. Osa asesõnu esineb tihti kõrvuti kahel kujul, pikemal ja lühemal, näit.: mina e. ma, minul e. mul, tema e. ta, sinult e. sult, temal e. tal, meie e. me, nad e. nad, sellel e. sel, kellelt e. kelt jne. Pikemaid kujusid tarvitatakse, kui nad on lauserõhulisel kohal. Näit.: *see olin mina, kes esimesena appihüüdu kuulis, mitte sina (mina ja sina on lauserõhulised), just té malt me lootsime innukat osavõttu (té malt on lauserõhuline), kas sellest asjast võib mingit edu loota (sellest on lauserõhuline), jne.* Kui aga need asesõnad on lauserõhutud, tarvitatakse neid harilikult vastaval lühemal kujul. Näit.: *ma tahtsin parajasti välja minna, kui sa kóputasid uksele (asesõnad ma ja sa on lauserõhutud; rõhulised on sõnad välja ja kóputasid), talt lóodeti páljugi, kuid ta ei táitnud neid lootusi (talt ja ta on lauserõhutud), sel ásjal on veel téine külg (sel on lauserõhutu).*

Märkus. Lauserõhutud asesõnad *ma, sa, me, te* võib vahel lausest täiesti välja jätta, ilma et lause mõte selle all kannataks. Näit. selle asemel et öelda: *ma läksin juba hommikul välja* või: *te tulite just parajal ajal*, võib öelda lihtsalt: *läksin juba hommikul välja, tulite just parajal ajal.*

111. Asesõna käänatakse üldiselt nagu muidki noomeneid. Kõrvalepõikeist tuleb esitada järgmised käänamisnäited:

a) Isikulised.

Ainsus.

Nim.	<i>mina ~ ma</i>	<i>tema ~ ta</i>
Omast.	<i>minu ~ mu</i>	<i>tema ~ ta</i>
Osast.	<i>mind</i>	<i>teda</i>
Sisseütl.	<i>minusse ~ musse</i>	<i>temasse ~ tasse</i>
Seesütl.	<i>minus ~ mus</i>	<i>temas ~ tas</i>
Seestütl.	<i>minust ~ must</i>	<i>temast ~ tast</i>
Alaleütl.	<i>minule ~ mulle</i>	<i>temale ~ talle</i>
Alalütl.	<i>minul ~ mul</i>	<i>temal ~ tal</i>
Alaltütl.	<i>minult ~ mult</i>	<i>temalt ~ talt</i>
Olev	<i>minuna</i>	<i>temana</i>
Saav	<i>minuks</i>	<i>temaks</i>
Rajav	<i>minuni</i>	<i>temani</i>
Ilmaütl.	<i>minuta</i>	<i>temata</i>
Kaasaütl.	<i>minuga ~ muga</i>	<i>temaga ~ taga</i>

Mitmus.

Nim.	<i>meie ~ me</i>	<i>nemad ~ nad</i>
Omast.	<i>meie ~ me</i>	<i>nende</i>
Osast.	<i>meid</i>	<i>neid</i>
Sisseütl.	<i>meisse</i>	<i>nendesse ~ neisse</i>
Seesütl.	<i>meis</i>	<i>nendes ~ neis</i>
Seestütl.	<i>meist</i>	<i>nendest ~ neist</i>
Alaleütl.	<i>meile</i>	<i>nendele ~ neile</i>
Alalütl.	<i>meil</i>	<i>nendel ~ neil</i>
Alaltütl.	<i>meilt</i>	<i>nendelt ~ neilt</i>
Olev	<i>meiena</i>	<i>nendena</i>
Saav	<i>meieks ~ meiks</i>	<i>nendeks ~ neiks</i>
Rajav	<i>meieni</i>	<i>nendeni</i>
Ilmaütl.	<i>meieta</i>	<i>nendeta</i>
Kaasaütl.	<i>meiega</i>	<i>nendega</i>

Nagu *mina* (*meie*) käändub täiesti *sina* (*teie*).

b) Enesekohased.

	Ains.	Mitm.
Nim.	(<i>ise</i>)	(<i>ise</i>)
Omast.	<i>enese ~ `enda</i>	<i>eneste ~ `endi</i>
Osast.	<i>ennast ~ `end</i>	<i>`endid (~ `end ~ ennast)</i>
Sisseütl.	<i>enesesse ~ `endasse</i>	<i>enestesse ~ `endisse</i>

Muid käändeid saab korrapäraselt tuletada põhikäändeist. Nagu *enese ~ enda* käändub ka *iseenese ~ iseenda*, kusjuures viimasel muutub ainult lõpposa *-enese ~ -enda*: *iseenese ~ iseenda*, *iseennast ~ iseend*, *iseenese* *~ iseendasse* jne. Nimetav kääne enesekohastel puudub; selle asemel tarvitatakse eritüvelist sõna *ise*.

c) Vastastikuseid *üksteise*, *teineteise* tarvitatakse ainult ainsuses (nimetav kääne puudub). Neil käändub üksnes järgosa: *üksteise*, *üksteist*, *üksteisesse*, *üksteises*, *üksteisest* jne.; samuti *teineteise*.

d) Omastav asesõna *oma* harilikult ei käändu, nimelt sel korral, kui ta on lauserõhutu. Näit.: *võtsin kõik oma asjad maale kaasa, oma vennale ma ei ütelnudki seda, mees jäi kõigi oma päkkidega rongist maha* jne. (neis lauseis on omastav asesõna rõhutu). Kui aga sõna *oma* on lauserõhuline, siis ta käändub korrapäraselt (nagu

pesa), näit.: *enne sea omad asjad korda, siis mine teiste tööd arvustama* (sõna *omad* on lauserõhuline), *kas ma siis oma le vennalegi ei tohi tõtt öelda* (omale on lauserõhuline), *katsuge enne omade pakkidega jõuda rongile, minu asjadega pole ruttu* (omade on lauserõhuline).

e) Näitavad.

	Ains.	Mitm.
Nim.	<i>see</i>	<i>need</i>
Omast.	<i>selle</i>	<i>nende</i>
Osast.	<i>seda</i>	<i>neid</i>
Sisseütl.	<i>sellesse ~ sesse</i>	<i>nendesse ~ neisse</i>
Seesütl.	<i>selles ~ ses</i>	<i>nendes ~ neis</i>
Seestütl.	<i>sellest ~ sest</i>	<i>nendest ~ neist</i>
Alaleütl.	<i>sellele</i>	<i>nendele ~ neile</i>
Alalütl.	<i>sellel ~ sel</i>	<i>nendel ~ neil</i>
Alaltütl.	<i>sellelt ~ selt</i>	<i>nendelt ~ neilt</i>
Olev	<i>sellena</i>	<i>nendena</i>
Saav	<i>selleks ~ seks</i>	<i>nendeks ~ neiks</i>
Rajav	<i>selleni (~ seni)</i>	<i>nendeni</i>
Ilmaütl.	<i>selleta</i>	<i>nendeta</i>
Kaasaütl.	<i>sellega ~ seega</i>	<i>nendega</i>

Nagu *see* käändub ka *too* [*tolle*] (ains. saav: *tolleks*, ains. rajav: *tolleni*; mitmus: *nood*, *nonde*, *noid* jne.).

Muud näitavad asesõnad käänduvad korrapäraselt (*sama* nagu *pesa*, *säärane* nagu *punane* jne.). Ühendsõnul, ka sõnal *seesugune* käändub ainult viimane ühend-osa (*samasugune*, *samasuguse*, *samasugust*, *samasugusesse*, *samasuguste* jne., *seesugune*, *seesuguse*, *seesugust* jne.); muil *see*-ühendeil käänduvad mõlemad osad korraga (*seesama*, *sellesama*, *sedasama*, *sellesesamasse*, *needsamad*, *nendesamade* jne.).

f) Küsivad ja siduvad.

Nim.	<i>kes</i>	<i>mis</i>
Omast.	<i>kelle</i>	<i>mille</i>
Osast.	<i>keda</i>	<i>mida ~ mis</i>
Sisseütl.	<i>kellesse</i>	<i>millesse</i>
Alalütl.	<i>kellel ~ kel</i>	<i>millel ~ mil</i>
Alaltütl.	<i>kellelt ~ kelt</i>	<i>millelt ~ milt</i>
Kaasaütl.	<i>kellega</i>	<i>millega ~ miska</i>

Muud käänded on neil sõnul põhimuuteist tuletatavad. Mitmus puudub.

kumb [kumma], *milline*, *missugune* käänduvad korrapäraselt (*kumb* käändub nagu *leht*, teised — nagu *punane*).

g) Umbmääraseid käänduvad üldiselt korrapäraselt (*muu* nagu *maa*, *mõningas* nagu *kuningas*, *mitu* nagu *liige*, *mingi* nagu *aasta*, *mõlem* nagu *madal*, jne.). Kõrvalepõiked on järgmised:

Sõnul *iga*, *igäüks* puudub mitmus.

Sõnal *kõik* on mitm. omast. *kõigi* e. *kõikide* ja mitm. nim. *kõik*.

keegi, *miski*, *ükski*, *kumbki* käänduvad nagu *kes*, *mis*, *üks*, *kumb*, kusjuures -gi (-ki) igakord liitub lõpule (*keegi*, *kellegi*, *kedagi*, *kellesegi* jne., *miski*, *millegi*, *midagi* jne., saav kääne on *millekski* e. *mikski*; tähele panna: *mingi* käändub nagu *aasta*).

Sõnal *emb-kumb* käänduvad mõlemad osad korraga (*emb-kumb*, *emma-kumma*, *emba-kumba*, *emba-kumba* e. *emmasse-kummasse*, *embade-kumbade*, *embi-kumbi* jne.).

eri ja *kogu* on käänamatud (*eri* küsimused, *kogu* asjale).

f. Arvsõnad.

112. Arvsõnad liigitatakse kahte pearühma.

a) *üks*, *kaks*, *kolm*, *neli*, *kümme*, *sada*, *viitendik*, *kaheksandik* jne. väljendavad määratud hulka (vastates küsimusele: mitu? kui palju?). Neid nimetatakse **põhiarvudeks** e. **kardinaalideks**.

b) *esimene*, *teine*, *kolmas*, *neljas*, *kümnes*, *sajas* jne. määravad järjekorda (vastates küsimusele: mitmes?). Neid kutsutakse **järgarvudeks** e. **ordinaalideks**.

Märkus. Kui järgarvud kirjutatakse numbritega, siis asetatakse nende järele alati punkt, näit.: *10. korral* [= kümnendal korral] (aga: *10 korral* [= kümnel korral]), *12. mail* [= kaheteistkümnendal mail], *1928. aastal* [= tuhande üheksasaja kahekümne kaheksandal aastal] jne. Ainult rooma numbrit järele punkti ei panda, näit.: *IV klass*, *IX peatükk* jne.

113. Ühesõnalised arvsõnad *kolm*, *neljas*, *kuues*, *kümme*, *sada* jne. on lihtarvud. Kui me nad omavahel ühendame rühmadeks, et tähendada mõnd arvu, näit.: *kolmsada*, *nelikümmend kaks*, *sada kuuskümmend viis* jne., saame lihtarvud.

114 Vrd. järgnevaid lihtarvused:

Põhiarvud.	Järgarvud.
1 üks [ühe]	esimene [esimese]
2 kaks [kahe]	teine [teise]
3 kolm [kolme]	kolmas [kolmanda]
4 neli [nelja]	neljas
5 viis [viie]	viies
6 kuus [kuue]	kuues
7 seitse [seitsme]	seitsmes
8 kaheksa [kaheksa]	kaheksas
9 üheksa [üheksa]	üheksas
10 kümme [kümne]	kümnes
100 sada [saja]	sajas
1.000 tuhat [tuhande]	tuhandes [tuhandenda]
1.000.000 miljon [miljoni]	miljones [miljonenda]
1.000.000.000 miljard [miljardi]	miljardes [miljardenda]

Järgarvud eristuvad põhiarvudest sõnaosa **-nda** (nelja/nda) abil, millele ains. nimetavas vastab **-s** (nelja/s). Seda sõnaosa **-nda** (-s) nimetame järgarvude tunnuseks. Järgarvude kujundamisel liidetakse see tunnus vastava põhiarvu omastavale käände (kümne — kümne/s, kümne/nda).

Sõnal *kolmas* on põhiarvu tüve lõppvokaali *e* asemel *a* (kolme — kolmas), sõnul *miljones*, *miljardes* ja suuremail — *i* asemel *e* (miljoni — miljones). Põhiarvude *üks*, *kaks* järgarv **esimene**, **teine** on põhiarvust erineva tüvega; viimaste asemel võib lihtarvudes tarvitada ka vastavaid samatüvelisi *ühes*, *kahes* (21. = kahekümne ühes).

115. Vrd. järgnevaid lihtarvused:

Põhiarvud.	Järgarvud.
11 üksteist[kümmend]	üheteistkümnes
16 kuusteist[kümmend]	kuueteistkümnes
30 kolmkümmend	kolmekümmes
42 nelikümmend kaks	neljakümne kahe (e. neljakümne teine)
121 [üks]sada kaksküm- mend üks	[ühe]saja kahekümne ühes (e. [ühe]- saja kahekümne esimene)
507 viissada seitse	viiesaja seitsmes

1.926	[üks] tuhat üheksa- sada kakskümmend kuus	[ühe] tuhande üheksasaja kahe- kümne kuues
7.000	seitse tuhat	seitsme tuhandes
13.403	kolmteist[kümmend] tuhat nelisada kolm	kolmeteistkümne tuhande nel- jasaja kolmas
4.502.198	neli miljonit viis- sada kaks tuhat [üks]sada üheksa- kümmend kaheksa	nelja miljoni viiesaja kahe tuhande [ühe]saja üheksa- kümne kaheksas

Liitjärgarvudes on s-tunnuseline ainult viimane arvosa: kõik eelmised on põhiarvu o m a s t a v a s käändes (*kolmekümmes*). — Põhiarvude 11—19 ainsuse nimetavas võib sõna *kümmend* esineda (*üksteistkümmend*), võib aga ka puududa (*üksteist*); nende põhiarvude muis käändeis ning vastavais järgarvudes ei tohi sõna *kümme*, *kümmes* jne. kunagi ära jätta (*üheteistkümmes*, *üheteistkümmes*).

116. Lihtarvud k ä ä n d u v a d reeglipäraselt nagu teisedki noomenid.

Lihtarvude käänamisest olgu esitatud järgmine näide: 15.046:

Põhiarv.

Nim.	<i>viisteist[kümmend] tuhat nelikümmend kuus</i>			
Omast.	<i>viieteistkümne tuhande neljakümne kuue</i>			
Osast.	<i>viitleistkümmend tuhat neljakümmend kuut</i>			
Sisseütl.	<i>viieteistkümne tuhande neljakümne kuude</i>			
Seesütl.	"	"	"	<i>kuues</i>
Seestütl.	"	"	"	<i>kuuest</i>
	jne.			

Järgarv.

Nim.	<i>viieteistkümne tuhande neljakümne kuues</i>			
Omast.	"	"	"	<i>kuuenda</i>
Osast.	"	"	"	<i>kuuendat</i>
Sisseütl.	"	"	"	<i>kuuendasse</i>
	jne.			

Põhiarvudel käänduvad kõik arvosad ainsuse nimetavas, o m a s t a v a s ja o s a s t a v a s, kusjuures sõna *teist* jääb muutmata (*viisteistkümmend*, *viieteistkümne*, *viitleistkümmend* jne.).

Kõigis muus põhiarvu käändeis, samuti kõigis järgarvudes deklioneerub ainult viimane arv-osa: eelmised on põhiarvu ainsuse omastava kujul (*viiekümnesse, viiekümnete, viiekümneid* jne.; *viiekümnes, viiekümnnenda, viiekümnnendat, viiekümnnendasse* jne.).

117. Arvsõnade kirjutamisel tähtedega tuleb meeles pidada, et liitarvude arv-osadest kirjutatakse kokku ainult sõnad **1—9** juurdekuuluvate kümnete ja sadadega ja sõnad **11—19**: *kakskümme* [= 20], *kolmsada* [= 300], *nelikümmend* [= 40], *üheksasada* [= 900], *kolmeteistkümme* [= 13], *viieteistkümnes* [= 15], *kuueteistkümnendale* [= 16 .-le] jne. Kõigil muudel puhkudel kirjutatakse arv-osad üksteisest lahku: *neli miljonit viis tuhat kuus* [= $4.005.006$], *kuue tuhandes* [6.000.], *kakskümmend seitse miljonit kuussada viis tuhat kolmsada nelikümmend neli* [= $27.605.344$], *tuhande kolmesaja seitsmekümne kuuendal aastal* [= 1376 . aastal], *kolmsada nelikümmend viis tuhat üheksasada üheksakümmend üheksa* [= 345.999] jne.

III. Pöörd sõnad.

a. Pööramismuutud.

118. Pöörd sõnade muutmist nimetatakse **pööramiseks** e. **konjugeerimiseks**.

Pöörded ja arv.

119. Vrd.:

(mina)	<i>ela/n</i>	<i>elaksi/n</i>	<i>elasi/n</i>	<i>anna/n</i>
(sina)	<i>ela/d</i>	<i>elaksi/d</i>	<i>elasi/d</i>	<i>anna/d</i>
(tema)	<i>elab</i>	<i>elaks</i>	<i>elas</i>	<i>annab</i>
(meie)	<i>ela/me</i>	<i>elaksi/me</i>	<i>elasi/me</i>	<i>anna/me</i>
(teie)	<i>ela/te</i>	<i>elaksi/te</i>	<i>elasi/te</i>	<i>anna/te</i>
(nemad)	<i>elava/d</i>	<i>elaksi/d</i>	<i>elasi/d</i>	<i>annava/d</i>

Pöörd sõna võib esineda kolmes **pöördes** e. **persoonis**: **1.-ne** pööre väljendab isiku tegevust, kes kõneleb (*[mina] elan, [meie] elame*), **2.-ne** pööre — kellega kõneldakse (*[sina] elad, [teie] elate*), ja **3.-s** pööre — kellest kõneldakse (*[tema] elab, [nemad] elavad*). — Sellejuures võivad

pöörd sõna muuted olla nagu noomenidki kahes arvus: ainsuses, kui on kõne ühe isiku tegevusest (*elan, elad, elab*), ja mitmuses, kui kõne on mitmest tegijast (*elame, elate, elavad*).

Esimese pöörd lõpp on ainsuses **-n** (*ela/n*), mitmuses **-me** (*ela/me*), teise pöörd oma: ainsuses **-d** (*elasi/d*), mitmuses **-te** (*elasi/te*); kolmas pöörd on lõputa (*elaks*), mitmuses eristab teda mitmuse tunnus **-d** (*elaksi/d*).

Aeg.

120. Vrd. järgnevate sõnade kuju ning tähendust: *harjutan* [praegu või tulevikus] — *harjuta/si/n* [varemalt, minevikus], *õpid* — *õppi/si/d*, *palu/b* — *palu/s*; *tuleme* — *tul/i/me*, *olete* — *ol/i/te*, *pane/va/d* — *pan/i/d*; *ehitata/kse* — *ehitat/i*; *näi/kse* [praegu] — *näi/s* [varemalt]. — Pane tähele ka järgnevaid sõnakujusid, mis kõik tähendavad varemalt sündinud tegevust: *harjutasin* [varemalt] — *olen harjutanud* [varemalt, siamaani] — *olin harjutanud* [enne seda, veel varemalt].

Pöörd sõna muuted võivad esineda kahes **ajas e. tempuses**:

a) **Olevik e. preesens** (*harjutan, palub, panevad, ehitatakse*) avaldab **möödumatat**, kehtvat (praegust või tulevast) tegevust.

Olevik eristub praegu sõnaosadega **-b**, **-va-** ja **-kse** (*tule/b*, *tule/va/d*, *näi/kse*, *ehitata/kse*), mida teistes muudetes ei esine (vrd. *tule/b* — *tuli*, *tule/va/d* — *tulid*, *näi/kse* — *näis* jne.: **-b**, **-va-**, **-kse** esineb ainult olevikus). Neid olevikku iseloomustavaid sõnaosi nimetatakse seepärast oleviku tunnusteks.

b) **Minevik e. preteeritum** (*harjutasin, palus, panid, ehitati; olen harjutanud, olin harjutanud*) väljendab **möödunud** tegevust.

Minevikku võidakse kujundada ühe või mitme pöörd sõnavormi abil (*harjutasin* — *olen harjutanud*, vt. 127, 128). Ühesõnalist minevikku nimetatakse **lihtminevikuks e. imperfektiks** ja teda iseloomustavad sõnaosad **-si-** või **-i-** (mineviku tunnused; näit.: *palu/si/n*, *ol/i/te*), mis esinevad ainult minevikus (vrd. näit. olevikku *palub, olete*, kus **-si-** või **-i-** puudub); ains. 3. pöördes on **-si** asemel **-s** (*palu/s*, *hakka/s*).

121. Vrd. järgnevate sõnade kuju ning tähendust: ta *tuleb* *meile* [vististi, kindlasti] — ta *tule/ks* *meile* [kui ta saaks] — *tul/gu* *meile* [me soovime, käsime seda] — ta *tule/vat* *meile* [meile öeldi nii, kuulsime nii]; *näeme* — *näe/ksi/me* — *näh/ke/m* — *me näge/vat*; *annad* — *anna/ksi/d* — *anna* — *sa and/vat*; *minnakse* — *minda/ks* — *minda/gu* — *minda/vat*.

Kõneviise e. mooduseid eristatakse pöörd sõnal neli:

a) Kindel kõneviis e. indikatiiv (*tuleb*, *näeme*, *annad*, *minnakse*) väljendab, et mingi tegevus tõeliselt sünnib (või on sündinud).

b) Tingiv kõneviis e. konditsionaal (*tule/ks*, *näe/ksi/me*, *anna/ksi/d*, *minda/ks*) märgib, et tegevus võib sündida teatud tingimusel.

See kõneviis eristub teistest muudetest sõnaosa *-ksi-* (tingiva kõneviisi tunnuse) abil (*tule/ksi/n*); selle *-ksi-* asemel on mõnes sõnakujus *-ks* (*tule/ks*, *minda/ks*). Tunnus *-ksi-* asetseb tüve ja pöördelõppude vahel (*tule/ksi/n*, *tule/ksi/d*, *tule/ksi/me* jne., vt. 119).

Tähele panna! Ei tohi keeletarvituses segi ajada tingiva kõneviisi tunnust *-ks* ja oleviku tunnust *-kse* (vt. 120a), näit.: *kirjutataks* (tingiv kõneviis) — *kirjutatakse* (kindla kõneviisi olevik), *näiks* — *näikse*, *õpitaks* — *õpitakse* jne.

c) Kaskiv kõneviis e. imperatiiv (*tul/gu*, *näh/ke/m*, *anna*, *minda/gu*) avaldab kasku või soovi, et mingi tegevus sünniks.

Ta pöördub järgmiselt:

Ains. 2.	pööre	<i>tule</i>	<i>anna</i>
3.	„	<i>tul/gu</i>	<i>and/ku</i>
Mitm. 1.	„	<i>tul/ge/m</i>	<i>and/ke/m</i>
2.	„	<i>tul/ge</i>	<i>and/ke</i>
3.	„	<i>tul/gu</i>	<i>and/ku</i>

Kaskivat kõneviisi iseloomustavaks sõnaosaks (kaskiva kõneviisi tunnuseks) on *-gu-*, *-ge-*, *-ku-*, *-ke-*. Ains. 2. pöördes see tunnus puudub (*tule*, *anna*). Ains. esimest pööret ei ole, muud pöörded on lõputa, välja arvatud mitm. 1. pööre, mille lõpp on *-m* (*tul/ge/m*).

d) Kaudne kõneviis [ladina keeli: *modus obliquus*] (*ta tule/vat, me näge/vat, sa and/vat, minda/vat*) esitab mingi tegevuse kuulduse, kolmanda isiku teate järgi sündivaks (*ta tulevat meile* = mulle ütles keegi, et ta tuleb meile).

Kaudset kõneviisi eristab teistest kõneviisidest sõnaosa **-vat** (kaudse kõneviisi tunnus). Sellele kaudse kõneviisi tunnusele pöördelõppe ei liideta (*mina tulevat, sina tulevat, tema tulevat, meie tulevat, teie tulevat, nemad tulevat*; vrd. näit. tingivat kõneviisi *tule/ksi/n, tule/ksi/d* jne., kus tunnusele **-ksi-** liituvad pöördelõpud).

Tähele panna! Ei tohi keeletarvituses segi ajada kaudse kõneviisi tunnust **-vat** ja oleviku mitm. 3. pöördelõpposa **-vad** (vt. 120 a), näit.: *nad tulevat* (kaudne kõneviis) — *nad tulevad* (kindla kõneviisi oleviku 3. p.), *nad andvat* — *nad annavad, nad viskavat* — *nad viskavad* jne.

Tegumood.

122. Vrd.: *Mehed ehitavad hoonet* [ehitajaiks on mehed] — *ehita/ta/kse hoonet* [ei ole öeldud, kes on ehitajad]. *Tegija saab töö eest palka* — *töö eest saa/da/kse palka*. *Me peaksime haavatu siit ära viima* [äraviijaiks oleme meie] — *haavatu peaks ära vii/da/ma* [ei ole öeldud, kes on äraviijad]. *Nad kirjutasid oma nimed alla* — *nimed kirjuta/t/i alla*.

Pöörd sõnal on kaks tegumoodi:

a) Isikuline tegumood e. personaal (näit. *ehitavad, saab, kirjutasid*) viitab teatavale isikule, kes midagi teeb või on mingis seisukorras.

b) Umbisikuline tegumood e. impersonaal (näit.: *ehitatakse, saadakse, kirjutati*) väljendab, et midagi tehakse või mingis seisukorras ollakse, jättes tegija isiku määramata.

Umbisikulist tegumoodi iseloomustab sõnaosa **-(d)a-, -ta-** (umbisikulise tegumoe tunnus, näit.: *saa/da/kse, ehi-ta/ta/kse, tuu/a/kse, tul/la/kse*); vokaali eel on selle **-da-, -ta-** asemel **-d-, -t-** (*saa/d/i, kirjuta/t/ud*).

Pöördelised ja käändelised muuted.

123. Osa pöörd sõna muuteid on võimalik ka käänta (olema — olema-s, olema-st, olema-ta; kõnelev — kõneleva, kõneleva-sse jne.). Neid nimetatakse pöörd sõna käändelisteks e. infiniitseteks muudeteks, vastandiks teistele, pöördelistele e. finiitsetele vormidele, mida käänta pole võimalik.

124. Pöörd sõnal on järgmised käändelised muuted:

a) Kaks tegevusnime e. infinitiivi:

1) 1.-ne e. *ma*-tegevusnimi, näit.: *Läheme mäangi/ma. Tulime praegu söö/ma/st. Töö jäi lõpetama/ta. Väsinud mehed on puhkama/s.*

1.-st tegevusnime iseloomustavaks sõnaosaks (1.-se tegevusnime tunnuseks) on *-ma-*. See tegevusnimi esineb harilikult sisseütleva käändena (mis on lõputa: *mängima*), selle kõrval aga ka sees-, seest- ja ilmaütlevana (*puhkama/s, sööma/st, lõpetama/ta*).

2) 2.-ne e. *da*-tegevusnimi, näit.: *Enne tuleb luge/da kiri läbi, siis haka/ta vastust kirjutama. Mis teh/a! Võidel/de/s liikusid väeosad seisukohalt seisukohale.*

2.-st tegevusnime iseloomustab sõnaosa *(-d)a, -ta* (2.-se tegevusnime tunnus, näit.: *luge/da, haka/ta, teh/a, tul/la*). Sel tegevusnimel on peale oma hariliku kuju olemas veel *-s*-lõpuline seesütlev; ses käändes on tunnuse *a*-hääliku asemel *e* (*võidel/des*, vrd. *võidel/da*).

b) Kaks kesksõna e. partitsiipi:

1) *Oleviku* kesksõna, näit.: *Võitle/va/d pooled tegid rahu. Iga ülesanne pole hõlpsasti lahendata/v.*

Seda kesksõna iseloomustavaks sõnaosaks (ehk teiste sõnadega: tema tunnus) on *-va-*, mille asemel ains. nimetavas on *-v* (*võitle/v*).

2) *Mineviku* kesksõna, näit.: *Raskused pole veel lõppe/nud; takistused pole veel võide/t/ud.*

Selle kesksõna tunnus on isikulises tegumoes *-nud*, umbisikulises — *-t/ud* (esimene *t*-ollus on tegumoe tunnus, vt. 122 b). *-nud-*, *-tud*-tunnuse *d* on esinemas praegu ainult ainsuse nimetavas; muudes käänetes *d* puudub: *lõppe/nu/ks, võide/tu/ks*.

Kesksõnad käänduvad korralikult nagu teisedki noomenid.

c) Kaks **teonimisõna**:

1) **Teonimi**, näit.: *Eksi/mine* on inimlik.

Teonime tunnuseks on **-mine**.

2) **Tegijanimi**, näit.: *Kus tegi/ja/id*, seal *nägi/ja/id*.

Selle muute tunnuseks on **-ja-**.

Teo- ja tegijanimi käänduvad reeglipäraselt nagu teisedki noomenid.

125. *ü* ega *i* järel ei kirjutata *j-i*: *müüa*, *müüakse*, *viia*, *viiakse*, *viilul*, *käia*, *saia*d, *minia* jne. — Erandiks on tegijanime tunnus **-ja**, mis alati — ka *ü* või *i* järel — märgitakse *j-ga*: *müüja*, *viija*, *käija*, *tuli*ja, *pesi*ja, *pani*ja, *tegi*ja jne.

Jaatav ja eitav kõne.

126. Vrd.: *Tütar läheb* kooli, *poeg ei lähe*. *Meie külas tehti* juba heina, *naaberkülas ei tehtud* veel. *Mine* koju! *Ära mine* veel! *Kas minna* või *mitte minna*? — *Poeg ei lähe mitte* kooli! *Ara mitte mine*!

Pöörd sõna võib väljendada, et mingi tegevus või olukord sünnib või et ta ei sünni. Vastavalt eraldatakse pöörd sõnal kaks kõnet: **jaatav** (*läheb*, *mine*, *minna*) ja **eitav** (*ei lähe*, *ära mine*, *mitte minna*).

Eitav kõne kujundatakse harilikult abisõna *ei*, käskivas kõneviisis sõnakese *ära* abil. Käändelistes muudetes tarvita-takse eitamiseks abisõna *mitte*, mis annab eitava tähenduse muudelegi käändsõnadele (vrd. *mitteraske*, *mittelinn*). Abisõna *mitte* võidakse kasutada ka *ei* või *ära* kõrval eituse kõvenda-miseks (*ära mitte mine*).

Pöörd sõna liitmuuted.

127. Peale eitava kõne, mida, nagu nägime, kujundatakse mitme sõna abil (*ei lähe*), on pöörd sõnal veel teisi muuteid, mida ei saa moodustada ühe sõnaga (*oleme käinud*, *on tehtud* jne.). Kõiki neid nimetatakse **liitmuuteiks**, vastandiks ühest sõnast koosnevaile **lihtmuuteile** (*käisime*, *tehti*, *lähen*).

128. Pane tähele liitmuuteid sõnaga **olema**: *olen lugenud, oled lugenud, on lugenud, oleme lugenud, olete lugenud, [nemad] on lugenud; oleksin lugenud, oleksid lugenud jne.; olgu lugenud; olevat lugenud; on loetud; oleks loetud; olgu loetud; olevat loetud. — olin lugenud, olid lugenud jne.; oli loetud.*

Pöörd sõna **olema** ja mineviku kesksõna abil saab kujundada kaks liitmuudet:

a) Kui pöörd sõna on olevikus, saadakse täisminevik e. perfekt (*olen, oleksin, olgu, olevat — lugenud; on, oleks, olgu, olevat — loetud*).

b) Pöörd sõna mineviku abil moodustatakse enneminevik e. pluskvamperfekt (*olin lugenud, oli loetud*).

Neil muuteil pöördub ainult sõna **olema** (isikulise tegumoe kindlas ja tingivas kõneviisis), kuna juuresolev kesksõna on selle juures muutumatu (*olen lugenud, oled lugenud, on lugenud jne., olin lugenud, olid lugenud jne.*). Kääskivast kõneviisist on esinemas ainult 3. pööre (*olgu lugenud*).

129. Pane tähele liitmuuteid sõnadega **ei** ja **ära**: [*mina, sina, tema, meie, teie, nemad*] **ei** *anna, ei andnud, ei annaks, ei andvat, ei ole andnud, ei olnud andnud, ei oleks andnud, ei olevat andnud; — ei anta, ei antud, ei antaks, ei antavat, ei ole antud, ei olnud antud, ei oleks antud, ei olevat antud; — ära anna, ärgu andku, ärgem andkem, ärge andke, ärgu andku; ärgu olgu andnud; — ärgu antagu; ärgu olgu antud. — Tähele panna: pole = ei ole, polnud = ei olnud, poleks = ei oleks, polevat = ei olevat, polda = ei olda, poldud = ei oldud.*

Sõna **ei** on pöördumatu (*mina ei anna, sina ei anna jne.*). Temale liitub eitavas kõnes kas lihtne lõputa tüvi (*ei anna, ei annaks jne.*) või mineviku kesksõna (*ei andnud, ei antud*) või liitmenevikus mõlemad korraga (*ei ole andnud, ei ole antud jne.*), kusjuures needki on muutumatud. — Kääskiva kõneviisi oleviku vormides sõnaga **ära** pöörduvad mõlemad liitosad korraga (*ära anna, ärgu andku jne.*). — Korrapärase *ei*-ühendite *ei ole, ei olnud, ei oleks, ei olevat, ei olda, ei oldud* kõrval tarvitatakse lühemaid **pole** (varem: *ep ole*). *polnud, poleks, polevat, polda, poldud.*

130. Pöörd sõna muudete tabel

(eitav kõne asetseb jaatava kõrval; ainult käändelistes muudetes on eitus jäänud mainimata: seal väljendatakse ta, nagu muilgi käändsõnul, abisõna *mitte* abil, vt. 126).

I. Isikuline tegumood (personaal).

a. Pöördelised (finiitsed) muuted.

1. Kindel kõneviis (indikatiiv).

Olevik (preesens).			Lihtminevik (imperfekt).		
Ains.	1. p. <i>ela/n</i>	} ei	<i>ela/si/n</i>	<i>tul/i/n</i>	} ei
	2. „ <i>ela/d</i>		<i>ela/si/d</i>	<i>tul/i/d</i>	
	3. „ <i>ela/b</i>		<i>ela/s</i>	<i>tul/i</i>	
Mitm.	1. „ <i>ela/me</i>	} ela	<i>ela/si/me</i>	<i>tul/i/me</i>	} ela/nud
	2. „ <i>ela/te</i>		<i>ela/si/te</i>	<i>tul/i/te</i>	
	3. „ <i>ela/va/d</i>		<i>ela/si/d</i>	<i>tul/i/d</i>	

Täisminevik (perfekt).			Ennemindevik (pluskvamperfekt).		
Ains.	1. p. olen <i>ela/nud</i>	} ei ole	olin <i>ela/nud</i>		} ei
	2. „ oled „		olid „		
	3. „ on „		oli „		
Mitm.	1. „ oleme „	} ela/nud	olime „		} olnud
	2. „ olete „		olite „		
	3. „ on „		olid „		

2. Tingiv kõneviis (konditsionaal).

Olevik (preesens).			Täisminevik (perfekt).		
Ains.	1. p. <i>ela/ksi/n</i>	} ei	oleksin <i>ela/nud</i>		} ei oleks
	2. „ <i>ela/ksi/d</i>		oleksid „		
	3. „ <i>ela/ks</i>		oleks „		
Mitm.	1. „ <i>ela/ksi/me</i>	} ela/ks	oleksime „		} ela/nud
	2. „ <i>ela/ksi/te</i>		oleksite „		
	3. „ <i>ela/ksi/d</i>		oleksid „		

3. Käskiv kõneviis (imperatiiv).

Olevik (preesens).			Täisminevik (perfekt).		
Ains.	2. p. <i>ela</i>	ära <i>ela</i>			} ärgu
	3. „ <i>ela/gu</i>	är/gu <i>ela/gu</i>	olgu <i>ela/nud</i>		
Mitm.	1. „ <i>ela/ge/m</i>	är/ge/m <i>ela/ge/m</i>			
	2. „ <i>ela/ge</i>	är/ge <i>ela/ge</i>			} ela/nud
	3. „ <i>ela/gu</i>	är/gu <i>ela/gu</i>			

4. Kaudne kõneviis (modus obliquus).

Olevik (preesens).

Täisminevik (perfekt).

Ains.	1. p.	}	<i>ela/vat</i> { <i>ei</i> <i>ela/vat</i>	(olevat) <i>ela/nud</i> { <i>ei olevat</i> <i>ela/nud</i>
	2. "			
	3. "			
Mitm.	1. "	}		
	2. "			
	3. "			

b. Käändelised (infiniitsed) muuted.

*ma-tegevusnimi**da-tegevusnimi*

Kesksõnad

(I infinitiiv).

(II infinitiiv).

(partitsiibid).

Sisseütl. *ela/ma**ela/da*Olevik. *ela/v*Seesütl. *ela/ma/s*Seesütl. *ela/de/s*Minevik. *ela/nud*Seestütl. *ela/ma/st*

Teonimi.

Tegijanimi.

Ilmaütl. *ela/ma/ta**ela/mine**ela/ja*

II. Umbisikuline tegumood (impersonaal).

a. Pöördelised (finitiised) muuted.

1. Kindel kõneviis (indikatiiv).

Olevik (preesens).

Lihtminevik (imperfekt).

*ela/ta/kse**kõnel/da/kse**ei* { *ela/ta*
*kõnel/da**ela/t/i**kõnel/d/i**ei* { *ela/tud*
kõnel/dud

Täisminevik (perfekt).

Ennemininevik (pluskvamperfekt).

on { *ela/tud*
*kõnel/dud**ei ole* { *ela/tud*
*kõnel/dud**oli* { *ela/tud*
*kõnel/dud**ei olnud* { *ela/tud*
kõnel/dud

2. Tingiv kõneviis (konditsionaal).

Olevik (preesens).

Täisminevik (perfekt).

*ela/ta/ks**kõnel/da/ks**ei* { *ela/ta/ks*
*kõnel/da/ks**oleks* { *ela/tud*
*kõnel/dud**ei oleks* { *ela/tud*
kõnel/dud

3. Käskiv kõneviis (imperatiiv).

Olevik (preesens).

Täisminevik (perfekt).

*ela/ta/gu**kõnel/da/gu**ärgu* { *ela/ta/gu*
*kõnel/da/gu**olgu* { *ela/tud*
*kõnel/dud**ärgu olgu* { *ela/tud*
kõnel/dud

4. Kaudne kõneviis (modus obliquus).

Olevik (preesens).

Täisminevik (perfekt).

*ela/ta/vat**kõnel/da/vat**ei* { *ela/ta/vat*
*kõnel/da/vat**olevat* { *ela/tud*
*kõnel/dud**ei olevat* { *ela/tud*
kõnel/dud

b. Käändelised (infiniitsed) muuted.

ma-tegevusnimi

Keksõnad (partitsiibid).

(I infinitiiv).

Olevik (preesens).

Minevik (preteeritum).

Sisseütl. *ela/ta/ma**ela/ta/v**ela/t/ud**kõnel/da/ma**kõnel/da/v**kõnel/d/ud*

Pöördõnade põhi- ja peamuuted.

131. Vrd. isikulise tegumoe *ma*-tegevusnime järgnevate muudetega:

Isikuline tegumood.

ma-teg. sisseütl.*noppi/ma**tõmba/ma*

„ seesütl.

*noppi/mas**tõmba/mas*

„ seestütl.

*noppi/mast**tõmba/mast*

„ ilmaütl.

*noppi/mata**tõmba/mata*

Oleviku kesks.

*noppi/v**tõmba/v*

Kaudse kõnev. olevik

*noppi/vat**tõmba/vat*

Teonimi

*noppi/mine**tõmba/mine*

Tegijanimi

*noppi/ja**tõmba/ja*

Isikulise tegumoe *ma*-tegevusnime sisseütlev on põhimuuteks järgmistele sama tegumoe vormidele: *ma*-tegevusnime muile käändeile, oleviku keksõnale, kaudse kõneviisi olevikule, teo- ja tegijanimele.

Selle juhise erandid on järgmised:

a) sõnul, millel *-ma* eel on konsonant (*naer/ma*, *tap/ma*, *võt/ma* jne., vt. 147), on keksõna ainsuse nimetavas *-v* ette lisandunud *-e* (mis omastavas puudub): *naer/ma* — *naere/v* [omast. *naer/va*], *tap/ma* — *tappe/v*, *võt/ma* — *võtte/v*, *laul/ma* — *laule/v*, *jook/ma* — *jookse/v* jne.;

b) mõnel sõnal, mil *-ma* eel on lühike *e* (*tule/ma*, *pane/ma* jne., vt. 144, 146), on tegijanimis selle *e* asemel *i* (vt. 157): *tule/ma* — *tuli/ja*, *pane/ma* — *pani/ja*, *sure/ma* — *suri/ja*, *tege/ma* — *tegi/ja* jne.

132. Vrd. isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku 1. pööret järgnevate muudetega:

Isikuline tegumood.

Kindla kõnev. olev. ains. 1. p.

*nopi/n**tõmba/n*

„ „ „ 2. p.

*nopi/d**tõmba/d*

„ „ „ 3. p.

*nopi/b**tõmba/b*

Kindla kõnev. olev. mitm. 1. p.	<i>nopi/me</i>	<i>tõmba/me</i>
" " " " 2. p.	<i>nopi/te</i>	<i>tõmba/te</i>
" " " " 3. p.	<i>nopi/vad</i>	<i>tõmba/vad</i>
" " " eitav kõne	<i>ei nopi</i>	<i>ei tõmba</i>
Tingiva kõnev. olev. ains. 1. p.	<i>nopi/ksin</i>	<i>tõmba/ksin</i>
" " " " 2. p.	<i>nopi/ksid</i>	<i>tõmba/ksid</i>
" " " " 3. p.	<i>nopi/ks</i>	<i>tõmba/ks</i>
" " " mitm. 1. p.	<i>nopi/ksime</i>	<i>tõmba/ksime</i>
" " " " 2. p.	<i>nopi/ksite</i>	<i>tõmba/ksite</i>
" " " " 3. p.	<i>nopi/ksid</i>	<i>tõmba/ksid</i>
" " " eitav kõne	<i>ei nopi/ks</i>	<i>ei tõmba/ks</i>
Käskiva kõnev. olev. ains. 2. p.	<i>nopi</i>	<i>tõmba</i>
Sama pööre eitavas kõnes	<i>ära nopi</i>	<i>ära tõmba</i>

Isikulise tegumoe **kindla kõneviisi oleviku** 1. pööre on põhimuuteks järgmistele sama tegumoe vormidele: tervele kindla ja tingiva kõneviisi jaatavale ning eitavale olevikule ja jaatavale ning eitavale käskiva kõneviisi ains. 2.-le pöördle.

133. Vrd. *da*-tegevusnime järgneva muutega:

<i>da</i> -teg.	<i>noppi/da</i>	<i>tõmma/ta</i>
<i>da</i> -teg. seesütl.	<i>noppi/des</i>	<i>tõmma/tes</i>

***da*-tegevusnimi** on põhimuuteks sama tegevusnime seesütlevale käände.

134. Vrd. *nud*-kesksõna järgnevate muudetega:

Isikuline tegumood.

<i>nud</i> -kesks.	<i>noppi/nud</i>	<i>tõmma/nud</i>
Käsk. kõnev. ains. 3. p.	<i>noppi/gu</i>	<i>tõmma/ku</i>
" " mitm. 1. p.	<i>noppi/gem</i>	<i>tõmma/kem</i>
" " " 2. p.	<i>noppi/ge</i>	<i>tõmma/ke</i>
" " " 3. p.	<i>noppi/gu</i>	<i>tõmma/ku</i>
Samad pöörded eitavas kõnes	<i>ärgu noppi/gu</i> <i>ärgem noppi/gem</i> <i>ärge noppi/ge</i> <i>ärgu noppi/gu</i> <i>ärgu tõmma/ku</i> <i>ärgem tõmma/kem</i> <i>ärge tõmma/ke</i> <i>ärgu tõmma/ku</i>	

Vrd. nende muudetega ka *da*-tegevusnime:

<i>noppi/da</i>	<i>tõmma/ta</i>
-----------------	-----------------

Isikulise tegumoe mineviku kesksõna on põhimuuteks sama tegumoe käskiva kõneviisi ainsuse 3.-le ja kõigile mitmuse pöördeile, niihästi jaatavaile kui eitavaile.

Seejuures on käskiva kõneviisi tunnuse *g* asemel *k*, kui *da*-tegevusnimi lõpeb *-ta*-ga (*tõmma/ta* — *tõmma/ku*, *tõmma/kem*, *tõmma/ke*).

135. Vrd. *tud*-kesksõna järgnevate muudetega:

Umbisikuline tegumood.

<i>tud</i> -kesks.	<i>nopi/tud</i>	<i>tõmma/tud</i>
Kindl. kõnev. olev. eitav k.	<i>ei nopi/ta</i>	<i>ei tõmma/ta</i>
„ „ lihtmin. jaatav k.	<i>nopi/ti</i>	<i>tõmma/ti</i>
„ „ „ eitav k.	<i>ei nopi/tud</i>	<i>ei tõmma/tud</i>
Ting. kõnev. olev. jaatav k.	<i>nopi/taks</i>	<i>tõmma/taks</i>
„ „ „ eitav k.	<i>ei nopi/taks</i>	<i>ei tõmma/taks</i>
Käsk. kõnev. olev. jaatav k.	<i>nopi/tagu</i>	<i>tõmma/tagu</i>
„ „ „ eitav k.	<i>ärgu nopi/tagu</i>	<i>ärgu tõmma/tagu</i>
Kauds. kõnev. olev. jaatav k.	<i>nopi/tavat</i>	<i>tõmma/tavat</i>
„ „ „ eitav k.	<i>ei nopi/tavat</i>	<i>ei tõmma/tavat</i>
<i>ma</i> -teg.	<i>nopi/tama</i>	<i>tõmma/tama</i>
Olev. kesks.	<i>nopi/tav</i>	<i>tõmma/tav</i>

Umbisikulise tegumoe mineviku kesksõna on põhimuuteks kõigile, niihästi jaatavaile kui eitavaile, umbisikulise tegumoe vormidele peale *-kse*-tunnuselise oleviku (vrd.: *söödud* — *süüakse*, *tuldud* — *tullakse* jne.).

136. Peale eelloendatud põhimuudete tuleb pöörarnisel järjekindlasti silmas pidada vorme, mida eelmainituist otseselt ning hõlpsalt tuletada ei saa. Need on isikulise tegumoe lihtminevik ja umbisikulise tegumoe *kse*-olevik. Viimaseid ühes põhimuudetega nimetatakse pöördsõna *peamuuteiks* e. -vormideks ja need esitatakse järgnevais peatükes harilikult alati ühes ning samas järjekorras: isikulise tegumoe 1) *ma*-tegevusnimi, 2) *da*-tegevusnimi, 3) kindla kõneviisi olevik, 4) lihtminevik, 5) *nud*-kesksõna, ja umbisikulise tegumoe 6) *kse*-olevik, 7) *tud*-kesksõna (lühendatult: *ma*-teg., *da*-teg., olev., lihtmin., *nud*-kesks., *kse*-olev., *tud*-kesks.).

137. Pöörd sõna pea- ning põhimuudete ja nende kaudu tuletatavate muudete tabel.

(P tähendab peamuudet, ■ — *ma*-teg. ning tema kaudu tuletatavaid muuteid, □ — olev. ning tema kaudu tuletatavaid muuteid, △ — *da*-teg. ning tema kaudu tuletatavaid muuteid, ▲ — *nud*-kesks. ning tema kaudu tuletatavaid muuteid, ▼ — *tud*-kesks. ning tema kaudu tuletatavaid muuteid; k. p. = kõik pöörded; tabelis on toodud ainult lihtmuuted.)

	Isikuline tegumood.	Umbisikuline tegumood.
Olev. (k. p.)	P □ <i>nopin, tulen</i> jne.	P <i>nopitakse, tullakse</i>
Lihtmin. (k. p.)	P <i>noppisin, tulin</i> jne.	▼ <i>nopiti, tuldi</i>
Tingiv kõnev. (k. p.)	□ <i>nopiksin, tuleksin</i> jne.	▼ <i>nopitaks, tuldaks</i>
Käskiv kõnev.		
a) ains. 2. p.	□ <i>nopi, tule</i>	—
b) ains. 3. p. ja mitm. p.	▲ <i>noppigu, tulgu</i> jne.	▼ <i>nopitagu, tuldagu</i>
Kaudne kõnev. (k. p.)	■ <i>noppivat, tulevat</i> jne.	▼ <i>nopitavat, tuldavat</i>
<i>ma</i> -teg.		
a) sisseütl.	P ■ <i>noppima, tulema</i>	▼ <i>nopitama, tuldama</i>
b) muud käänded	■ <i>noppimas, tulemas</i> jne.	—
<i>da</i> -teg.		
a) põhivorm	P △ <i>noppida, tulla</i>	—
b) seesütl.	△ <i>noppides, tülles</i>	—
Oleviku kesks.	■ <i>noppiv, tulev</i>	▼ <i>nopitav, tuldav</i>
Mineviku kesks.		
a) <i>nud</i> -kesks.	P ▲ <i>noppinud, tulnud</i>	—
b) <i>tud</i> -kesks.	—	P ▼ <i>nopitud, tuldud</i>
Teonimi	■ <i>noppimine, tulemine</i>	—
Tegijanimi	■ <i>noppija, tulija</i>	—

b. Pöördkonnad.

138. Nagu käändsõnad (vt. 58) nii liigitatakse ka pöörd-sõnad nende pööramisviisi ning välimuse järgi rühmadesse, mida nimetatakse **pöördkondadeks** e. **konjugatsioonideks**. Käes-olevas raamatus on pöörd sõnad rühmitatud nelja pöördkonda.

Märkus. Käänd- ja pöördkondi nimetatakse ühise nimega **muut-kondadeks**.

Esimene pöördkond
(*tooma*-, *käima*-pöördkond).

Sõnad, mil tegevusnime tunnuse *-ma* eel on pikk vokaal või diftong.

I alaliik: sõnad, mil *-ma* eel on pikk vokaal, välja arvatud *ii, üü* (*tooma*).

139. Näit.:

`tooma, da-teg. `tuua

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>`toon</i>	<i>`tõin</i>	<i>toonud</i>
Umbisik.	<i>tuuakse</i>		<i>`toodud</i>

Samuti: *looma, jooma, pooma* (lihtmin. *poosin*), *sööma, lõõma, keema* (lihtmin. *keesin*, da-teg. *`kiia* e. *`keeda*, kse-olev. *kiiakse* e. *`keedakse*), *saama, jääma, leema, muuma, määma* (lihtmin.: *sain, jäin, leesin, muusin, määsin*, da-teg.: *`saada, `jääda, `leeda, `muuda, `määda*, kse-olev.: *`saadakse, `jäädakse, `leedakse, `muudakse, `määdakse*).

Neil sõnul on tüvele järgneva *d*-tunnuse kao korral *oo, öö, ee* asemel *uu, üü, ii* (*looma — luua, luuakse, sööma — süüa, süüakse, keema — kiia, kiiakse*) ja minevikus *oi, õi* asemel *õi* (*jooma — jõin, lõõma — lõin*).

II alaliik: sõnad, mil *-ma* eel on diftong või *ii, üü* (*käima, viima, müüma*).

140. Näit.:

`käima, da-teg. `käia

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>`käin</i>	<i>käisin</i>	<i>käinud</i>
Umbisik.	<i>käiakse</i>		<i>`käidud</i>

Samuti: *müüma, viima, võima* (da-teg. *`võia* e. *`võida*, kse-olev. *võiakse* e. *`võidakse*), *kaema, näima, näima, treima, täima* (da-teg.: *`kaeda, `naida, `näida, `treida, `täida*, kse-olev.: *`kaedakse, `naidakse, `näidakse, `treidakse, `täidakse*).

141. Erijuhtum. Sõnal *näima* on olemas ka isikulise tegumoe kse-olevik (3. pööre): *näikse* [=näib].

Teine pöördkond
(*paluma-, kirjutama*-pöördkond).

Astmevahelduseta sõnad, mil *-ma* eel on kaks või enam silpe.

142. Näit.:

paluma, da-teg. paluda

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>palun</i>	<i>palusin</i>	<i>palunud</i>
Umbisik.	<i>palutakse</i>		<i>palutud</i>

siblima, da-teg. siblida

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	siblin	siblisin	siblinud
Umbisik.	siblitakse		siblitud

`murduma, da-teg. `murduda

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	`murdun	`murdusin	`murdunud
Umbisik.	`murdutakse		`murdutud

kirjutama, da-teg. kirjutada

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	kirjutan	kirjutasin	kirjutanud
Umbisik.	kirjutatakse		kirjutatud

Samuti pöörduvad:

(Nagu **paluma** [palun]; sõnad, mil **-ma** eel on kaks silpi esimesel silbivältel:) **lubama, magama, sõdima, lisama, põlema, munema, avama, ronima, küsima, mürama, kohama** jne.

(Nagu **siblima** [siblin]; sõnad, mil **-ma** eel on kaks silpi teisel silbivältel:) **hagrima, kablima, kõblima, lidrima, sagrima, sobrima** jne.

(Nagu **`murduma** [`murdun]; sõnad, mil **-ma** eel on kaks silpi kolmandal silbivältel:) **kalduma, puuduma, juhtuma, joobuma, jälgima, lõhkema, julgema, katkema, langema, hääldama, eeldama, koondama, pooldama, koostama, äestama, jaatama, eitama, kaotama, töötama; taotlema, loetlema** jne.

(Nagu **kirjutama** [kirjutan]; sõnad, mil **-ma** eel on kolm või enam silpe:) **harjutama, armastama, kirjeldama, parandama, ähvardama, häälitsema, muretsema, kaubitsema, alanema, halvenema, suurenema, kohisema, kärisema; esitlema, ahvatlema, imetlema, kummardlema, ähvardlema, mõtisklema, otsisklema, häälitsema** jne.

143. Eriliik: sõnad, mil **-ma** eel on kolmesilbiline **-ele-** (**-ale-**) lõpuline tüvi esimesel või teisel silbivältel (**kõnele/ma, ihale/ma, viljele/ma**); neil sõnul on **da**-tegevusnimes, **nud**-kesksõnas ja umbisikulises tegumoes tüve lõpul konsonant (**-l:** **kõnel/da, kõnel/nud, kõnel/dakse**). Näit.:

kõnelema, da-teg. kõnelda

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	kõnelen	kõnelesin	kõnelnud
Umbisik.	kõneldakse		kõneldud

Samuti pöörduvad: *rabelema, purelema, kogeleva, kõhelema, jagelema, vedelema, ihalema, viljelema* jne., ja sõna *'aelema* (varem: *ajelema*).

Märkus. Sõnad nagu *kõnelema* pöörduvad peajoonetes samuti nagu *õmblema* (vt. 149), selle ainsa vahega, et *kõnelema*-tüübil astmevaheldus puudub, kuna *õmblema* on astmevahelduslik (*õmmelda* — *õmblen*).

144. Muud erijuhtumid.

Sõnal *ajama* on umbisik.: *aetakse* (varem: *ajetakse*), *aetud*.

Sõnal *tulema* on peamuuted: *tulema, 'tulla, tulen, tulin, tulnud, tullakse, 'tuldud*. Nagu *tulema* pöörduvad ka: *olema* (oleviku pöörded: *olen, oled, [tema] on, oleme, olete, [nemad] on*), *panema, purema, surema*. — Sõnal *pesema* on peamuuted: *pesema, 'pesta, pesen, pesin, 'pesnud, 'pestakse, 'pestud*.

Sõnal *minema* on osa vorme teisetüvelisest pöörd sõnast; tema peamuuted: *minema, 'minna, lähen, läksin, läinud, minnakse, 'mindud*, käskiv kõneviis: *mine, mingu, mingem, minge, mingu*, tegijanimi: *mineja* (vrd. *minia* = pojanaine; viimane sõna ei ole mitte tuletatud *minema*-pöörd sõnast!).

Sõnul *'kuulduma, 'tunduma* on olemas ka isikulise tegumoe kse-olevik: *kuulukse, tunnukse*.

'murduma-, kirjutama-laadilisi sõnu, mille lõpul on *-tlema, -dlema, -sklema, -tslema* (*'taotlema, esitlema, kummardlema, mõtisklema, häälitselema* jne., vt. 142), võidakse tarvitada ka pikemal kujul, *-telema-, -delema-, -skelema-, -tselema*-lõpulistena (*'taotelema, esitelema, kummardelema* jne.). Säärasel korral pöörduvad nad nagu *tulema: esitelema, esitella, esitelen, esitelin, esitelnud, esitellakse, esiteldud*; samuti: *taotelema, lootelema, ahvatelema, imestelema, kummardelema, ahvardelema, mõtiskelema, otsiskelema, häälitselema* jne.

Kolmas pöördkond

(*lugema-, saatma*-pöördkond).

Astmevaheldusega sõnad, mil *-da*-tegevusnimi on tugevas ja olevik nõrgas astmes

(*lugeda* — *loen*).

I alaliik: sõnad, mil *-ma* eel on vokaal

(*lugema, õppima*).

145 Näit.:

lugema, da-teg. lugeda

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>loen</i>	<i>lugesin</i>	<i>lugenud</i>
Umbisik.	<i>loetakse</i>		<i>loetud</i>

leppima, da-teg. leppida

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>lepin</i>	<i>leppisin</i>	<i>leppinud</i>
Umbisik.	<i>lepitakse</i>		<i>lepitud</i>

Samuti pöörduvad:

(Nagu *lugema* [loen]; esimese silbivälte sõnad:) *sugema, siduma, kaduma, laduma, liguma, sadama* [sajan], *põdema, nägima* [näin], *kuduma* [kujun e. koon] jne.

(Nagu *leppima* [lepin]; kolmanda silbivälte sõnad:) *sündima, tungima, rääkima, tekkima, mähkima, saagima* [saen], *laadima* [laen], *koorima, õppima, haukuma, pakkuma, välkuma, kaaluma, sattuma, sulgema* [sulen], *haisema, lõppema, pääsema, kuivama, kasvama* jne.

146. Erijuhtumid. Sõnal *vedama* [vean] on umbisik.: *veetakse, veetud*. — Pöörd sõnal *pidama* [= hoidma] on lihtmin. *pidasin*, umbisik. *peetakse, peetud*, sõnal *pidama* [= kohustatud olema] on sellevastu lihtmin. *pidin*, umbisik. *peatakse, peatud*.

Pöörd sõna *nägema* peamuuted on: *nägema, näha, näen, nägin, näinud, nähakse, nähtud*; tegijanimi: *nägija*, käskiv kõneviis: *näe, nähku, nähkem, nähke, nähku*; samuti pöördub: *tegema* [teen].

Sõnul *käskima, kiskuma, uskuma* on umbisikuline tegum.: *kästakse, kästud, kistakse, kistud, usutakse e. ustakse, usutud e. ustud*.

II alaliik: sõnad, mil -ma eel on konsonant (saatma).

147. Näit.:

saatma, da-teg. saata

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>saadan</i>	<i>saatsin</i>	<i>saatnud</i>
Umbisik.	<i>saadetakse</i>		<i>saadetud</i>

`murdma, da-teg. `murda

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	murran	`murdsin	`murdnud
Umbisik.	`murtakse		`murtud

`laulma, da-teg. `laulda

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	laulan	`laulsin	`laulnud
Umbisik.	`lauldakse		`lauldud

`seisma, da-teg. `seista

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	seisan	`seisin	`seisnud
Umbisik.	`seistakse		`seistud

`laskma, da-teg. `lasta

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	lasen	`lasksin	`lasknud
Umbisik.	`lastakse		`lastud

Samuti pöörduvad :

(Nagu **saatma** [saadan]; -ma eel on *t* või *p*.) **petma, tapma** (da-teg. **tappa**), **lõpma** (olev. **lõpen**, da-teg. **lõppa**), **niitma, koitma, laitma, väitma, võitma, tahtma, kartma, kastma, pistma, päästma, mõistma** jne.

(Nagu **murdma** [murran]; -ma eel on *d*.) **andma, kandma, kündma, tundma, needma** [nean], **seadma, teadma, püüdma, jõudma, nõudma, leidma, hoidma** jne.

(Nagu **laulma** [laulan]; -ma eel on *l, n, r*.) **kuulma, keelma, neelma, naerma, keerma, pööрма, käänma, veenma, väänma** (nud-kesks.: **käännud, veennud, väännud**) jne.

(Nagu **seisma** [seisan]; -ma eel on *s*.) **tõusma, haisma, maitsma, õitsma, kaitsma** jne.

(Nagu **laskma** [lasen]; -ma eel on *sk*.) **käskma, mõskma, puskma.**

148. Erijuhtumid. Sõnul **jätma, katma, kütma, matma, võtma** on umbisikulise tegumoe tunnuse *t* eel tüves olev *t* kadunud: **jäetakse** (varem: **jätetakse**), **jäetud, kaetakse** (varem: **katetakse**), **kaetud, kõetakse, kõetud, mae-takse, maetud, võetakse, võetud.**

ks-, ps-sõnad maksma, peksma, lüpsma, küpsma, mis muutuvad nagu *seisma*, võivad pöörduda ka nagu *saata*: *da-teg. `maksa* (e. *maksta*), umbisikuline tegum. *maksetakse, maksetud* (e. *makstakse, makstud*). — Sõnal *jooksma* on *-ks(e)-ga* lõppeva tüve kõrval (*jooks/ma, jookse/n*) *da-tegevusnimes, nud-kesksõnas* ja umbisikulises tegumoes olemas veel *s-ga* lõppev tüvi: (*`jooksma*), *`joos/ta*, (*jooksen, `jooksin*), *`joos/nud, `joos/-takse, `joos/tud*.

Neljas pöördkond

(*tõmbama-, õmblema-pöördkond*).

Astmevaheldusega sõnad, mil *da-tegevusnimi* on nõrgas ja olevik tugevas astmes (*tõmmata — tõmban*).

149. Näit.:

`tõmbama, da-teg. tõmmata

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>`tõmban</i>	<i>`tõmbasin</i>	<i>tõmmanud</i>
Umbisik.	<i>tõmmatakse</i>		<i>tõmmatud</i>

`õmblema, da-teg. õmmelda

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>`õmblen</i>	<i>`õmblesin</i>	<i>õmmelnud</i>
Umbisik.	<i>õmmeldakse</i>		<i>õmmeldud</i>

Samuti pöörduvad:

(Nagu *tõmbama* [*tõmmata*]; *-ma* eel on *a*:) *hindama, kul-dama, kõlbama* [*kõlvata*], *algama* [*alata*], *pelgama* [*peljata*], *lupjama, kiusama, hakkama, vaatama, aitama, näitama, ootama, süütama, tüütama, viitama, rüüstama, puistama, laastama, kee-lama, neelama, keerama, pöörama, käänama, väärama* jne.

(Nagu *õmblema* [*õmmelda*]; *-ma* eel on *le*:) *tõmblema, võrdlema, karglema, vehklema, taplema, võitlema, kahtlema, hoid-lema* [*hoielda*], *maadlema* [*maadelda*], *suudlema, vaevlema* jne.

150. Erijuhtum. Sõnul *mõtlemä, ütlemä* on *da-teg.:* *mõtelda* e. *`mõelda*, *ütelda* e. *`õelda*, umbisik.: *mõteldakse* e. *`mõeldakse*, *üteldakse* e. *`õeldakse*, *mõteldud* e. *`mõeldud*, *üteldud* e. *`õeldud*.

151. Tähele panna! Astmevaheldus kolmandas ja neljandas pöördkonnas on oluliselt samuti vastuoksases järjekorras nagu käändsõnade kuuendas ja seitsmendas muutkonnas (vt. 86): *da*-tegevusnimi on kolmandas pöördkonnas tugev (*õppida*), neljandas — nõrk (*hüpata*), olevik on kolmandas pöördkonnas nõrk (*õpin*), neljandas — tugev (*hüppan*).

Vrd. järgnevat kavastist (kus jämendatud trükk tähendab tugevat astet, näit. *sündida*, harilik jämendamata trükk — nõrka astet, näit. *sünnin*):

	III pöördk.	IV pöördk.
Isik.	<i>ma</i> -teg.	<i>sündima</i> <i>lendama</i>
	<i>da</i> -teg.	<i>sündida</i> <i>lennata</i>
	Olev.	<i>sünnin</i> <i>lendan</i>
	Lihtmin.	<i>sündisin</i> <i>lendasin</i>
	<i>nud</i> -kesks.	<i>sündinud</i> <i>lennanud</i>
Umbisik.	<i>kse</i> -olev.	<i>sünnitakse</i> <i>lennatakse</i>
	<i>tud</i> -kesks.	<i>sünnitud</i> <i>lennatud</i>

Võõrsõnade pööramine.

152. *deklaméerima*, *maskéerima* pöörduvad nagu *veerima* (III pöördkond), *poléeruma*, *kristalliséeruma* nagu *veenduma* (II pöördkond), *eksperimentima* nagu *leppima*.

Võõrsõnad pöörduvad nagu nende lõpposa, alates pearõhulisest silbist, viimane kaasa arvatud (vrd. võõrsõnade käänamist, 87).

c. Täiendavaid märkusi üksikute pööramismuudete kohta.

Lihtminevik.

153. Lihtminevikul on, nagu nägime (vt. 120 b), kaks tunnust: *-s(i)-* (*õppi/si/n*, *viska/s*) ja *-i-* (*tul/i/n*, *visat/i*).

Isikulises tegumoes tarvitatakse harilikult *-s(i)-*tunnust: *kee/si/d*, *luge/si/n*, *pida/s*, *kõnele/si/me*, *kirjuta/si/te*, *hakka/si/d* jne. Ainult väheseil (peamiselt I ja II pöördkonda kuuluvail) sõnul on isikulises tegumoes *-i-*tunnus (vt. 139, 144, 146): *sa/i/n*, *tõ/i/d*, *pid/i*, *tul/i/me*, *nägi/te*, *pes/i/d* jne.

(● tähendab tugevat, ○ — nõrka astet; 0 [= null] on

Tähele panna! I ja II pöördkonnas on astmevaheldu-

ma-teg. ja olev.

da-teg.

Lihtmin.

I pöörd-

(-ma eel on pikk

- a) **toema** — toon
keema — keen
saama — saan
b) **käima** — käin

-a { tuua
kiia ~ keeda
(-da) { saada
käia

-in { tõin
keesin
(-sin) { sain
-sin käisin

II pöörd-

(-ma eel on kaks

- paluma** — palun
siblima — siblin
`murduma — `murdun
kirjutama — kirjutun
kõnelema — kõnelen

-da { paluda
siblida
`murduda
kirjutada
-(l)da kõnelda

-sin { palusin
siblisin
`murdusin
kirjutasin
kõnelesin

III pöörd-

(Olev. on nõrgas,

- ○
a) **lugema** — loen
leppima — lepin
b) **saatma** — saadan
murdma — murran
laulma — laulan
seisma — seisan
laskma — lasen

●
-da { lugeda
leppida
0 { saata
murda
-da laulda
-ta { seista
lasta

●
-sin { lugesin
leppisin
saatsin
murdusin
laulsin
seisin
lasksin

IV pöörd-

(Olev. on tugevas,

- ○
tõmbama — tõmban
õmblema — õmblen

○
-ta tõmmata
-(l)da õmmelda

●
-sin { tõmbasin
õmblesin

Umbisikulises tegumoes tarvitatakse ainult **-i**-tunnust: sööd/i, käid/i, loet/i, kõneld/i, kirjutat/i, hakat/i, näht/i, pest/i jne.

155. Neil sõnul, mil tegevusnimes **-ma** eel on konsonant (*saat/ma, laul/ma* jne. — III pöördkonna II alaliigi sõnad, vt. 147), on isikulise tegumoe lihtmineviku ains. 3. pöördes kaks mineviku tunnust kõrvuti (*i* ja *s*: *saat/i/s, laul/i/s* jne.).

dade tabel.

märgiks, et vastaval muutel tunnus ning lõpp puudub.)

seta sõnad, III ja IV pöördkonnas astmevaheldusega sõnad.

nud-kesks.

kse-olev.

tud-kesks.

kond.

vokaal või diftong.)

-nud { toonud
keenud
saanud
käinud

-akse { tuuakse
kiiakse ~ keedakse
saadakse
(-dakse) { käiakse

-dud { toodud
keedud
saadud
käidud

kond.

või rohkem silpe.)

-nud { palunud
siblinud
murdunud
kirjutanud
-(l)nud kõnelnud

-takse { palutakse
siblitakse
murdutakse
kirjutatakse
-(l)dakse kõneldakse

-tud { palutud
siblitud
murdutud
kirjutatud
-(l)dud kõneldud

kond.

da-teg. tugevas astmes.)

-nud { lugenud
leppinud
saatnud
murdunud
laulnud
seisnud
lasknud

-takse { loetakse
lepitakse
saadetakse
(-dakse) { murtakse (●)
lauldakse (●)
seistakse (●)
lastakse (●)

-tud { loetud
lepitud
saadetud
(-dud) { murtud (●)
lauldud (●)
seistud (●)
lastud (●)

kond.

da-teg. nõrgas astmes.)

-nud { tõmmanud
-(l)nud { ömmelnud

-takse { tõmmatakse
-(l)dakse { ömmeldakse

-tud { tõmmatud
-(l)dud { ömmeldud

Vrd. järgmisi näiteid:

ma-teg.

Lihtmin. 1. p.

Lihtmin. 3. p.

`saat/ma

`saat/si/n

`saat/i/s

`matma

`matsin

`mattis

`andma

`andsin

`andis

`needma

`needsin

`needis

`laulma

`laulsin

`laulis

`laskma

`lasksin

`laskis

nud-kesksõna.

156. Tähele panna! *nud*-kesksõna on harilikult samas astmes ning silbivältes kui *da*-tegevusnimi. Näit.:

<i>da</i> -teg.	<i>nud</i> -kesks.	<i>da</i> -teg.	<i>nud</i> -kesks.
<i>ladu/da</i>	<i>ladu/nud</i>	<i>`murda</i>	<i>`murd/nud</i>
<i>sibli/da</i>	<i>sibli/nud</i>	<i>`las/ta</i>	<i>`lask/nud</i>
<i>`käski/da</i>	<i>`käski/nud</i>	<i>võidel/da</i>	<i>võidel/nud</i>
<i>`laul/da</i>	<i>`laul/nud</i>	<i>tõmma/ta</i>	<i>tõmma/nud</i>
<i>`saata</i>	<i>`saat/nud</i>	<i>visa/ta</i>	<i>visa/nud</i>

Erandiks on I pöördkonna sõnad, näit.: *`saada* — *saanud*, *`süüa* — *söönud*, *`tuua* — *toonud*, *`käia* — *käinud* jne. (teisi erandeid vt. erijuhtumite hulgas, vrd. 144, 146).

Tegijanimi.

157. Sõnul, mil tegevusnimes *-ma* eel on lühike *e* (*põde/ma*, *põlema*, *tulema*, *panema*, *tegema* jne.), on tegijanimis tunnuse *-ja* eel kas *e* või *i* (*põdema* — *põde/ja*, *tulema* — *tuli/ja*). Pane tähele järgmisi näiteid:

Lihtmin.	Tegijanimi.	Lihtmin.	Tegijanimi.
<i>põde/si/n</i>	<i>põdeja</i>	<i>tul/i/n</i>	<i>tulija</i>
<i>põlesin</i>	<i>põleja</i>	<i>panin</i>	<i>panija</i>
<i>lugesin</i>	<i>lugeja</i>	<i>surin</i>	<i>surija</i>
<i>kõnelesin</i>	<i>kõneleja</i>	<i>tegin</i>	<i>tegija</i>
<i>võitlesin</i>	<i>võitleja</i>	<i>nägin</i>	<i>nägi ja</i>

Neist näiteist selgub, et kui sääraseil sõnul lihtminevikus on tunnus *-si-*, siis neil tegijanimis on *-ja* eel *e* (*põdesin* — *põdeja*), kui neil aga on lihtmineviku tunnuseks *-i-*, siis on tegijanimis *-ja* eel *e* asemel *i* (*tulin* — *tulija*). — Tähele panna! Sõnal *lugema* (lihtminevik *lugesin*) on küll olemas ka tegijanime kuju *lugija*, kuid see ei tähenda enam lihtsat *lugejat* [= see, kes loeb], vaid palvevenda-jutlustajat.

Umbisikuline tegumood.

158. Tähele panna! Ei tohi tarvitamisel segi ajada umbisikulise tegumoe *-d(a)-* ja *-t(a)-* tunnust. Vrd.:

<i>toodud</i> — <i>kootud</i>	<i>lauldakse</i> — <i>seistakse</i>
<i>võidakse</i> — <i>võitakse</i>	<i>naerdi</i> — <i>saeti</i>
<i>pandama</i> — <i>antama</i>	<i>käändud</i> — <i>käänatud</i>
<i>surdi</i> — <i>murti</i>	<i>kõneldakse</i> — <i>hakatakse</i>

Pika vokaali, diftongi või *l*, *n*, *r* järel on umbisikulise tegumoe tunnuseks harilikult *-d(a)-* (*too/da/ma*, *või/da/kse*, *laul/d/ud*, *pan/da/ma*, *sur/d/i*); tunnus *-t(a)-* esineb sel juhtumil ainult kolmanda pöördkonna sõnul, mil umbisik. on nõrgas astmes (*koo/t/ud*, vrd. *kuduma*, *sae/t/i*, vrd. *saagima*, aga: *too/d/ud*, vrd. *tooma*, *laul/d/i*, vrd. *laulma*) või mil tegevusnime *-ma*-tunnuse eel on *d* (*või/ta/kse*, vrd. *võidma*, *an/ta/ma*, vrd. *andma*, *mur/t/i*, vrd. *murdma*, aga: *või/da/kse*, vrd. *võima*, *pan/da/ma*, vrd. *panema*, *naer/d/i*, vrd. *naerma*).

Kui tunnuse eel pikka vokaali, diftongi või *l*, *n*, *r*-i ei ole, siis on tunnuseks alati *-t(a)-* (*käänatud*, *hakatakse*, *seisti*).

Tähele panna! Ühel osal sõnul *-kse*-olevikus *-da*-tunnuse *d* puudub: *tuuakse*, *süüakse*, *käiakse*, *tullakse*, *pannakse*, *surakse*, *tehakse*, *nähakse* jne. (vt. 139, 140, 144, 146).

159. Sõnul, mil tegevusnimes on *-ma* eel *t* või *p* (*saat/ma*, *tap/ma*), on umbisikulises tegumoes tüve lõppvokaali *a* asemel *e* (*saada/n* — *saade/takse*, *tapa/n* — *tape/takse*). Vrd. järgmisi näiteid:

<i>ma</i> -teg.	Olev.	Umbisik.
<i>saat/ma</i>	<i>saada/n</i>	<i>saade/takse</i>
<i>petma</i>	<i>petan</i>	<i>peteti</i>
<i>võitma</i>	<i>võidan</i>	<i>võidetud</i>
<i>kastma</i>	<i>kastan</i>	<i>kastetagu</i>
<i>mõistma</i>	<i>mõistan</i>	<i>mõistetaks</i>
<i>tapma</i>	<i>tapan</i>	<i>tapetama</i>

Kõigil muudel puhkudel on tüve lõppvokaal *a* muutumata esinemas ka umbisikulises tegumoes (kui ta pole kadunud): *luban* — *lubatakse*, *müran* — *mürati*, *kasvan* — *kasvatakse*, *kaevan* — *kaevatud*, *kuivan* — *kuivatakse*, *hakkan* — *hakatagu*, *kirjutan* — *kirjutati* jne., välja arvatud erandsõnad *veda ma*, *aja ma*, *pida ma* [= hoidma], mil samuti umbisikulises tegumoes on *a* asemel *e*: *vean* — *veetud*, *ajan* — *aetud* (varem: *ajetud*), *pean* — *peetud*.

IV. Abisõnad.

160. Abisõnade e. partiklite liiki loetakse sõnad, mis ei muutu (või muutuvad puudulikult) ning mis oma tähenduselt ning tarvituselt erinevad käänd- ja pöörd sõnadest. Nad

rühmitatakse, nagu juba varem mainitud, määr-, kaas-, side- ja hüüdsõnadeks (vt. 44).

161. Määrsõnad e. adverbid väljendavad:

a) kohta: *siin, seal, eemal, eemale, eemalt, kaugel, üles, üleval - ülal, ülevalt - ülalt, kuhugi - kuskile, kuski - kuskil, kustki - kuskilt* jne.;

b) aega: *nüüd, täna, homme, eile, ammu, varsti, pea, ikka, kaua, alati* jne.;

c) viisi: *ilusasti, kiiresti, vihaselt, kõvemini, ruttu, otse, paiguti, jalgsi, põlvili, vastastikku* jne.;

d) määra: *väga, peaaegu, kaunis, natuke, pisut, ainult, liiga, määratu [suur]* jne.;

e) jaatust või eitust: *jah, neh, muidugi, kindlasti, igatahes, vististi, arvatavasti, ei, ei sugugi, vaevalt* jne.;

f) küsimust: *kus? kuhu? kust? kunas? millal? kuidas(s)? miks? mispärast?* jne.

162. Kaassõnu (ees- ja tagasõnu) e. pre- ja postposit-sioone tarvitatakse alati ühenduses käändsõnadega ja nad osutavad kohta, aega, põhjust ja teisi asjaolusid, näit.: [*laua*] *alla, all, alt*; [*maja*] *ette, ees, eest*; [*värava*] *juurde, juures, juurest*; ümber [*põllu*], üle [*järve*], [*metsa*] *kaudu, piki* [*jõge*], [*linna*] *poole, enne* [*lõunat*], pärast [*vihma*], [*sõja*] *järel*, [*külma*] *tõttu*, [*venna*] *pärast*, [*elu*] *tarvis, peale* [*minu*], ilma [*söömata*] jne.

163. Iga kaassõna tarvitatakse koos teatava kindla käändega; näit. võib kaassõna *mööda* ühineda ainult osastava käändega: *mööda teed, metsi mööda*. Harilikult on kaassõnade juurde kuuluvad käändsõnad kas omastavas või osastavas (*nurga taha, enne lõunat*), kuid nad esinevad vahel mõnes muuski käändes (*ilma minuta*). Allpool toome tähtsamad kaassõnad ning märgime ära käänded, millega neid tarvitatakse:

a) Omastavaga esinevad: [*pingi*] *alla, all, alt*; [*minu*] *aselele, asemel, asemelt*; [*lõuna*] *eele, eel, eelt*; [*ukse*] *ette, ees, eest*; [*asjade*] *hulka, hulgas, hulgast*; [*poja*] *jaoks*; [*isa*] *juurde, juures, juurest*; [*sööma*] *järele, järel, järelt*; [*kogemuste*] *järgi* e. *järele*; [*venna*] *kaasas*; [*vaenlaste*] *kallale, kallal, kallalt*; [*linna*] *kaudu*; [*tükkide*] *kaupa*; [*sõprade*] *keskele, keskel, kes-*

kelt; [hoiatuste] kiuste; [ülekäigu] kohale, kohal, kohalt; [nende väidete] kohta [öeldi]; [mehe] kõrvale, kõrval, kõrvalt; [tuule] kätte, käes, käest; [seina] külge, küljes, küljest; [eesmärgi] ligidale, ligidal e. ligi, ligidalt, lähedale, lähedal, lähedalt; läbi [metsa]; [puu] najale, najal, najalt; [poisikese] ohtu; [puu] otsa, otsas, otsast; [neljapäeva] paiku; [vee] peale, peal, pealt; peale [minu (on veel teisi)]; [ukse] pihta; [mägede] poole, pool, poolt; [minu] poolest; [peo] puhul; [hundi] pähe [= asemel]; [sõbra] päralt; [venna] pärast; [nädala] pärast; [inimeste] sekka, seas, seast; [augu] sisse, sees, seest; [nurga] taha, taga, tagant e. takka; [laste] tarvis; [ääre] tasa; [kuivatamise] teel [= abil, kaudu]; [vaesuse] tõttu; [aia] vahele, vahel, vahelt; [võtme] varal [= abil]; [vaenlaste] vastu, vastas, vastast; [kuude] viisi; [teineteise] võidu; [kolme] võrra; [särgi] väele, väel; [mere] äärde, ääres, äärest; üle [kraavide]; [kaela] ümber, ümbert jne.

b) Osastavaga tarvitatakse: *alla [mäge], enne [sõda], [maad] kaudu [= mööda], kesk [teed], kohe [taevast] [= vastu (taevast), (taeva) poole], ligi [maad], mööda [maad] e. [maad] mööda, päri [tuult], peale [lõunat] [= pärast (lõunat)], [jalgu] pidi, piki [randa], põiki [jõge], pärast [läbirääkimisi], servi [lauda], tagast [kätt], vastu [vett].*

c) Seestütlevaga tarvitatakse: *[sellest ajast] peale. [põlvest] saadik.*

d) Rajavaga: *kuni [metsani].*

e) Ilmaütlevaga: *ilma [mõtlemata].*

f) Kaasaütlevaga: *ühes [minuga].*

164. Sidesõnad e. konjunktsioonid on tähenduselt:

a) ühendavad: *ja, ning, nii(hästi) — kui (ka), ei -- ega, ka;*

b) eraldavad: *ehk, või, kas — või, ega [= ei ka, ka mitte, ning ei];*

c) vastandilised ning piiravad (möönvad): *aga, kuid, ent, vaid, ei ainult — vaid ka, ometi, siiski, ikkagi, sellegipärast, kummatigi, igatahes, olgugi et, ehkki, kuigi, ehk küll;*

d) järeldavad: *nii siis, järelikult, (nii) — et;*

e) põhjendavad (põhjused ning otstarvet väljendavad): *sellepärast et, sest et, seks et, kuna, et;*

f) seletavad: *sest, sellepärast ~ seepärast, nimelt, ju;*

g) määruslikud (aega ning tingimust väljendavad): *kui, enne kui, siis kui, kuna;*

h) võrdlevad: (nii) *kui ~ nagu, just kui, otse kui ~ otsegu, mida — seda, kuivõrra ~ kuivõrd — sellevõrra ~ seevõrra ~ seda-võrd ~ niivõrd, mitu — setu;*

i) küsivad: *kas, eks [=kas ei], ega [=kas ei, ju ei].*

165. Hüüdsõnad e. interjektsioonid väljendavad:

a) rõõmu: *hõissa! ahaa!*

b) valu ning tuska: *ai! ai ai! oi oi! oh! ah! oeh!*

c) ehmatust: *aih! võih! uih!*

d) imestust: *tohoh! tohoo! nonoh! ohoo! oo! ennäe! soo-oh! hm! mh!*

e) tänu: *aitäh! aituma!*

f) hõikamist: *ae! hõi! õe! hei! halloo!*

g) pakkumist: *säh! sähke! näh!*

h) tülgestust: *ptüi! püh! päh! vuuh!*

i) parastamist: *ahah! paras paras! hästi hästi!*

k) ähvardamist: *oot-oot! katsu katsu!*

l) peletamist: *hurjoh! kõtt! kõss! huist! hõits!*

m) loomade hõikamist: *nõõ! tpruu! ass ass! kiis kiis! notsu notsu! kulu kulu! tibu tibu!*

n) mingit kahinat või liikumist: *kopsti! mürtsti! prauhti! põmm! lipsti! viuh!*

Lisa.

Harjutusi¹.

§ 8.

1. Kirjuta järgnev harjutus ära ja tõmba helitute häälikute märkidele kriips alla:

„Kalevipoja“ lugemisel võib kergesti tähele panna, et lugulaulu looja teose lõpus otse kui väsinult on töötanud. Esimene pool sündis kümne aasta vältusel, mil oli aega tarvilikku materjali koguda, põhjalikult läbi töötada ja ühtlaselt kokku liita. Viimane osa sündis aga juba siis, kui väljaandmise mured ja aja nappus sundisid ruttama. Nähtavasti oli Kreutzwald kaua kahevahel, mitmesse ossa lugulaul jagada: kas Fählmanni kavatsuse järele kaheteistkümneks või viieteistkümneks kuni kahekümneks lauluks. Juba see kahevahel-olu segas töö ühtlust ja tasakaalu. Ka ei suutnud Kreutzwald, nagu teame, leppida ainult rahvalugude ümberjutustamisega. Ta tahtis teosest teatud ajaloolis-filosoofilist põhimõtet läbi viia, Kalevipojast kogu eesti rahva allegoorilist kehastist luua. (F. Tuglas.)

N ä i d i s : „Kalevipoja“ lugemisel võib kergesti tähelepanna ...

§§ 13—16.

2. Jaota järgnevas harjutuses sõnad silpideks ja tõmba kinnistele silpidele kriips alla:

Kõrvaltoas, pikerguses, ühe aknaga toas, ühe pika ja kahe lühema laua ümber, asub kool ka kella kaheksast saadik juba

¹ Õigekirjutus-harjutused on käesolevast raamatust jäetud välja, eeldusel, et neid on juba küllaldaselt tehtud algkoolis ning et nende aset keskkoolis-täidavad kirjalikud tööd. — Siin toodud harjutusi on muidugi võimalik teha ka suusõnal (kui soovitakse neid teha klassis ning kui kirjalikuks harjutuseks ei jätku aega). Kui mõni harjutus tundub õpetajale liiga pikk, jääb talle alati võimalus seda osadeks jaotada.

töös. Piimarentniku vanem tütar on koolipreili, peab saksa kooli. Umbes kolmkümmend ragunit on seal koos, üdrukesi ja ka poisikesi, ruugepäid ja mustpäid, üle ja alla kümne aasta. Mõned ajavad alles aabitsat, nii et raamatu lehenurgad taken-davad! Teised murravad juba grammatikat ja veerivad vene keelt, õpivad lugemisraamatust salme, tunnevad kõik viis pea-tükki, piiblilugu ja geograafiat, harjutavad rehkendamist ja või, üks või kaks, prantsuse keeli lugemistki — nii kuidas igaühe mõistus annab ning kooliaja pikkus kannab. (A. Haava.)

N ä i d i s : Kõr-val-toas, pi-ker-gu-ses, ü-he ak-na-ga toas...

§§ 17—18.

3. Tõmba järgnevais üksiksõnus p e a r õ h u l i s e l e sil-bile alla kaks kriipsu ja k a a s r õ h u l i s e l e — üks kriips (kui kaasrõhulist silpi sõnas on olemas):

kõnelemine, eestlane, kirjutus, kaastundlikku, kaastundlik-kude, virtuooslik, eluline, eluaegne, kirjutaja, kirjutajatele, para-tamatusele, esitlema, veerema, visatagu, häälikuõpetus, viljaväl-jade, tasapinnaks, mõistlikkude, esinev, esinevale, esinevaile, elamus, revolutsiooniline, desorganiseeruma, termomeeter, võõr-keelte, usuõpetus, võimatu, võimatuga, keeruliste, miljonitele, kuldvasikas, tormama, eksiteele, kahuritules, kirikuline, põleta-mine, joomine, ligimine, karusnahkne, kategooria, raamatuke-sega, viljaterakest, koletislikkus, hieroglüüf, kaksteistkümmend, üleajateenija, nojah, ehee, kohanime-uurimus, maamajandus-õigus.

N ä i d i s : kõnelemine, eestlane, kirjutus, kaastundliku, kaastundlikukude, virtuooslik...

M ä r k u s . Viimane silp sõnas on alati rõhutu (näit. silp -tus sõnas kirjutus), samuti eelviimane silp kolmesilbilises lihtsõnas (näit. silp -la- sõnas eestlane).

§§ 21—30.

4. Kirjuta järgnev harjutus ära ja aseta sulgudesse esi-mese silbivälte sõnade järele rooma number I, teise silbi-välte sõnade järele — II, ja kolman-da silbivälte sõnade järele — III (lihtsõnul tuleb märkida iga liitosa silbivälde; ühe-silbilised sõnad märkida kõik kolmandasse silbivältesse):

Metsaga põhjatuulte eest varjatud aasal kasvas ilusal keva-del palju lilli. Aga asjata ootasid nad noppijat, ja nii mõnigi

oli poetanud oma õilmed enne oodatava tulemist. Sumises küll mesilane, aga see ei noppinud, lendas liblik, aga seegi ei murdnud.

Ja juba hakkasid lilled lootust kaotama, ning nurisedes pöördusid nad Jumala poole. Ja Jumal saatis nende juurde poisi, kes lilli armastas ja neid heameelel noppis.

Ja kui poiss aasale astus, tuli lilledesse suur rõõm, ja nagu ühest suust hüüdsid nad:

„Nopi mind! Nopi mind!“

Ja nende magus lõhn täitis õhku.

Joovastuses lähenes poiss esimesele lillele. Ja juba sirutas ta käe, et seda murda, kui liblik lendu tõusis: tükk siidi, teine sametit, ja siis nagu kalliskivi-sädemed; lumehelbe petlik helk — niisugune oli liblik, kui ta tiibu lehvitas.

Ja ainult pisut lendas ta edasi, jällegi lillele laskudes, kus ta oma tiivad päikese paistel laiali ajas.

„Lase ma võtan su kinni,“ ütles talle poiss lilli unustades.

„Püüa!“ vastas liblik.

„Ega ma haiget tee, vaatan ja lasen jälle lahti.“

„Võta kinni, siis võid kõik.“

Ja poiss hakkas püüdma.

Esiteks hiilis ta salaja liblikule lähemale; aga vaevalt sai ta mõne sammu astuda, kui liblik juba teisele lillele liugles ja nagu narrides oma ilusaid tiibu lehvitas.

Poiss sai kärsituks. Algas jooksmine, püsimatu tagaajamine: samm siia, teine sinna, hüpe paremale, teine pahemale poole, üle mätaste ja väikeste põõsaste, ikka põiklejale liblikule järele, kes kord lõunasse, seitsamast põhja, kord madalasse lillede sekka, siis üles päikese poole virvendas. Ikka edasi tormasid poiss ja liblik; üks oma painduvail väledail jalul, teine — tiivul, siidina, sametina, kalliskividena säravail. Ei väsinud põgeneja ega jätnud tagaajaja.

Viimaks tõusis liblik kõrgele ja lendas üle metsa, mis aasa põhjatuulte eest varjas. Alles nüüd jäi poiss hingeldades seistama ja vahtis äreval pilgul, palavikupuna palgeil, liblikule järele, nagu loodaks ta tema tagasitulekut.

Aga kui poiss nõnda seisis ja üksisilmi metsa taha vahtis, lehvitas tuuleõhk talle joovastavat lõhna ninna: ja meelde tulid ununenud lilled, mis noppijat ootasid. Lõhnast heldununa, ärri-

tatuna, pöördus poiss ja oli valmis lähema õie poole kummar-duma, aga jahmatanult jäi ta paigale ja ta palgelt kustus lee-gitsev janu: liblikut püüdes oli ta kõik lilled ära tallanud.

Nukralt istus poiss maha ja hakkas kibedasti nutma: ta armas-tas ju lilli nii väga ja noppis neid heameelel.

(A. H. Tammsaare.)

N ä i d i s : Metsaga (II) põhja- (II) tuulte (II) eest (III) var-jatud (II) aasal (II) kasvas (III) ilusal (I) kevadel (I) palju (II) lilli (III).

5. Tõmba järgnevas harjutuses sõnade kolmandavärtelis-tele sisehäälikutele (lihthäälikuile ja diftongidele) kriips alla:

Anna aega atra seada, küll siis kündi küllalt saab. Parem omaga läbi saada kui võõralt laenata. Anna pill hullu kätte, hull ajab pilli lõhki. Kül-m teeb vete üle sillad. Annab Jumal lapsi, annab laste leibagi. Õige hõlma ei hakka ükski. Mõnda juhtub tegijal, magajal ei midagi. Konn saab mättale, aga ei mõista mättal olla. Rikkast perest osta hobune, vaesest vallast võta naine. Kel tarkus peas, sel ohjad käes. Uni saadab hul-kuma, magamine marssima, uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki. Hea naine vaese mehe varandus. Ega naer nahka riku ega tühi jutt tükki võta. Parem omad aganad kui võõra võileib. Kel anda, sel võtta. Kerge on kukkuda, raske tõusta. Arm jõuab enam kui hirm. Iga mees on takka tark, ette ei tea keegi. Lamba nägu, hundi tegu. Tühi kõht on kõige parem kokk. Mis täna tehtud, see homme hooletu. Mitmed pead, mitmed mõtted, mitmed käed, mitmed tööd. Enne mõtle, pärast ütle. Ilus õun, uss sees. Kippujale, käppajale ikka saab, istuja aga ilma jääb. Puu ei kasva oksteta ega liha kontideta. Kes võõra oma püüab, jääb tihti omastki ilma. Häda ajal antakse härg, kui häda mööda, ei härja händagi. Enne töö tehakse, pärast palk makstakse. Üks suu ütleb, kümme kõrva kuulevad, üks käsi teeb, sada suud kohut mõistavad. Olgu päev pikem kui pikk, läheb ta ometigi õhtule.

N ä i d i s : Anna aega atra seada, küll sis kündi küllalt saab.

§§ 31—37.

6. Määra järgnevas harjutuses nende sõnade aste, mis on trükitud harvendatult, tõmmates nõrga astme sõna-dele alla ühe kriipsu ja tugeva astme sõnadele kaks kriipsu:

Väljaotsa saunas pesitas popsi terve viletsus. Ta põrnitas toas ja vahtis uksest ning aknast sisse. Ta haudus niiskel savipõrandal ja kükitas suitsunud parsil. Ta irvitas aidas ja luuras laudas.

Nagu mutimulla mustav hunnik lõmitab hurtsik pere-mehe põldude serval, vainu ääres. Valgendav, sinetav lumeümbrus teeb teda veel tuhmimaks, tahmasemaks, armetumaks, kui ta juba muidugi on. Ta suitsunud katus seisab tortis ja sasis taeva poole, ja ta lānguvajunud seinad vaatavad nagu kaevates ning nurisedes ringi, kas ei tuleks keegi ja inimesed pōdurast sisikonnast välja ajaks, sest aeg on käes, et vaene elatanud pesa väsinult ja jõuetult kokku langeb, — ta ei jaksa ju enam seista! Aga keegi ei tule. Elanikud käivad sisse ja välja nagu putukad praο vahele. Ja kurvalt, vaipse ahastusega seisab hurtsik paigal, end viimse jõuga langemise eest hoides. Viltu seisab ta, aga ta ei lange. Tal on hale meel putukatest, kes tas pesa peavad. (E. Wilde.)

Näidis: Väljaotsa saunas pesitas popsi terve viletsus. Ta põrnitas toas ja vahtis uksest ning aknast sisse.

7. Leia järgnevaile tugevaastmelistele sõnadele mõni teine kuju, milles nende sisehäälikud oleksid nõrgas astmes:

lambad, viskame, sugu, komandanti, kausside, uba, leidma, naerda, vihkama, turg, ohtude, lauda, tiibu, talbadeks, kuld, karglema, uhtuma, konn, pada, kündma, veended, laguma, põhk, aegade, hüpped, boikoteerima, uks, tõbede, saagima, tarbed, tõmblema, aed, visklema, kõrde, hooligu, hülgama, vend, kapsad, vardaga, tõugude, blankett, laimama, heitlema, jõudude, kask, püüdke, helbed, vindlaga, luba, laugude, sambail, kohtlema, laulis, põlgama, kisklema, idu, särg, vargad, keerdu, tundma, rada, loog, uurisin, lugema, koibade, katlasse, vedama, poegi, kurgede, kõhklema, sülg, ühte, liuglema, lappima, arg, tuhka, teibaga, urbade, viide, palki, narkoos, vangide, kombed, käändu, pilduma, hool, kurjade, lohku, laevastikke, nuhtlema, laskma, liguma, luuda, härg, and.

Näidis: lammast, visatakse, soo, komandandile...

8. Leia järgnevaile nõrgaastmelistele sõnadele mõni teine kuju, milles nende sisehäälikud oleksid tugevas astmes:

künname, read, varjata, laome, usuksin, šahhiga, load, varvaste, murre, jalast, küljes, lükata, tunnete, sõjas, havile, kisume, saaniga, kraabime, alanud, instituudist, hammaste, õnnelikud, kaigas, soeb, püüame, haarata, tallaga, toad, viiakse, kaunis, kallast, seale, hoiab, mäele, sulele, kuused, kulbiga, tõmmaku, salanud, sammal, kopsib, rauast, akende, mustad, poeme, rahvas, vändata, kaob, kannaga, lõhume, deklamatsioonist, uurete, vannub, armas, hoone, liivaga, hauas, vaole, pärjad, rohus, toed, tantsime, hakatakse, soovib, lausuksin, karjaga, kured, põsele, veaga, lesed, kurvalt, sahaga, tusane, põua, vemmäl, sajule, kanal, hoolas, viibe, hüüust, muie, peenar, tõrjuksin, kinnas, laest, kohal, suletud, apostroofid, marsime, jõuaksin, kujume, harras, road, riius, katsume, vihelda, lõas.

N ä i d i s : kündma, rida, varjama, laduda (e. laguda), uskuda...

§ 40.

9. Tõmba järgnevas harjutuses n i m i s õ n a d e l e alla üks kriips ja p õ ö r d s õ n a d e l e kaks kriipsu:

Esä ja Villem olid raiesmaal töös. Nad raiusid võsa, kaalusid kände, kaevasad, murdsid, väänsid ja vedasid puid ja hagu kokku.

Raske ja vänge sõõrusuits ujus aeglaselt õhus. Tuli põles igavalt ja uniselt, pikkamööda muutusid kännukuhjad halliks tuhaks. Mehed liikusid hõõgivate nägude ja punetavate silmadega paksus suitsus, kohendasid tuld ja lisasid läidet. Kogu mets oli täis värisevat sinist suitsu, mis kuhugi poole ei liikunud, vaid tüvede ümber tukkus. Asjad temas näisid virvendavat kui läbi klaasi.

Päikese veerengul oli välituli kustunud. Üksikud tukid loitsid veel vaevalt. Hallide tuhasõõride all hõõgusid nägematud söed.

Siis läks Esä onni puhkama, aga Villem viskus kütise äärde haakoole pikali ja jäi tuld valvama. (F. Tuglas.)

N ä i d i s : Esä ja Villem olid raiesmaal töös.

§§ 46—50.

10. Eralda järgnevas harjutuses mitmuse tunnused ja ainsuse kui ka mitmuse k ä ä n d e l õ p u d muust sõnast püst-kriipsudega ja tõmba n i m e t a v a l e k ä ä n d e l e alla üks kriips ja o m a s t a v a l e kaks kriipsu:

Kui Rein alla tugevaile oksile on jõudnud, tuleb allolijate ridadesse elu tagasi. (J. Mändmets.) Neis majakese kollast värvi seintes, seal kosutavat vaigu lõhna peitub, ja palju, palju mõnust seal leidub, kui laisalt pikutame värskeis heintes. (M. Under.) Ma tahtsin näha ta lainete valgeid harju ja lainetel liuglevat viirese varju ja vahu sees õõtsuvaid kajakakarju ning kaugel kõikuvat üksikut purje. (F. Tuglas.) Ikka edasi tormasid poiss ja liblik; üks oma painduvail väledail jalul, teine — tiivul, siidina, sametina, kalliskividena säravail. (A. H. Tammsaare.) Ja pimedaks läks, ikka pimedamaks — kogu maailm muutus mustaks mäsuks, ja kuskilt ei tulnud inimeste eluhoonet, ei kuskilt aknatulukest nähtavale! (E. Wilde.) Vajusin õnnelikuna sammalvoodile ja nägin und päikesest. (J. Jaik.) Särgi ja pükste väel, palja jalu ja palja peaga, liikumatu, tardunud ilme kortsurikkal näol, mida tugevad tuhakarva juuksed piirasid, vaatas Madis oma pisut punaste laugude ja sügavale pealuusse vajunud hallide silmadega leegitsevasse tulle, toetudes jämedale teibale, mille üks ots üsna söele oli põlenud, ja laskis oma küüruvajunud seljale põletavalt paista palavaid päikese kiiri. (E. Peterson.) Karjane, linnukesed ja mina oleme nagu keeled sellel viiulil, mida loodus iluhääldel seab. (Juh. Liiv.) Elab ja loob inimene, tuleb maalt, kus õhkki juba võidetud, satub millegi pärast sohu ja sureb. (O. Luts.) Nii elasid inimesed ilma mureta, ilma suuremate soovideta, ilma tööta ja hooleta; maksusid nad ei maksnud ega kellegi vastu kohuseid ei kandnud; keegi neid ei põlanud ega armastanud. (Redik Soar.) Mees tegi tööd hommikust õhtuni.

N ä i d i s : Kui Rein alla tugeva|ile oks|i|le on jõudnud, tuleb allolija|te rida|de|sse elu tagasi.

§§ 53—56.

11. Kirjuta järgnevaist sõnust k õ i k k ä ä n d e d nii ainsuses kui mitmuses (välja arvatud viisiütlev) ning pea seejuures silmas siin toodud peakäändeid:

t õ õ [muud peakäänded: töö, tööd, töösse e. töhe, tööde, töid, töödesse e. töisse], õ d e [õe, õde, õesse, õdede, õdesid, õdedesse], k o r d [korra, korda, korda e. korrasse, kordade, kordi, kordadesse e. korrisse], p õ d e r [põdra, põtra, põtra e. põdrasse, põtrade, põtru, põtradesse e. põdrusse], k a n n a t l i k

[kannatliku, kannatlikku, kannatlikku e. kannatlikusse, kannatlikkude, kannatlikke, kannatlikkudesse e. kannatlikesse], r o h i [rohu, rohtu, rohtu e. rohusse, rohtude, rohtusid e. rohte, rohtudesse e. rohesse], s ü s i [sõe, sütt, sütte e. söesse, süte, süsi, sütesse e. süsisse], t ä i s [täie, täit, täide e. täiesse, täite, täisi, täitesse e. täisisse], k õ r s [kõrre, kõrt, kõrde, kõrte, kõrsi, kõrtesse e. kõrsisse], k ü ü s [küüne, küünt, küünde, küünte, küüsi, küüntesse e. küüsisse], k o l l e [kolde, kollet, koldesse, kollete, koldeid, kolletesse e. koldeisse], p u h a s [puhta, puhast, puhasse, puhaste, puhtaid, puhastesse e. puhtaisse], a k e n [akna, akent, aknasse, akende, aknaid, akendesse e. aknaisse], v õ t i [võtme, võtit, võtmesse, võtmete, võtmeid, võtmetesse e. võtmeisse], h o o l a s [hoolsa, hoolast e. hoolsat, hoolsasse, hoolsate, hoolsaid, hoolsatesse e. hoolsaisse].

§§ 59—62.

12. Kirjuta järgnevate sõnade p e a k ä ä n d e d :

suu, patarei, töö, au, kuu, peo, hea, jää, kee, galerii, truu, rüü, palee, täi, portree, lõo, depoo, kompanii.

§§ 63—65.

13. Kirjuta järgnevate sõnade p e a k ä ä n d e d :

kivi, tüvi, miljonär, valu, rootsitar, tuli, ähvardelu, kana, hani, radium, oma, veri, karu, õli, lõhi [lõhe], eestitar, tuvi, kõigutelu, staadion, kulu, prokurör, vaba, vürstitar, isa, pataljon, taotelu, saba, savi.

§§ 66—67.

14. Kirjuta järgnevate sõnade p e a k ä ä n d e d :

ime, sõbranna, neitsi, vile, vedru, kere, õpetajanna, polka, vene, tubli, peiu, kahju, palju, tare, proua, võitlejanna, mure, kirju, summa, ale, ordu, kitsi, kummi.

§§ 68—70.

15. Kirjuta järgnevate sõnade p e a k ä ä n d e d :

lehtla, soeng, viies, vikat, sade [sademe], kangur [kangru], väle, mustjas, rumal, heeringas, sitke, söödik, kasvatatud, hospidal, õel, tõrkus [tõrksa], lõõming, üheksas, saamatu, veski, nooljas [noolja], lihtis [lihtsa], sagar, sale, ripats [ripatsi], tulek,

püüdev, tülikas, pide [pideme], töökas, pude [pudeda], pude [pudeme], valus, raudjas, kaksik, vainu, hõõvel, õpetaja, kolmas, rõõmus, kübe [kübeme], elukas, joodud, korsten, lihav, laskur, tuhat, jooksja, käiv, värin, pikendatav, kaaren, jõudus [jõudsa], külmem, miljon, lõpetatu, tinajas, osuti, seitsmes, rätsep.

§§ 71—74.

16. Aseta järgnevais lauseis sulgudes olevad sõnad mitmuse osastavasse käändesse:

Püüdkem aidata neid (vaene inimene)! Oma ärareisu (tõeline põhjus) hr. Väljaver mulle ei õelnud. Kes ei mäletaks (hiljutine verine) sõjaaegu! Muinasjutt kõneleb, et vanasti on inimeste hulgas elanud mitme sülla (pikkune hiiglane). Ülikooli kutsuti loenguid pidama (välismaine) õppejõude. Salkkond (väike paari-kolme-aastane mudilane) mängis liivaaugus. Küla ümbruses nähti liikuvat (kahtlane hulgus). Onu tõi linnast (haruldane uudis). Meie maa (praegune) olusid ei saa võrrelda olukorraga kümme aastat tagasi: kus tollal peeti (vihane võitlus), seal keeb nüüd rahuaegne ülesehitav töö. Ka (soine, vesine) maakohti on võimalik muuta viljakandvaks põlluks. Soome hõimlased, saadame teile (tervis) üle lahe! Meestel ei ole moeks kanda (lühike käis). Suuri (põletikune) haavu on raske arstida. Loomad ei söö taimi, mis sisaldavad (mürgine ollus). Polaarmaade uurijail on olnud tihti kanda üliinimlikke (raskus). Teenijalt küsiti, kas ta oskab valmistada (marjakeedis). Ajalehed tuletasid meelde (sõjaeelne sündmus). Vedurijuht läks õhtul täitma oma (õine teenistuskohus). Lapsed leidsid trepi alt terve pesakonna (kollane) ja (kirjutriibuline), umbes (ühekuune) kassipoegi. Tormi aegu võib ookeanil näha (majakõrgune) laineid. Maaler pesi kaevu ääres oma (tärpentinine) ning (värvine) käsi. Kütt sai talve jooksul saagiks (jänes), metskitsi, oravaid ja isegi (rebane). Tärkav rohi ja puhkevad pungad äratasid jalutajais (kevadine tundmus). Minge edasi, kuni näete seisvat (punane omnibus): seal ligidal asubki otsitav maja!

Näidis: Püüdkem aidata neid vaeseid inimesi!

17. Kirjuta järgnevate sõnade peakäänded:

kohtlane, võine, lõoke, palderjanine, luine, viimne, veis, algus, katus, suurendus, umbne, puine, talvine, kohatine, praegune, pealne, mustlane, jalas, heitlus, silmus, surematus, vaimne,

jäine, nõene, paberine, kirikuline, mädanikune, jätis, telefonne, põhjus, vennas, aastane, ollus, juus, aktus, viimane, jääne, õieke, soine, vigane, väike, pikne, küpsis, kasvatamatus, sealne, nõges, tervis, omnibus, udune, karjane, tööline, kogelemine, ülestikune, tubane, ões [õekse], asutis, siinne, autobus, omas [omakse], sündmus, kuljus, õmblus, uudne, äärmine, mullane, alkoholine, käimine, vanaldane, vares, vilumatus, inimene.

§§ 75—82.

18. Kirjuta järgnevate sõnade peakäänded (sõnust, mis on märgitud tähekesega *, *i*-mitmuse sisseütlevat kirjutada ei tule):

*pood [poe], *siga, naber [nabra], *sälg, protsent, hein, meel, madalik, koht, *luba, ohi, *pada, süsi, kõis, piiskopp, soon, neem, *õde, vali [valju], tuul, oder, koer, tõrs, tundlik, paas [pae], põhi, *õlg [õle], õlg [õla], *pragu, *mägi, kujutelm, joon, kompass, pars, rohi, uks, *muld, *kägu, samm, asi, nõder, hiis [hiie], küüs [küüne], *lagi, pind [pinna], apteek, poiss, *vägi, *vaht [vahi], juur, vabrikant, leib, nõel, õõs [õõne], pael, *lugu [loo], hiir, vits, vari, vai, oks, lüsi [lõe],äär, nael, kaks, kandmik, kubel [kubla], pilt, petersell, kuri, *kude [koe], tont, ahi, koger [kogre], kasulik, kaer, õis, hirs [hirre], nool, loe [looja], *roog [roa], leem, kompvekk, osi [osja], leek, kael, võsastik.

19. Aseta järgnevais lauseis sulgudes olevad sõnad mitmuse osastavasse käändesse:

Oma reisul nägime ainult (üksik) ilusaid (maastik), muidu oli ümbrus kaunis ühetooniline. Minu koduküla läheduses on (kuusik, männik ja kaasik), kuid (tammik) seal ei leidu. Mustlane mängis viiulil (kurblik) viise. On teada, et Lõuna-Aafrikas leidub rohkesti (teemant). Kas teie aias kasvatatakse (porgand)? Laenatud raha eest tuleb maksta (protsent). Nuga, mil pole (liigend), ei saa tarvitada taskunoaks. Ajalehes teatati, et üks elektriäri vajab (asjatundlik tehnik). Välismaalt veeti meile möödunud aastal rohkesti (mootorsõiduk). Väike poiss küsis kauplusest (kompvekk). Suurtes linnades näeme tänavanurkadel valgekin-nastatud (kordnik), kes korraldavad tänavliikumist. Naabri väike tütar hakkab juba astuma esimesi (arglik) samme. Laulupeol nähti viibivat ka välisriikide (saadik). Tehnika edenemisele on kaasa aidanud palju (leidlik) päid. Maal on poristel aegadel ots-

tarbekohane kanda (säarik). Kust saaksime osta kirjadele (ümbrik)? Reisijatelaeva lahkumisel sadamast lehvitati (rätik). Põhjamaistes tundrutes kasvab ainult väheseid (jändrik) puid. Suuresoo künkal asub (rästik). Poisid, ärge unustage homme (kaustik) kaasa võtmast! Sellest ettevõttest pole kasu: ta pakub ainult (näilik) paremusi. Eilse päeva eksisime mööda metsi ja (raismik).

Näidis: Oma reisul nägime ainult üksikuid ilusaid maastikke...

§§ 83—85.

20. Kirjuta järgnevate sõnade peakäänded:

hüpe, seeme, tüügas, kannel, tahe [tahte], pisut [pisku], aken, hoolas, rahvas, püüe, sünnis, küünal, piste, vaher, mähe [mähkme], kate, turvas [turba], vemmal, juhe [juhtme], kirves, anne [ande], anne [andme], rukis, näide, helmes [helme], võti, pööre [pöörde], kallid, lõuna, pipar, kärbes, ranne [randme], tarve [tarbe], seitse, kaigas, vise [viske], peenar, loe [loode], küünar, saabas, õpe.

§ 87.

21. Kirjuta järgnevate sõnade peakäänded:

geograaf, austraallane, kino, reaalne, `noobel [ˈnoobli], algebra, baromeeter, gümnaasium, avanss, geomeetria, revolutsioon, foneetiline, korrektor, bagger, intensiivne, meetod, monarhia, materialism, krediit, avangard, konsul, ablatiiv, iroonia, intervjuu, petrooleum, `ambra, pasta, protest, prožektor, alumiinium, album, draama, `kaktus, hipopõtamus, dünamo, kakao, kataloog, poolus (II silbiv.), madeira, kanguru, grimass, `gloobus, deklinatsioon, dekoraator, benefiiss [benefiisi], peseeta, poni.

§ 88.

22. Kirjuta järgnevate sõnade peakäänded:

vanasõna, noorsugu, viimnepäev, suurlinn, plekisepp, rätsep, vaenelaps, suurtükk, nüüdisaeg, kivikõva, päevselge, kinnistäht, tuletikk, kohusetruu, noorpaar, madalmaa, liivaküngas, naiskoor, teinepool, palavvöö.

§§ 89—90.

23. Kirjuta järgnevate pärisnimede ainsuse peakäänded:

Kübarsepp, Aadu, Kuressaare, Aafrika, Stephenson [loe: stiivns^õn], Dumas [loe: dümaa], Aaltonen [loe: aaldonen], Narva,

Juuli, Mari, Tasane, Haapsalu, London, Seine [loe: sään], Ema-jõgi, Wales [loe: uéels], New-York [loe: njuu-jork], Remmelgas, Helsingi, Võrtsjärv, Pääsküla, Mihkel, Lumiste, Tarvastu, Võrõsmarty [loe: võrõsmorti], Napoli, Rooma, George [loe: džoodž], Salu, Päevaleht, Jürine, Kägu, Scott [loe: skott], Paldiski, Kihnu, Loomägi, Rand, Villem, Alice [loe: aliiss], Sokrates, Ovidius, Poljakov, Häme.

§ 91.

24. Kirjuta järgnevaist pärisnimedest ains. nim., omast, osast. ja alaleütl. ning tarvita seejuures, kus võimalik, apostroofi:

Rannametsa, Pihlakas, Richelieux [loe: rišljöö], Arumaa, Oinas, Jõgi, Palgi, Cook [loe: kuk], Rhône [loe: roon], Süld, Kaljo, Arcus, Kont, Jõesaar, Tulivärk, Känd, Muuga, Leht, Järvakene, Kuke, Tailor [loe: teilör], Petõfi, Vanker, Põdra, Rõõmus, Põld.

Näidis: Rannametsa, Rannametsa', Rannametsa't, Rannametsa'le.

25. Kirjuta järgnevate pärisnimede alaleütlevate käänete asemele ainsuse nimetavad:

Kogrele, Koha'le, Sulele, Sõbrale, Suurvallale, Ranna'le, Kaldale, Jänes'ele, Lõokesele, Tihasele, Poolakese'le, Mäele, Suurjõele, Ohakale, Mäeke'sele, Pihlaka'le, Sooäär'ele, Palgile, Tondi'le, Tumm'ale, Jõgisele, Lill'ele, Kukele, Mägis'ele, Vembale, Sarvise'le, Kungla'le, Nobe'dale, Sirgule, Kareda'le, Tuukrile, Kloostri'le, Kuulsale, Terve'le, Tulisele, Leevikesele, Pangale, Künka'le, Seljale, Toomingale, Virulasele, Rebase'le, Kalaste'le, Tusasele, Teras'ele, Terasale, Vil kale, Kandile, Pumbale, Sääre'le, Neem'ele, Tuhale, Killule, Särjele, Puus'ale, Kasele, Kuuse'le, Vahtrale, Vahtra'le, Pajale, Järve'le.

Näidis: Koger, Koha, Sulg...

§ 92, §§ 58—91.

26. Märgi järgnevas harjutuses iga sõna käändkond rooma numbriga ja alaliik araabia numbriga (näit. VI 2 — kuues käändkond, teine alaliik):

magasin, idealism, kogemus, komme, nali, kile, humaanne, suvi, pikee, lepik, karvane, mõisnik, protoplasma, teivas, mesi, mai, äi, lävi, janes, Cicero, seen, lade [lademe], otsiskelu, kahe-

korstnane, preesens [II silbiv.], märke [märkme], `kontraht, prohvet, reede, libele, aasialane, nivoo, Xerxes, galantne, lahing, koonal, ämber, toores, teoloogia, pianiino, kannibal, ateljee, Louis [loe: lufi], Viru-Jaagupi, Kreeka, mõtlematus, piison, dogi, teder, viis [viie], lääge, fauna.

Näidid: magasin (II), idealism (VI 1), kogemus (V)...

27. Kirjuta järgnevate sõnade peakäänded:

hoolimatu, lohk, kaval, Hermes (II silbiv.), mitu, tahtlik, lumi, saareke, koda, õun, büroo, eksam, tungal [ʔtungal], kere, toober, puhas, tulipäine, saks, pea, noor, kasukas, Liverpool [loe: livʔrpul], praene, platvorm, loend [loendi], vinnal [vindla], õnnis, viltune, ais, Achilleus, kümme, kali [kalja], süda, soo, ihu, hõlpus, mäekõrgune, koor [koore], tugi, mõni, kabli, verstapikune, nõu, maru, sajas [sajanda], rahvus, väeti [omast. väeti], hüüe, joobnud, põletikune, sõbratar, kaun, viies, Lovelace [loe: lovlaass], kälis [kälitse], Euroopa, õö, vanaaegne, tehnikum, rubla, suvi, tulevik, lääs [lääne], õnnistelu, kuusik, kõrs [kõrre], tinaraskune, vasikas, lendur, kesi [kee], manner [mandri], mees, Danzig, keere [keerme], kolmepeane, samojed, partei, hame, Viiburi, vare [vareme], kõrgus, tutt, armas, pii, kober [kobru], joov, `soone, raha, markii, Lion [loe: liõng], vöö, kápard, plahvatus, `teemant, luu, lõõg [lõa], departemang, laps, kahtlane, regi, kohus [kohtu], kohus [kohuse], kiisu, ekspress, treial, laad [lae], tädi, esi [ee], lõhe [omast. lõhe], rasketingimusene, üllas [ülla], õhtu, sõel, kaabu, plaatina, naaskel, savi, Montesquieu [loe: monteskjöö], jõuetu, paras [paraja], tunne [tunde], eritine, dérviš (II silbiv.), politika, voodi, kodu, auline, kahekuune, kanep, Stettin [loe: štetiin], kordnik, suurem, kamber, allee, eestlane, üks, Caesar, maa-alune, vesi, vagel [vagla], või, västar [västra], Ameerika, laas [laane], tulus [tulusa], nüüdne, kiir [kiire], rehi, aher [ahtra], paradiislik, veer [veere], tühe [tüheme], kaenal, käis, vaskne, akaatsia, sari [sarja], Porvoo, põis, visa, diameeter, kõik, tuba, kuus [kuue], pruukost, põhjendamatus, õlut, tuuline, tänavake, mõşee, nõos [nõokse], doktor, rahe, optimism, raadiumine, matar [matra], ideaalne, keedis, tõmme, harjutelm, Dionysios, pauk, tõsi [tõe], tuhandes [tuhandenda], valvas [ʔvalvsa], hudi [hudja], kauplus, inglistar, koma, lahja, andev, oda, kohane, bensiin, papa, torujas, ingel, lee, ainus [ʔainu], `ainus [ʔainsa], pension, Pärnu, kakaduu, ebe [ebeme], tuhkjās, rõivas [ʔrõiva], idu

[eo], muie [muige], usklik, doomino, Davidson [loe: deivids^õn], raag [rao], preestrinna, heinaline, kabel [kabla], liigend, pikutine, börs.

§ 93.

28. Kirjuta järgnevais lauseis osastavas käändes kriipsu asemele kas **d** või **t**, nagu on nõutav:

Kas näed seda suur— puu—? See ei karda tuul— ega tormi. Paks kord lun— ei suuda talvel painutada tema oksti. Ta on vana vist juba enam kui sada aasta—. Ta seisab praegu liikumata, nagu näeks ta un—; ta just kui vaatleks unistades sine-tava— taevas—, haljendava— muru ja künka tagant paistva— peegelsileda— mer—. Või vahest tuletab ta meelde kauge— minevikku, mil tema naabruses ei olnud veel kolletava— rukkipõldu ega seda madala— hoone—, milles inimsipelgad käivad sisse ja välja? Mõtleb neid aegu, mil ta oma ümbruskonnas nägi liikuvat ainult vahetevahel mõn— nobeda—, kergejalgse—, või jällegi kohmaka— ning pikaldas— metslooma või kuulis oma okstel siristavat rõõmsa— lindudepere—, ega olnud veel tundma õppinud seda rahutu—, askeldava— olendi—, kes end nimetab inimeseks? — Kui oleksime nii vanad ning kogemusrikkad nagu see elatanud puu, siis ehk oskaksime üleolevamalt, rahulikumalt hinnata kõike mööduva— halbust—, kaduva— tühisust—, mida leidub elus, suudaksime ehk raskeimais ning tüüta-vaimaiski olukordades säilitada mööduka— tasakaalukust— ning selge— olukorrahindamist—. See aitaks meil võita mõn—ki mure—, raskus— ja meelekibedus—.

Näidis: Kas näed seda suurt puud?

§ 94.

29. Aseta järgnevas harjutuses sulgudes olevad sõnad ainsuse osastavasse käändesse:

Käisin mööda (põllupeenar). Vaata seda (vanker). Luba mulle (suhkur). Riiet on kümme (küünar). Puutusin käega vastu (katel). Kingsepp tarvitab (naaskel). Korstnapühkija pühib (korsten). Rahvariidega ei tarvitse kanda (pastel). Poiss, ära lase kukkuda (ämber). Laev hakkas (ankur) hiivama. Ei maksa siia jätta seda (matar). Ei ükski vang armasta oma (vangikamber). Seda (aken) on raske avada. Leivale vaja riputada (köömen [omast. köömne]). Pole tarvis kutsuda (maaleri). Miks te

maaleri

ei usutelnud (teener)? Pingiots puutus vastu (põlveõnnal). Kas tunned seda (vapper) sõdurit? Auto (number) ei olnud pimedas näha. Vanaema harutab (takukoonal). Ei maksa koerale näidata (vemmal). Võiduks polnud neil ühtegi (kindel) väljavaadet. Veerevale kivile ei kasva (sammal). Isa luges laua ääres (piibel). Koldes ei leidunud enam ühtegi (tuletungal). Kaks (tuuker) töötas merepõhjas. Meie naabril on kolm (tütar). Autasuks pakuti viiskümmend (taaler). Läksin ostma rihmale (pannal). Puusepp tarvitab (vinnal). Väike öde nägi unes (ingel). Viis (kangur) teiavad vabrikus veel tööd. Ei maksa minna tülitama (naaber). Leidsin laua alt kolm (haavel). Kas suudad puu seest välja tõmmata seda (peitely). — *misblt*

Näidis: Käisin mööda põllupeenart.

§ 96.

30. Aseta sulgudes olevad sõnad kas ilma -sse-ta või -sse-lõpulisse sisseütlevasse, nagu on nõutav (ühel osal näiteil on olemas ainult -sse-lõpuline sisseütlev):

Sõitsime (linn). Mis puutub (linn), siis on ta üsna nägus. Laev juhiti (sadam). Õnnetus mõjus minu (sõber) väga halvasti. Peaksime minema (teine tuba). Eksisime (mets) ja pidime pea-aegu vajuma (soo). Ta rändas oma mõtetega (kauge minevik). Kuidas te suhtute sellesse (julge kavatsus)? Vallatades kukkusid poisid (lumi). Klaver seati (hää). Lähme mere (äär) jalutama. Mis puutub (tuul), siis see on täna kaunis külm. Vaja lüüa teivas (maa). Uppunu ärkas uuesti (elu). Varandus peideti (suur auk). Ta oli nii vajunud (mõte), et ei märganudki minu tulekut. Äрге minge täna ujuma (lainetav meri)! Olin nii väga kiindunud sellesse (kena poiss), et hoidsin teda nagu oma poega. Ta pani kogu oma varanduse sellesse (rumal ettevõte). Astusime (suur ruumikas eeskoda). Kas te siis ei usu (elu) peale surma? Laskusime mäelt alla (haljendav org).

Näidis: Sõitsime linna. Mis puutub linnasse, siis on ta üsna nägus.

§ 97.

31. Kirjuta järgnevate sõnade -de- või -te-lõpuline mitmuse omastav, nagu on nõutav:

leht, suur, hobune, vagu, ader, kirjanik, pere, raskus, materjal, vedru, mõistlik, piiga, mõte, kontsert, tuli,äär, hammas,

gümnaasium, maa, turg, aasta, ohvitser, kauge, oherdi, lauljanna, koorem, regi, laul, kuulsus, sulg, vihk, põder, padi, sadam, tütar, saar, tiib, pakk, aken, tume, kaeblik, komisjon, meeter, kannel, leib, meri, rõõmus, kaunis, luba, pliiats, sõber, auk, kabi, kirjutajanna, naber, koht, lind, uni, soo, hüpe, kontraht, keel.

Näidis: lehtede, suurte, hobuste...

§§ 98—99.

32. Aseta sulgudes olevad sõnad kas lõputa või -sid-lõpulisse mitmuse osastavasse, nagu on nõutav:

Meie maal on vähe (suur jõgi). Meie taludes kasvatatakse (lehm, siga, kana, part, hani) ja teisi (loom). Poiss ostis paari (pruun sukk) ja (must king). (Karu) ja (põder) leidub meie metsades veel ainult vähe. Missugusest ärist saaksime osta (jalgratta-osa)? Kaevamisel leiti (sõlg, oda, nuga, savipott ja vana raha). Küll on tore sõita lennukiga üle maade ja merede: vaadelda möödanihkuvaid (linn, küla, põld, mets, jõgi, saar, väin ja merelaht)! Kuu pinnal on palja silmagagi näha tumedaid (laik); kuid vaadeldes tugeva pikksilmaga näeme kuul kõrgeid (mägi), sügavaid (org) ja (lai lagendik), kus ei näi üldse asuvat elavaid olendeid. Meie kodumaal on nähtud palju raskeid (aeg): siin on olnud veriseid (sõda), laastavaid (taud) ja masendavaid (nälja- ja surveaeg); kuid meie isad on ikka lootnud tulevat paremaid (päev). Selles majas on saada möbleeritud (tuba). Igaüks püüdku kõigepealt parandada (oma viga)! Kui hobusega sõidad, siis ära lase (ohi) käest! Vaja minna jõe äärde (käsi) ja (jalg) pesema. Onu armastab korjata (vana ajalehe-lisa). Tööta ametnikkudel on praegu raske leida (vaba teenistuskoht). Harjumatu käega hakkas vanamees paberile maalima (suur kõverik täht). Ajalehetoimetus vajab väledaid (jooksupoiss). On juba kaunis pime, kuid pingutage (silm), siis näete eemal metsa ääres liikuvat neid (kahtlane inimkogu). Vanas Kreekas ja Roomas ei peetud häbiasjaks pidada (ori), kuid meie ajal on õnneks see hukkamõistetav komme kadumas. Ka (kõva kivi) on võimalik purustada. Aias nopiti parajasti (õun) ja (mari). Hobune sõõb parema meelega (kaer) kui (hein). Majal krohviti (sein) ja värviti (uks). Kassid armastavad püüda (lind) ja (hiir). Lapsed, ärge hävitage laululindude (pesa)! Kas olete näinud kündvaid (härg)? Poisid tahavad minna vähile ja otsivad (sööt [sööda]). Homme

on kõik tööd seismas, sest inimesed peavad (püha). Laps hakkab tegema (esimene samm). Siin on teile uus vihk (klaveriharjutelm [= klaveri-harjutuspala]). Pagar teeb (leib, sai ja kook). Jõgedele ehitatakse (tamm [tammi]) ja (pais). Ehitustöölised kandsid (neljakandiline tala). Kui palju (noor elu) on hävinud sõdades! Kus (mägi), seal (org). Ettevõtte nõuab (kulu), kuid töötab ka (tulu). Põllumehed käisid külastamas Soome (eeskujulik talu). Võõras-temajas ei olnud enam (tühi tuba). Põllumees ei armasta liiga (kuiv suvi). Maamees ei oska tihti kujutellagi neid (maru) ning (torm), mida on näinud meremehed. Haige kannatas (ränk valu). „Teguri“ tehases ei valmistata ainult (ader) ning teisi (põllutööriist), vaid ka (surnuaiarist) ja (kirikukell). Tormihoog oli nii kange, et murdis (puutüvi) nagu (õlekõrs). Piduliste hulgas oli liikumas ka (ohvitser). Põlevast majast kanti välja (kapp, laud, tool, pink) ja muud majakraami. Hinnakem rohkem meeste (tegu) kui nende (nägu)!

Näidis: Meie maal on vähe suuri jõgesid.

§ 100.

33. Aseta sulgudes olevad sõnad mitmuse osastavasse:

Raudteevalitsus tellis uusi (vedur ja vagun). Noh, laps, kas oskad juba lugeda (kellanumber)? Paluste veski ostab (rukis) ja (oder). (Sidrun) ja (apelsin) saab nüüd odavama hinnaga. Kus (tegija), seal (nägija). Käisime eile (naaber) külastamas. Meie maal on veel palju (soo) põlluks harimata. Kõrves võib sageli leida (pleekiv inimesluu). Hulk (vaene kalur) hukkus viimase tormi ajal merel. Rahet sadas kui (haavel) krobinal vastu katust. Toon teile (hea sõnum)! Ei maksa (raske kahur) kulutada varblaste laskmiseks. (Külaline) oli nii palju, et nende mahutamiseks ei jätkunud (voodi). Reisilennukite juhtideks vajatakse (tubli lendur). Lõunamail ei tunta põhjamaade (kaunis valge suveöö). Selles muuseumis leidub (mitu kallis kunstitöö). Tervitasime (vastujuhtuv tuttav sõdur). Miks sa nii sagedasti keerad kella (osuti)? Riigikogu ei katkestanud täna veel (kevadine istung). Õnneks ei vigastanud ta kukkumisel (sisemine elund). Maareform on loonud meil hulga (uus talund). Ettevõtte teostamiseks pole enam (mingi takistus).

Näidis: Raudteevalitsus tellis uusi vedureid ja vaguneid.

34. Aseta järgnevais lauseis d-mitmuse asemele, kus võimalik, *i-m i t m u s*:

Soojadel suveõhtutel jalutasime mere ääres. Ronisime kõrgetele kaljudele. Pidulikkudel puhkudel kandis ta silindrit ja frakki. Koerad juhatasid mehed varaste jälgedele. Kõikidest nendest asjadest oli juttu juba ajalehtedes. Lahkunu hauale tekkis pargadest suur kuhi. Kirjanikkudele lubati toetust kultuurikapitalist. Uutele ametnikkudele maksti esialgu vähem palka. Kunstlikkudest väetistest osatakse meil lugu pidada juba paljudes taludes. Vaadake, kuis lokkavatel põldudel lainetab rukis! Mesilastel on ilusatel suvepäevadel palju tegemist: nad korjavad lilleõitelt mett ja õietolmu. Sulane kukkus rehepartelt alla, kuid õnneks polnud tema luudel-liikmetel viga midagi. Paarisaja aasta eest möllas meie maal verine sõda; nondel rasketel kurbadel aegadel hukkus meil palju inimesi sõja, taudide ja nälja kätte. Sõdurite sirgetest ridadest kostis mürisev: „Tervist!“ Õpetaja juhtis õpilase tähelepanu jämedatele vigadele tema kirjatöös. Linnusulgedest tehakse patju. Jäägu meie kodumaa püsima tuultes ja tormides! On inimesi, kes on ujunud üle kiirevoolulistest sügavatest jõgedest ja isegi mitmekümne kilomeetri laiustest mereväinadest. Paljudele põllumeestele on mesilastepidamine heaks tuluallikaks: meekärgedest saavad nad kallihinnalist mett ja vaha. Nendele tublidele julgetele elupäästjatele annetati autasu. Väike poiss ehitab tühjadest pappkarpidest raudteerongi. Kuivadel suvedel keeb meie ilusates suvituskohtades rõõmus ning muretu elu. Kõikides paikades osatakse lugu pidada töökatest ning ausatest inimestest. Ärge astuge palja jalu klaasikildudele! Henno ei usaldanud oma saladust avaldada isegi kõige parematele sõpradele. Jõge mööda veeti kõhukates lotjades suuri puukoormaid. Tulikahju oli alguse saanud kuskilt ülemistest majakordadest. Järskudel mäenõlvadel kasvas vaid üksikuid jändrikke puakesi ja kiduraid põõsaid. Leidlikkudel ja virkadel inimestel on elus alati kergem läbi lüüa kui saamatutel ja laiskadel. Keegi siidsukkades ja karusnahkades daam peatus vaateakna ees. Järvekese madalatel soistel kallastel liikus vaid harva mõni jahimees. Puude latvadest kuuldus sirinat ja sädinat. Kõikidest maakondadest oli inimesi tulnud suurele laulupeole.

Näidis: Soojel suveõhtuil jalutasime mere ääres. Ronisime kõrgeile kaljudele.

§ 105.

35. Kääna järgnevaid sõnarihmi ainsuses, d-mitmuses ja, kus võimalik, ka i-mitmuses:

valge suvine õõ, sada inimest, imelik mees, miljon krooni, väsitav töö, luud-kondid, naised-lapsed (viimast kaht näidet kääna ainult mitmuses!).

§ 107.

36. Kirjuta järgnevate sõnade keskvõrre:

must, hapu, järsk, selge, kasulik, varjuline, kahtlane, lai, tüme, märg, kole, aus, püha, hea, vaikne, julge, mõru [omast, mõru], hoolas, truu, ränk, õhuke, hele, ahne, hall, pai, sula, pehme, tarvilik, vaba, raske, eluline, naiivne, tõmp, vana, palju, rikas, südi, kallis, tubli, rõõmus, tühi, mõistlik, õudne, armetu, tasa, vali, vilets, peru, kerge, harilik, lõtv, ihne, kuulus, soe, võimas, pikk, suurepärase, alp, soodus, ablas, tuhm, paha, habras, nobe, virk, vaga, kartlik, üldine, karm, jõudus, julm [julma], tuline, tüma, napp, lähi [lähida], vagus, vägev, väike, visa, tormine, pisike, tõnts, vapper, sage, vihane, külm, põletav, üllas [ülla], tugev, hull, vara, koer, ilus, viha, ülev, uhke, vaevaline, kurb, vilu, lahke, õhuke, nägus, peen, vahva, jõhker, väle, võluv, kalk, sõbralik, vaene, võlts, kaastundlik, umbne, tark, tulus, hell, päikesepaisteline, laisk, veetlev, õrn, viisakas, paks, lahi [lahja], särav, kelm, jõukas, arg, töökas, kõhn, hale, kõrk, väsinud, nõrk, terane, suur, vilgas, sügav, karme, tuim, toores, tõlp, värske, kuum, sügav, nudi, kohane, harv, hubane, erk, kodune, kibe, helde, õel.

Näidis: mustem, hapum, järsem...

§ 108.

37. Kirjuta eelmises (36.) harjutuses toodud sõnade im-üli-võrre, kus see võimalik (neist sõnust, millest im-ülivõrret kujundada ei saa, kirjuta kõige-ülivõrre)!

Näidis: mustim, kõige hapum, järsim, selgeim...

§ 111.

38. Kääna järgmisi sõnu (kõigis käändeis):

sina, too [tolle], keegi, miski, ükski (viimast kolm sõna ainult ainsuses).

39. Kirjuta järgnevate sõnade peakäänded:

iseenese, sama, säärane, nihuke, seesama, seesinane, seesugune, toosugune, samasugune, kumb, milline, mäherdune, mõningas, kumbki, mõlem, mingi, igaüks, imbkumb, üksteise, teineteise.

40. Aseta järgnevais lauseis sõna oma, kus võimalik, samasse käändesse, milles on temale järgnev sõna:

Kodanikud, tarvitage ainult (oma) maal valmistatud kaupu! Jalutasin (oma) sõpradega pargis. Mu vend elab (oma) majas, mitte üürikorteris. See mees on jaganud poole (oma) varandusest vaestele. Kirjutatud on: armastage (oma) vihamehi ja tehke head (oma) tagakiusajaile! Just (oma) vigu harilikult ei osata tähele panna. Sõbrad, ärge taotelgem ainult (oma) kasusid, vaid pidagem silmas ka ühiskonna huvisid! Napoleon kaotas sõjas Venemaaga suurema osa (oma) vägedest. Sõjapagulased olid sunnitud lahkuma (oma) kodumaast ja rahvast. Kas oled rahul (oma) elutingimustega? Mu sõber lahkus teenistusest (oma) algatusel, mitte teiste nõudel. Ütelge mulle enne (oma) tingimused, siis kõneleme minu tingimustest! Igaüks püüab kaitsta esijoones (oma) vaateid. Väljarännanud kirjutasid omakseile, et nad igatsevad tulla tagasi (oma) kodumaale. (Oma) paremad päevad, (oma) noorusaja, veetis mu sõber kodukülas vanemate juures. Kas te siis tõesti usute, et suudate teostada (oma) hulljulged kavatsused? Ära igatse võõrsile, ka (oma) kodus on võimalik leida õnne! Vanasõna ütleb, et (oma) vitsad peksavad kõige valusamini.

Näidis: Kodanikud, tarvitage ainult omal maal valmistatud kaupu! Jalutasin oma sõpradega pargis.

§ 116.

41. Kirjuta (sõnadega) järgnevate liitarvude peakäänded (punktiga märgitud numbrid tähistavad järgarvusi, ilma punktita—põhiarvusi):

12., 19., 49., 57., 83., 123., 259., 431., 672., 984., 1728., 2591., 436752., 68504322., 37021498., 719213., 9004005001.

Näidis: kaheteistkümnes, kaheteistkümnenda, kaheteistkümnendat, kaheteistkümnendasse, kaheteistkümnendate, kaheteistkümnendaid, kaheteistkümnendatesse e. kaheteistkümnendaisse

§§ 119—120.

42. Eralda järgnevas harjutuses pöördelõpud püstkriipsudega ning tõmba oleviku tunnusele alla üks kriips ja mineviku tunnusele kaks kriipsu:

Ma nägin täna halba und, et väljas sadas rasket lund ja tuulemaru lõõtsus. (A. Piirikivi.) Las kasvame, me tõusev sugu, ja ootame, mil tuleb tund, kus nendele, kes näevad und, kord müristame kõrvu sõjalugu. (G. Suits.) Jaak tundis, nagu oleks ta turi äkki tuimaks lõõnud, äigas varrukaga korra üle higise otsaesise ja jäi üksisilmi numbrit silmama väikesel paberil. (A. Kivikas.) Tasane nagin tunnistas, kuidas loomad lühikest rohtu hammustavad. (Juh. Liiv.) Elutuli loidab ja sähvab ja lõõb, elutuli inimeste südameid sööb. (G. Suits.) See oli õhtul, päike vajus loode, kui kerge tuulega me saime laidu. (V. Ridala.) Oh, nii vara lahkusite, kalmu alla kadusite, isakene, emakene! (A. Haava.) Kui Rein alla tugevaile oksile on jõudnud, tuleb allolijate ridadesse elu tagasi. Seal naerdakse, hüütakse ja hõisatakse. (J. Mändmets.) Hommikul õige vara, kui päike ei saanud veel õieti metsa tagant üleski tõusta, hakati juba üles ajama. Aeti mitmel viisil: meelitati, paluti, kisti jalust, lõõdigi ja avitati pool-unes jalad kinni panna, ei oodatud, kuni uni ise silmist oleks kadunud. (J. Lattik.) Aga kui torm minu kandlel kostab siiski kõrvu sull', siis sa ise oled süüdi: miks nii armas oled mull'?! (A. Haava.)

Näidis: Ma nägin täna halba und... Las kasvame, me tõusev sugu, ja ootame, mil tuleb tund...

§§ 121—122.

43. Eralda järgnevas harjutuses kõneviiside tunnused püstkriipsudega ning tõmba umbisikulise tegumoe tunnusele kriips alla:

Kuuldus, nagu oleks hõbeterakesi külitud, nii nad helisesid, või nagu oleks kõramuna veeretatud — ei saa ütelda, kuidas see kuuldus. (Juh. Liiv.) Vasarad meil vuhisegu, ääsi tuli tuhi-segu! Süsi kandke, hoogu andke, lõõtsa, poisid, vajutage, leeki, leeki õhutage! (G. Suits.) Heinaaeg on ilu ja rõõmu aeg! Siin luisatakse vikatit: vinn, võnn, vett, vätt! ja niidetakse ikka siuh ja säuh! Seal jälle riisutakse. (E. Enno.) Esiti mõõdeti mehe pikkus, siis jämedus, uuriti jalatsid ja peakate põhjalikult läbi, siis torgati pilkudega riietesse, tahtes näha, kas pool- või läbi-

villane, harutati silmadega kasukapealse kude ja lõime ja lõpuks vaadati nõõbidki läbi. (A. Kivikas.) Eemal merel nähakse üksikud paadid kui mustad punktid lainete vahel tõusvat ja vajuvat. (J. Mändmets.) Umbes samasugust lugu kõneldakse ühest Karula mõisnikust, kes kuhugi sõites teenri ikka enese ette saatnud tulekut kuulutama, et keegi ei külvaks, sest tema nähes külvatud vili ei kasvavat. (M. J. Eisen.) Kui Rein teiste sekka tuleb ja ühe sõna ütleb, on naer kohe lahti; mitte, et Reinu naerdaks — hoidku, seda ei ole veel terves ilmas keegi teinud, vaid see on juba loodud asi, et Reinu kõne on, nagu rahvas ütleb, „vigureid täis“. (Juh. Liiv.)

Näidis: Kuuldus, nagu ole|ks| hõbeterakesi külitud ...

§ 124.

44. Eralda järgnevas harjutuses tegevusnimede tunnused püstkriipsudega ja tõmba kesksõnade tunnustele alla üks kriips ja teonimisõnade (teo- ja tegijanimede) tunnustele kaks kriipsu:

Näha aga ei saanud tõepoolest palju, sest lämbunud ja mustusest lehkav õhk pani kauemal viibimisel hinge kinni ja pimeduse pärast oli võimatu rohkem näha kui aknaauku. (Redik Soar.) Ei ta enam nii suureline olnud oma kohasaamisega, ei ta oma häid adjustaate teel enam nii väga näidanud. (E. Wilde.) Kui õhtul päike teinud kuldse tee on üle rohelise vee, siis lähme sõudma: küll hiljem kuu meid kutsub koju jõudma, kui taevas tumenemas üle tähtede! (M. Under.) Lõhnast heldununa, ärritatuna pöördus poiss ja oli valmis lähema õie poole kummarduma, aga jahmatanult jäi ta paigale ja ta palgelt kustus leegitsev janu: liblikut püüdes oli ta kõik lilled ära tallanud. (A. H. Tammsaare.) Mitte igale õnneks ei antud selgesti näha, mitte kõigile palgaks ei pandud selgesti kuulda, armastada palavalt isamaad, kannatada temaga. (Juh. Liiv.) Minu nõuandja on hirmunud. Ta hall silm täis hävinemata õrnust puhkab paludes ja hoiatades minu näol. (E. Wilde.) Ma tahtsin näha mässava maru algust ja sähvava välgu rohelist valgust ja selle paistel tuisklevat lainete vahtu. (F. Tuglas.) Kippujale, käppajale ikka saab, istuja aga ilma jääb.

Näidis: Näha aga ei saanud tõepoolest palju, sest lämbunud ja mustusest lehkav õhk pani kauemal viibimisel hinge kinni. . .

§§ 130—137.

45. Kirjuta järgnevaist pöördsonust kõik liht- ja liitmuuted (jaatavad ja eitavad) ning pea seejuures silmas siin toodud peamuuteid:

sööma [muud peamuuted: süüa, süön, söin, süönud, süüakse, söödud], tulema [tulla, tulen, tulin, tulnud, tullakse, tulnud], purelema [purelda, purelen, purelesin, purelnud, pureldakse, pureldud], õppima [õppida, õpin, õppisin, õppinud, õpitakse, õpitud], andma [anda, annan, andsin, andnud, antakse, antud], lükkama [lükata, lükkan, lükkasin, lükanud, lükatakse, lükatud], heitlema [heidelda, heitlen, heitlesin, heidelnud, heideldakse, heideldud].

§§ 139—141.

46. Kirjuta järgnevate sõnade peamuuted:

jooma, keema, täima, muuma, võima, jääma, lõõma, naima, viima.

§§ 142—144.

47. Kirjuta järgnevate sõnade peamuuted:

kobama, kolima, kibeleva, laotama, jalutleva, pesema, käsitleva, koonduma, anuma, mürisema, olema, aeleva, moondama, kabliva, pikenema, kuulduma, oleskeleva, valima, puhkema, sügeleva, töötama, pureleva, juhtuma, kaunistama, kummardleva, panema, sagriva, kogeleva, kisama, katkema, taoteleva, muheleva, kärama, kõigutleva, kalduma, kohama, ihalema, hääldama, loobuma, elustama, jageleva, nokitsema, jälgima.

§§ 145—148.

48. Kirjuta järgnevate sõnade peamuuted:

siduma, teadma, vedama, praadima [prae], maitsma, laduma, katma, lõppema [löpen], käskima, sadama, veenma, toitma, paukuma, andma, sugema [soen], võtma, ahmima, päästma, kuivama, lüpsma, keelma, kuduma [kujun e. koon], nägema, nõudma, kiikuma, mõskma [mõsen], haisema, võitma, põdema, tundma, kütma, tekkima, pidama [= hoidma], pääsema, kaaluma, tahtma, peksma, pistma, mähkima, nägima [näin], keerma, hoidma, tõrkuma, niitma, laadima [laen], nutma, kastma, soovima.

49. Kirjuta järgnevate sõnade peamuuted:

lendama, suudlema, muldama, rüüstama, lendlema, kõlbama, vaatama, kaevlema, algama, käänama, maadlema, pelgama [peljata], pöörama, vihtlema, lupjama, neelama, suhtlema, piirama, hakkama, näitlema, näitama, taplema, süütama, kõhklema, mõtlema, viitama, karglema, keelama, kurnama.

§ 154, §§ 138—152.

50. Märgi järgnevas harjutuses iga sõna pöördkond rooma numbriga ja alaliik araabia numbriga (näit. III 2 — kolmas pöördkond, teine alaliik):

koitma, konjugeerima, lubama, lükkama, looma, liitma, aadressima, kaduma, kihelema, pahandama, haakima, sarjama, sobima, keetma, telefoneerima, veetlema, deklioneeruma, kestma, nõiduma, häälitselema, taluma, valdama, halvama, käänma, väänama, kippuma, koostama, tuulama, veerima, koguma, puuduma, söötma, võõpama, boikottima, toetama, nuhtlema, kisama.

Näidis: koitma (III 2), konjugeerima (III 1), lubama (II)...

51. Kirjuta järgnevate sõnade peamuuted:

ostma, torkama, lidrima, pooma, minema, matma, sööbima, kolkima, ohkama, sööma, kontrollima, sädelema, pagema [pagen], arutelema, ootama, eitama [eitada], pidama [= kohustatud olema], saama, veetma, sügama, konjugeeruma, kisklema [kiselda], ajama, sulgema [sulen], sülelema, veenduma, harjutlema, keerama, rääkima, tulema, pörutama, telegrafeerima, aitama [aidata], äestama, kasvama, ujuskelema, needma [nean], hoolitsema, särama, virelema, käsitlema, näima, pööрма, kirjeldama, ründama [rännata], tunduma, kõblima, kündma, ütlema, langema, taguma, seadma, jooksuma, pooldama, tikkuma, maksma, muigama [muiata], tegema, kõrvaldama, kaitsma, treima, sattuma, uskuma, lahkuma, loetlema [loetleda], käskma [käsen], kihlama, tapma, koolma [koolen], kauplema, laastama [laastata], sobrima, kartma, seadlema [seadelda], käänama, müüma, jätma, tõusma, tuulduma, surema, jootma, ketrama [kedrata], tõrelema, hüüdma, küpsma, siluma, õitsma, kerkima [kerkin], lootma, protsessima, määma, liguma, kostma, viitma, kärkima, hüpatlema, kaklema, kiskuma, kandma,

tõuklema, kuulma, heitma, viipama, hagrama, kaema, neelma, näitlema, tõestama, puskma [pusen], küdema, haisma, leidma, käitlema [käidelda], kurtma, tahmama.

§§ 153—155.

52. Aseta järgnevais lauseis sulgudes olevad sõnad isikulise tegumoe lihtminevikku:

Vend (leidma) taskunoa. Vallandatud ametnikud (otsima) uut kohta. Miks te nii hilja kooli (tulema)? Kütt (laskma) maha suure karu. Kas te võõral maal ka palju uudist (nägema)? Hiir (hüppama), kass (kargama), vana karu (lööma) trummi. Miks Kaarel eile õhtul nii kiiresti (jooksmas)? Ta (kartma) jääda hiljaks rongile. Vene enamlised väed (tungima) 1919. a. küll kaugele Eesti piiridesse, kuid (pidama) hiljem siiski taganema meie maalt. Ühes Kitzbergi novellis jutustatakse, kuidas kütt jänest (püüdma), kuid jänese asemel tedre (leidma). Naabrinaised (pesema) jõe ääres pesu. Ma (vaatama) pealt, kuidas karjased (tegema) tuld: Miku (kandma) kokku kuivi oksi ning muud risu, Juku (võtma) taskust tikutoosi ja (süütama) raagusid põlema, kusjuures Jaan (hoidma) käsi varjuks ees, et tuul algul tuld ära ei puhuks. Koer (purema) teekäijat.

Näidis: Vend leidis taskunoa.

§ 156.

53. Aseta järgnevais lauseis sulgudes olevad sõnad **nud-**kesksõnasse:

Kas Kustas ei (kõnelema) teile, et ta on oma kaotatud raha kätte (saama)? Eks meiegi maal ole (olema) mehi, kes on (võitlema) oma rahva parema tuleviku heaks. Kui vaikis merelt kuulduv kahurimürin, siis ei (kahtlema) enam keegi, et lahing oli (lõppema), kuigi veel ei teatud, kumb vastastest oli (saavutama) võidu. Te olete ju (jääma) hiljaks: miks te siis oma tulemisega ei (ruttama)? Peremees läks eile jahile, kuid ei (laskma) terve päeva jooksul ühtegi jänest. Keegi ei (nägema), kuidas maja põlema läks. Kalamehele olevat (sattuma) võrku suur kala: küll see (rabelema) ning (müttama), kuid võrk (pidama)

vastu ja kala pole enam (pääsema) põgenema. Kas olete kunagi elus (sööma) austreid? Lapsed, kui olete (kordama) oma homsed õpi-ülesanded, siis tulge sööma! Poiss oli ehmatusest nii keeletu, et ei (oskama) kahtegi lugeda. Armas sõber, miks te mulle nii kaua oma elust teateid ei (saatma)? Oleksin nii meelsasti midagi (tahtma) teist kuulda. Päev oli nii palav, et oleksime meeleldi lahti (riietuma), lähedasse jõkke (hüppama) ja jahedas vees (suplema), kuid ajapuudus ei (võimaldama) seda.

Näidis: Kas Kustas ei kõnelnud teile...

§ 157.

54. Kirjuta järgnevais lauseis sulgudes olevate sõnarühmade asemele vastava tähendusega tegijanimed:

Mõnda juhtub (sel, kes teeb), (sel, kes magab) ei midagi. Otsiti (seda, kes pesu peseb). Ajakirja (nende, kes loevad) vahel loositi välja raadioaparaat. Supelasutise külmas vees (nende, kes on) hulgast kuuldus naeru ja kilkeid. (See, kes sureb) vaatles veel viimse kustuva pilguga omakseid ja sulges siis silmad jäädavalt. (Need, kes põevad) lamasid haigemaja valgusrikkas saalis ja ootasid arsti tulevat. (Need, kes purevad) koerad ei armasta palju haukuda. Palvemajja oodati naaberkihelkonnast tulnud (neid, kes loevad) vendi. Prohvetit nimetatakse meie keeles ka (selleks, kes näeb). (See, kes kõneleb) rüüpas klaasist vett ja jätkas siis oma harutlust. (See, kes kahtleb) ei kõlba aadete eest (selleks, kes võitleb). (Need, kes tulevad) paistavad juba õueväravast. Terane (see, kes tähele paneb) märkab elus varsti, et kõik ei ole kuld, mis hiilgab. Turu ääres asetsesid (nende, kes kaubitsevad) read. (Nende, kes vaatlevad) tarvis oli mäe otsa ehitatud kõrge torn. (Need, kes suplevad) istusid rannaäärsele kivile ja sulistasid jalgu vees.

Näidis: Mõnda juhtub tegijal, magajal ei midagi. Otsiti pesupesijat.

§§ 158—159.

55. Aseta järgnevas harjutuses kriipsu asemele kas d või t, nagu on nõutav:

Vanasti too—i jõuluks õlgi tupp ja laota—i põrandale. Mis kutsikana õpi—akse, seda penina pee—akse. Au ei an—a

asjata, tarkust tasuta. Ei ole ette öel—ud, mis taga tuleb. Mis täna teh—ud, see homme hooletu. Pole leib võsast võe—ud ega kase okstest katku—ud. Kitse ei pan—a kärneriks. Kassi pärast ei min—a kalaranda ega saia pärast laadale. Ega hullu külva—a ega kün—a, hull sigineb isegi. Vaene lüka—akse auku, rikas tõste—akse tõlda. Kuidas saa—ud, nõnda läinud. Keda ei tun—a toimis, seda ei silma—a siidis. Võidukat Võnnu lahingut Eesti vabadussõjas võib iseloomustada kolme sõnaga: min—i, võidel—i ja võide—i. Kuidas mõel—akse, nõnda öel—akse. Kui kahte jänest korraga püü—akse, jää—akse tihti mõlemast ilma. Hoolega hoi—akse, mida ei tahe—a kaotada. Inimest või—akse parimini tunda tema tegudest. Masinat või—akse määrdega, kui ei tahe—a teda ruttu kulutada. Kui otsi—akse, siis ka lei—akse. Suvel ei käi—a suuskadega.

Näidis: Vanasti toodi jõuluks õlgi tuppa ja laotati põrandale.

56. Aseta järgnevais lauseis pöördõnade isikulise tegumoe muuted vastavasse umbisikulise tegumoe muuteisse:

Niidab heina. Pikutas värskeis heintes. Laiska laidab ja virka kiidab. Ajas loomi karjamaale. Sõitis vedruvankris. Tormas peale ja võitis. Oskab tööd teha. Keetis perele toitu. Tahtku aga, küll siis suudab! Kirjutagu uus kiri! Ärgu magagu lõunani! Kastab peenraid. Tõmbas parajasti paati kuivale. Kaevab maad. Veab heinu. Kallas vett ämbrisse. Pidas pühi. Kordab õpi-ülesandeid. Ei mõista inglise keelt. Hakaku õppima! Ärgu väitku sääraseid rumalusi! Kasvatab sulgloomi. Rändas mööda kodumaad. Ärgu tapku inimest! Kõitis raamatuid. Saadab tervisi. Ootab ja loodab. Süütab küünalt. Viitis aega. Vaadaku neid ilusaid ülesvõtteid! Ärgu kaotagu usku paremasse tulevikku! Laotas laiali kuulujutte. Tootku paremaid kaupu, küll siis ostetakse. Jootis kariloomi. Näitas meile viljapõldusid. Ärgu vihaku ega petku oma ligimest, vaid aidaku teda hädas! Ärgu kartku vaeva ega kulusid, kui tahab midagi suurt saavutada!

Näidis: Niidetakse heina. Pikutati värskeis heintes.

Märkus. Tuleb meeles pidada, et astmevahelduslikkudel sõnadel on umbisikuline tegumood alati nõrgas astmes, näit.: sõideti (vrd. sõitis), tõmmatakse (vrd. tõmbab), vaadatagu (vrd. vaatab) jne.

57. Aseta sulgudes olevad sõnad käändesse, mida nõuab nende kõrval olev kaassõna:

Kass istub (laud) all. Põgenejad hulkusid mööda (metsad). Sõitsime paadiga ettevaatlikult piki (jõekallas). Nägemiseni! pärast (pühad) kohtame jälle! Praegu on mu vend haige, kuid arvata-vasti (nädal) pärast on ta jälle terve. Peale (riigivanem) võttis paraadist osa ka teisi valitsusliikmeid. Seltsi esimehe (haigus) pärast lükati koosolek (nädal) võrra edasi. Peale töö (lõpp) läheme puiestikku jalutama, eks? Vanasti määrati meresõidul laeva koosi (tähed) järgi. Mis sul viga on: juba (minev nädal) peale oled sa aina iga päev tusane! Koer liikus ettevaatlikult (võsastik) poole, hoides nina ligi (maa). (Vaenlased) vastu võideldes varisesid vaprad vallad. (Äike) eel tundus õhus lämmatavat raskust. Peale rongi (päralejõudmine) Tallinna läheme otseteed (linn) kaudu sadamas ootavale laevale. Jõest üleminekul pidid sõdurid kohati (kael) saadik vette minema, kuid siiski jõuti teisele kaldale ilma (suuremad õnnetused). (Rasked võitlused) järel maitseb rahu kõige paremini. (Kanged tormid) tõttu hukkus möödunud sügisel merel mitu laeva. Kesk (surnuaed) kerkib (taevas) poole ausammas langenud vabadussõdureile. Kuressaarde pääseb sõitma ainult (meri) kaudu, sest õhuühendust sinna pole veel loodud. Suured palgiparved ujusid (jõgi) mööda päri-(vesi) (sadam) poole. Kas Rüütli (tänav) kaudu pääseb kõige otsemini raudteejaama? Alles peale trükikunsti (leiutamine) võis alata kultuuri ning hariduse võidukäik inimkonna laiemais kihtides.

Näidis: Kass istub laua all. Põgenejad hulkusid mööda metsi.

SISUKORD.

Teise trüki eessõna	lk. 5
Kolmanda trüki eessõna	6
Lühendite ja märkide seletus	8
Sissejuhatuseks	9
Häälikuõpetus §§ 1—39	14
I. Häälik ja täht. Liht- ja liithäälikud §§ 1—12 . . .	14
II. Silp §§ 13—16	18
III. Rõhk §§ 17—19	20
IV. Vältus §§ 20—30	21
Üksikute häälikute vältus §§ 21—26	21
Sõna silbivalde §§ 27—28	24
Sõna sisehäälikud ja nende vältus §§ 29—30	25
V. Astmevaheldus §§ 31—38	26
Häälikute laadi vaheldus §§ 32—35	27
Vältevaheldus §§ 36—37	29
Häälikute astmevahelduse tabel § 38	30
VI. Häälikute peenendus § 39	31
Vormiõpetus §§ 40—165	32
I. Sõnaliigid ja sõnade muutmine §§ 40—44	32
II. Käändsõnad §§ 45—117	35
a. Käänamismuuted §§ 45—57	35
Arv § 46	35
Käänded §§ 47—50	36
Käändelõppude tabel § 51	38
Põhi- ja peakäänded §§ 52—56	38
Pea- ning põhikäänete ja nende kaudu tuletatavate kää-	
nete tabel § 57	40
b. Käändkonnad §§ 58—92	41
Esimene (<i>maa-</i> , <i>koi-</i>) käändkond §§ 59—62	41
Teine (<i>pesa-</i>) käändkond §§ 63—65	42
Kolmas (<i>pere-</i> , <i>piiga-</i>) käändkond §§ 66—67	44
Neljas (<i>aasta-</i> , <i>madal-</i>) käändkond §§ 68—70	45
Viies (<i>-ne-</i> , <i>-s-</i>) käändkond §§ 71—74	47
Kuues (<i>sõda-</i> , <i>käsi-</i>) käändkond §§ 75—82	51
Seitsmes (<i>murre-</i>) käändkond §§ 83—86	57
Võõrsõnade, liitsõnade ja pärisnimede käänamine §§ 87—91	58
Käändkondade tabel § 92	60

c. Täiendavaid märkusi ja kokkuvõtteid üksikute käänamismuudete kohta §§ 93—105	64
Ainsuse osastav §§ 93—95	64
Ainsuse sisseütlev § 96	66
Mitmuse omastav § 97	67
Mitmuse osastav §§ 98—100	68
<i>i</i> -mitmus (osastavaline mitmus) §§ 101—104	69
Mõne käändelõpu puudumine mitme sõna kooskäänamisel § 105	72
d. Omadussõnade võrdlemine §§ 106—108	72
e. Asesõnad §§ 109—111	75
f. Arvsõnad §§ 112—117	79
III. Pöörd sõnad §§ 118—159	82
a. Pööramismuudet §§ 118—137	82
Pöörded ja arv § 119	82
Aeg § 120	83
Kõneviis § 121	84
Tegumood § 122	85
Pöördelised ja käändelised muudet §§ 123—125	86
Jaatav ja eitav kõne § 126	87
Pöörd sõna liitmuudet §§ 127—129	87
Pöörd sõna muudet tabel § 130	89
Pöörd sõnade põhi- ja peamuudet §§ 131—136	91
Pöörd sõna pea- ning põhimuudet ja nende kaudu tuletavat muudet tabel § 137	94
b. Pöördkonnad §§ 138—152	94
Esimene (<i>tooma-</i> , <i>käima-</i>) pöördkond §§ 139—141	94
Teine (<i>paluma-</i> , <i>kirjutama-</i>) pöördkond §§ 142—144	95
Kolmas (<i>lugema-</i> , <i>saatma-</i>) pöördkond §§ 145—148	97
Neljas (<i>tõmbama-</i> , <i>õmblema-</i>) pöördkond §§ 149—151	100
Võõrsõnade pööramine § 152	101
Pöördkonnade tabel § 154	102
c. Täiendavaid märkusi üksik. pööramismuudet kohta §§ 153—159	101
Lihtminevik §§ 153—155	101
<i>nud</i> -kesksõna § 156	104
Tegijanimi § 157	104
Umbisikuline tegumood §§ 158—159	104
IV. Abi sõnad §§ 160—165	105
Lisa: Harjutusi	109